

Krajobrazna raznolikost NP Krka kao paradigma razvoja posebnih oblika turizma u zaštićenim područjima

Pirija, Anđela

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:737089>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-18**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

zir.nsk.hr

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Sveučilište u Zadru

Odjel za turizam i komunikacijske znanosti
Kulturna i prirodna baština u turizmu

Anđela Pirija

**Krajobrazna raznolikost NP Krka kao paradigma
razvoja posebnih oblika turizma u zaštićenim
područjima**

Diplomski rad

Zadar, 2020.

Sveučilište u Zadru

Odjel za turizam i komunikacijske znanosti
Kulturna i prirodna baština u turizmu

Krajobrazna raznolikost NP Krka kao paradigma razvoja posebnih oblika turizma u zaštićenim područjima

Diplomski rad

Student/ica:

Anđela Pirija

Mentor/ica:

doc dr. sc. Anđelko Vrsaljko

Zadar, 2020.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Andela Pirija**, ovime izjavljujem da je moj diplomski rad pod naslovom **Krajobrazna raznolikost Nacionalnog parka Krka kao paradigma razvoja posebnih oblika turizma u zaštićenim područjima** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 17. veljača 2020.

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. POJAM I DEFINICIJA KRAJOBRAZA	3
2.1. Krajobrazna raznolikost RH	5
2.2. Zakonski okviri zaštite krajobraza u RH	8
3. OSNOVNE KARAKTERISTIKE NACIONALNOG PARKA KRKA	12
3.1. Krajobrazna raznolikost Nacionalnog parka	15
3.2. Krajobrazna ponuda za posjetitelje.....	17
4. POSEBNI OBLICI TURIZMA PRIMJENJIVI U ZAŠTIĆENIM PODRUČJIMA TEMELJENI NA RAZNOLIKOSTI KRAJOBRAZA	22
5. CILJ ISTRAŽIVANJA, HIPOTEZA, MATERIJAL I METODOLOGIJA RADA	28
6. REZULTATI ISTRAŽIVANJA	29
6.1. Anketno istraživanje	29
6.2. Dubinski intervju	50
6.3. Posjećenost Parka	51
6.4. SWOT analiza.....	57
7. RASPRAVA.....	58
8. ZAKLJUČAK	61
SAŽETAK.....	63
SUMMARY	64
LITERATURA.....	65
POPIS TABLICA.....	70
POPIS ILUSTRACIJA.....	71
PRILOZI.....	73

1. UVOD

Zaštićena područja, a posebice nacionalni parkovi postali su prirodna „meka“ za posjetitelje iz cijelog svijeta. Uslijed brojnih promjena obrazaca turizma potaknutih povećanjem dohotka, starenjem populacije, promjenama u distribuciji slobodnog vremena i sl., sve je više turista koji prilikom putovanja očekuju doživljaje koji obogaćuju život. Tako se bilježi porast putovanja vezanih uz aktivnosti kao što su promatranje divljih životinja, uvažavanje kulture i proučavanje prirode odnosno porast u aktivnostima koje uključuju učenje. Upravo prirodni i kulturni resursi koji se nalaze u zaštićenim područjima, pogodni su za razvoj takvih oblika turizma.

Skupine koje su najviše zainteresirane za posjet zaštićenim područjima, kao što su primjerice eko turisti, imaju tendenciju biti više obrazovani od turista u cjelini. Unatoč tome, neizbježno je da će svaka ljudska uporaba proizvesti određeni, često negativan utjecaj na prirodne resurse. To se događa i Nacionalnom parku Krka, gdje broj posjetitelja iz godine u godinu raste. Budući da su određeni posebni oblici turizma u zaštićenim područjima temeljeni na krajobraznim ljepotama, iste valja očuvati. Da bi to postigli, upravo je takve elemente prirode poput tla, vode i vegetacije, zajedno s antropogenim elementima u obliku naselja, infrastrukture i sl. koji zajedno formiraju krajobraznu raznolikost potrebno vrednovati, odnosno potrebno je detektirati glavne razloge dolaska posjetitelja, njihove interese, ciljeve i shodno tome povratno djelovanje na krajobraze, uključujući i lokalnu zajednicu u cijeli proces.

U ovom je diplomskom radu naglasak stavljen na Nacionalni park Krka koji ima značajnu turističku ulogu te zahvaljujući mnoštvu mogućnosti stvara osnovu za razvoj različitih vrsta turizma i tako značajno pridonosi turističkoj ponudi Šibensko-kninske županije. S obzirom da je okosnica rada krajobrazna raznolikost, istraživanjem provedenim u svrhu rada želi se utvrditi utječe li ona i na koji način na posjećenost Parka te kakvo djelovanje ima na razvoj specifičnih oblika turizma unutar samog područja Parka, poput ekoturizma, turizma netaknute prirode, pustolovnog turizma itd. Rezultati dobiveni provedenim istraživanjem interpretirat će se uz pomoć komparativne metode kako bi se usporedili s već postojećim spoznajama.

U prvom dijelu rada analizirat će se pojam i definicija krajobraza kako bi se olakšalo daljnje razumijevanje predmeta istraživanja, pri čemu će se dati uvid u krajobraznu raznolikost Republike Hrvatske te zakonski okvir njene zaštite. Potom će se posebna pozornost posvetiti

Nacionalnom parku Krka i njegovim osnovnim karakteristikama, uz poseban naglasak na krajobraznu baštinu te ponudu za posjetitelje.

Nadalje, u radu će se dati pregled posjećenosti Parka te iznijeti glavni razlozi posjeta, što će ukazati na važnost krajobrazne raznolikosti kao motiva posjete te na mogućnosti razvoja strategija pomoću kojih će upravo krajobrazna raznolikost postati najvažnija paradigma razvoja turizma promatranog područja.

2. POJAM I DEFINICIJA KRAJOBRAZA

Krajobrazi nedvojbeno imaju veliki značaj za stanovništvo u vidu utjecaja na kvalitetu života i ostvarenje čovjekovih težnji, ali i za nacionalni identitet i njegovo jačanje. Oduvijek su postojale snažne kulturne veze s krajobrazima i osjećajima za vizualnu ljepotu planina, šuma, jezera, obala itd., čineći zajedničku vezu između ljudi ili društvenih skupina unutar određene regije. S obzirom na takvu privrženost odnosno emocionalnu vezu koju ljudi razvijaju s mjestima, krajobrazi zavrjeđuju punu pažnju i obazrivost prilikom njihovog upravljanja, planiranja njihova razvitka odnosno planiranja prostornog uređenja.

Kao fenomen važne uloge javnog interesa na području društva, kulture, ekologije i okoliša koji pogoduje gospodarskoj aktivnosti, sastoji se od više elemenata zbog čega je na pitanje "Što je krajobraz?" teško moguće naći jednoznačan odgovor. Prema Konvenciji o europskim krajobrazima iz 2000. godine krajobraz predstavlja: „određeno područje, viđeno ljudskim okom, čija je narav rezultat međusobnog djelovanja prirodnih i/ili ljudskih čimbenika.“ Zakon o zaštiti okoliša na razini Republike Hrvatske navedenu definiciju nadopunjuje time da krajobraz još: „predstavlja bitnu sastavnicu čovjekovog okruženja, izraz raznolikosti zajedničke kulturne i prirodne baštine te temelj identiteta područja“.

Jedna od definicija nalaže da je krajobraz: „određeno područje, opaženo ljudima, čija je osobnost rezultat međusobnog djelovanja prirodnih i/ili ljudskih čimbenika i koje obilježava prevladavajuća prisutnost prirodnih sastojina“ (Zakon o prostornom uređenju i gradnji, 2007), dok Strategija prostornog uređenja Republike Hrvatske na krajobraz gleda kao na: „cjelovitu prostornu, biofizičku i antropogenu strukturu, u rasponu od potpuno prirodne do pretežito ili gotovo potpuno antropogene (visoko urbanizirani ili tehničko-tehnološki prostori)“.

Objedinjujući u svojim definicijama različite komponente, povezujući čovjeka i prirodu unutar dvostruke konfiguracije, krajobraz tvori kompleksan sustav prirodnih i antropogenih elemenata. Tako kada govorimo o većim prostorima, svaki krajobraz čine tri prirodne komponente. Jedna od njih jest reljef koji se kao i ostale komponente promatra u širem kontekstu pa tako podrazumijeva i visinske odnose, pružanje, povezanost, izdvojenost, krške forme, litološku podlogu, sezonsko-klimatske promjene itd. Voda kao drugi pejzažni element obuhvaća rijeke, jezera, močvarna područja, ali i more, bilo da se radi o otvorenim pučinama, zatvorenim zaljevima i sl. Vegetacijske pejzažne komponente podrazumijevaju šumovitost, samu strukturu, odnos prirodnih i antropogenih elemenata vegetacije, stupanj degradacije itd. Svi su navedeni prirodni elementi međusobno povezani te unakrsno uvjetovani. S druge strane

nalazi se čovjek kao četvrti, antropogeni element krajobraza sa svim onim što je stvorio odnosno uzrokovao. Tako u tu skupinu spadaju različiti načini korištenja zemljišta poput naselja, poljoprivrednih površina te infrastrukture, bilo prometne, telekomunikacijske, energetske i sl. (Sadržajna i metodska podloga Krajobrazne osnove Hrvatske, 1999: 101).

S obzirom na navedene elemente koji ga sačinjavaju, krajobraze je moguće razlikovati prema postanku odnosno prema stupnju prisutnosti čovjekovog utjecaja. Tako su osnovni tipovi: prirodni – na koje čovjek nije utjecao, polu-prirodni – koji su u neznatnoj mjeri oblikovani ljudskim utjecajem te kulturni krajobrazi – nastali preobrazbom prirodnog krajobraza pod antropogenim utjecajem (Rapić, 2012). Na temelju takvih razlika moguće je izvršiti identificiranje te razvrstavanje cjelokupnog prostora u krajobrazne cjeline uzimajući u obzir izrazita, prepoznatljiva i zajednička obilježja. Sljedeći je korak vrednovanje krajobraza pri čemu je u obzir potrebno uzeti ljudsku percepciju, ekološke funkcije i održivo korištenje. Sklad, slikovitost, vizualna raznolikost, posebnost, kulturni identitet te druge percepcijske vrijednosti najmanje su objektivne jer se temelje na osjećaju i doživljaju pripadnosti određenom prostoru pa su kao takve najteže za procjenu i usporedbu. Ekološke funkcije podrazumijevaju fizički i biološki potencijal odnosno značajke koje definiraju pojedini krajobraz i izdvajaju ga od ostalih. Tu se primjerice u obzir uzimaju voda i tlo, bioraznolikost i rijetke vrste, iznimna staništa itd. Vrijednosti održivog korištenja koje zagovara upravljanje zemljištem u skladu s prirodnim uvjetima predstavljaju fleksibilnu vezu između navedenih percepcijskih i ekoloških vrijednosti (Sadržajna i metodska podloga Krajobrazne osnove Hrvatske, 1999: 10).

Zahvaljujući spomenutim elementima i njihovoj kombinaciji koja tvori osnovu za vrednovanje, krajobraz čini jedan od važnijih, a po mnogima i najvažniji element turističke ponude. Brojna su istraživanja pokazala kako gosti pri izboru i vrednovanju destinacije najveći značaj daju upravo krajobrazu kao “elementu ponude“. Osim doživljaja prirode kao turističkog motivatora u aktivnostima na otvorenom, krajobraz je od velikog značaja i za one koji traže odmor. Funkcija odmora vezana je uz davanje vrijednosti i turističko korištenje samo ukoliko turisti krajobraz smatraju “lijepim“. Takvi se krajobrazi prvenstveno nazivaju “kapitalom turizma“, ali se pri tome javlja pitanje što je zapravo ono što neki krajobraz čini lijepim. Većinom se smatra da se radi o subjektivnim sudovima zbog čega nije moguće postaviti kriterije za prosudbu ljepote, no određene su studije pokazale veće podudarnosti nego li je to očekivano. Prema tome, i u moderno doba pojam ljepote predstavljaju tzv. “romantični“ krajolici odnosno relativno jednostavni krajolici s mnoštvom vode, raznom

vegetacijom unutar koje zelenilo ima prednost nad šarenilom, meke i zaobljene konture koje su na skladan način asimetrične. Tako gledajući, parkovi se ocjenjuju najatraktivnijima zahvaljujući njihovoj jedinstvenosti, lako prepoznatljivim i dobro strukturiranim sastavnim dijelovima, ali i elementima zagonetnosti u vidu skrivenih puteljaka, bizarnih oblika i sl. koji izazivaju dozu znatiželje. U skladu s prethodno navedenim, jasno je da turizam prvenstveno traži prirodu koju su ljudi promijenili, ali s poštovanjem i unutar prirodnih okvira (Müller, 2004: 91-96). Kao rezultat, razvijaju se različiti oblici turizma usmjereni zaštiti prirode i okoliša kroz visoku osviještenost posjetitelja fokusiranih na učenje, divljenje i uživanje u prirodnim područjima i njihovim ekosustavima. Objedinjeno pod pojmovima ekoturizama te turizma baziranog na prirodi, nastoji se prirodom upravljati na ekološki održiv način, odgovarajući pritom na rastući trend potražnje za aktivnostima u prirodnom okruženju.

Unatoč brizi i određenoj razini opreza, porast turističkih posjeta neizbježno dovodi do manifestiranja pojedinih negativnih efekata. Uslijed krhkosti i nepopravljivosti krajobraz, javljaju se štete na tlu, vodi, u zraku, ali i promjene unutar biljnog i životinjskog svijeta. Posljedično, takva negativna manifestacija na okoliš povlači za sobom financijske i ekonomske troškove što dovodi do situacije u kojoj krajobraz više nije u istoj mjeri turistički iskoristiv. Djelomično gubeći svoju proizvodnu funkciju, govori se o tendenciji samouništenja u turizmu. Kako bi se to spriječilo, potrebno je pravovremeno prepoznavanje problema i izazova te razvijanje odgovarajuće politike i strategija pri upravljanju takvim područjima.

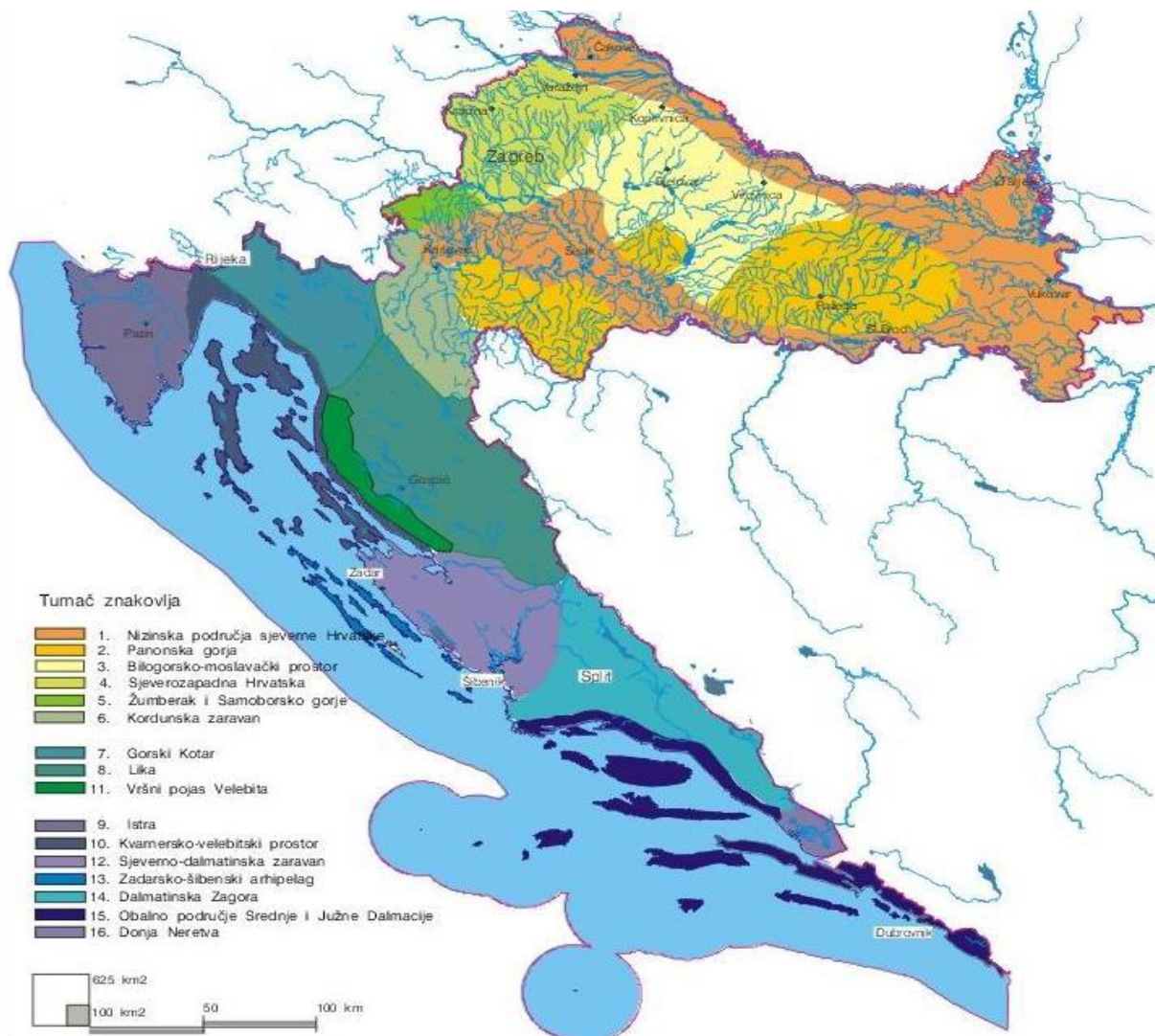
2.1. Krajobrazna raznolikost RH

Hrvatska je bez sumnje zemlja bogata biološkom i krajobraznom raznolikošću. Zahvaljujući povoljnom geografskom položaju odnosno smještaju na razmeđu mediteranskog krškog priobalja, Dinarida te Panonske nizine, raznolikostima u geološkoj građi koje se manifestiraju kroz kombinaciju krškog i ravničarskog prostora izrazite prirodne i estetske vrijednosti te podneblju i drugim prirodnim čimbenicima, relativno mali prostor Hrvatske u kojem se može doživjeti sva ljepota i privlačnost, kao i divljina prirodnih fenomena, zaslužuje posebnu pozornost i zaštitu. Prema Upisniku zaštićenih područja, u Republici Hrvatskoj pod različitim oblicima i stupnjevima zaštite javlja se 8,54% ukupnog teritorija odnosno preko 408 područja svrstanih unutar 9 osnovnih kategorija zaštite: nacionalni park, park prirode, strogi rezervat, posebni rezervat, regionalni park, spomenik prirode, značajni krajobraz, park šuma te spomenik parkovne arhitekture (Zaštićena područja u RH, 2017).

Najveći stupanj zaštite određenog prostora usmjerava se na nacionalne parkove kao područja jedinstvenih i neponovljivih vrijednosti na kojima su ograničene određene aktivnosti u svrhu zaštite izvornosti. U Hrvatskoj postoji 8 nacionalnih parkova: NP Brijuni, NP Risnjak, NP Sjeverni Velebit, NP Plitvička jezera, NP Paklenica, NP Kornati, NP Mljet te NP Krka koji je i okosnica ovog diplomskog rada zbog čega će u sljedećim poglavljima o njemu biti detaljnijeg govora. Nešto niži stupanj zaštite imaju parkovi prirode koji sačinjavaju dijelom izvorna, ali i izmijenjena područja unutar kojih su dopuštene gospodarske djelatnosti i uporaba prirodnih dobara uz uvjet zaštite prirode. Kroz teritorij Hrvatske prostire se 11 takvih vrijednih područja: Kopački rit, Lonjsko polje, Papuk, Medvednica, Žumberak, Učka, Velebit, Telašćica, Vransko jezero, Biokovo i Lastovo. Treća kategorija zaštite odnosi se na stroge rezervate kojih je u Hrvatskoj samo 2: Hajdučki i Rožanski kukovi na Velebitu te Bijele i Samarske stijene u Gorskom kotaru. Posebni rezervat jedinstveno je područje prirode izraženih prirodnih karakteristika, čija je osnovna namjena znanost. Tom je kategorijom obuhvaćeno 79 područja, među kojima se najviše ističu zoološki rezervat u Kopačkom ritu te ornitološki rezervat kao dio Lonjskog polja. Regionalni parkovi, poput područja uz Muru i Dravu, štite svoj ekološki i krajobrazni prostor s ciljem pridonosa međunarodnom, nacionalnom ili lokalnom značaju. Neizmijenjenih dijelova prirode izrazite ekološke, estetske, znanstvene ili odgojne vrijednosti koji se svrstavaju u kategoriju spomenika prirode na teritoriju Hrvatske ima 103. Mogu biti botanički, geološki, hidrološki itd. U kategoriju značajnih krajobraza uvršteno je 69 područja očuvanih ili specifičnih obilježja čija se zaštita provodi slično zaštiti regionalnog parka ili parka prirode. Park-šume područja su izraženih krajobraznih vrijednosti, namijenjene odmoru i rekreaciji. U Hrvatskoj ih ima oko 40, od kojih je najznačajnija park-šuma Maksimir u Zagrebu. Sljedeću kategoriju spomenika parkovne arhitekture karakterizira prostor oblikovan od strane čovjeka. Više od 130 takvih područja na prostoru Hrvatske u vidu perivoja, botaničkih vrtova, arboretuma i sl. uspješno vrši znanstvenu, estetsku, stilsku te kulturno povijesnu funkciju (Zaštita prirode, 2011).

Uzimajući u obzir 4 osnovna elementa poput reljefa, vegetacije, vode te djela ljudskih ruku koji čine svaki krajobraz, moguće je izvršiti regionalizaciju krajobraza Hrvatske koja se temelji na prirodnim obilježjima, ali uključuje i umiješanost čovjeka koja ima značajniju pejzažnu dimenziju. Prema tome izdvaja se 16 osnovnih jedinica krajobraza koje se dodatno mogu raščlanjivati na manje prostorne cjeline (Strategija prostornog uređenja Republike Hrvatske, 1997: 163).

Slika 1. Krajobrazne jedinice Hrvatske

IZVOR: Rapić, S. (2012.) Krajobraz, nastavni materijal za kolegij Biološka raznolikost i osnove zaštite prirode, Sveučilište J. J. Strossmayer u Osijeku, http://biologija.unios.hr/webbio/wp-content/uploads/2012/materijali/zpio/krajobraz_20120316.pdf (datum posjeta: 07. lipnja 2019.)

Svaka jedinica ima vlastite osnovne značajke pa se na relativno malen prostor Hrvatske s razlikama u fizionomiji, vrijednostima i sl., može gledati kao na mozaik najraznovrsnijih prirodnih datosti, ali i mnoštva ljudskog djelovanja. Upravo je takva raznolikost reljefa, tla, voda, biljnog pokrova, podneblja, ali i brojnih gospodarskih i povijesnih okolnosti rezultirala različitim lokalnim tradicijama uporabe prostora. Činjenica da se hrvatsko tlo često nalazilo na raskrižju civilizacija uslijed čega su pojedina područja razvila različite uzorke naseljavanja prostora te različite tipove naselja, kao i prethodno navedeni razlozi, pogodovali su iznimnom bogatstvu krajobrazne raznolikosti Hrvatske unutar europskih okvira. Međutim, posljednje

desetljeće bilježi mnoge krajobrazne degradacije. Velike promjene u društvu, gospodarstvu, tehnologiji, razvojni projekti u industriji, energetici, prometu, turizmu i sl. rezultirali su naglim širenjem i ujednačavanjem svih vrsta gradnji, a time i gubitkom identiteta prostora diljem Hrvatske. Trošenje velikih površina za potrebe novih djelatnosti, težnja za višim urbanim standardom, nepotpuni te neprimjereni urbanističko-tehnički uvjeti kao i primjena novih tehnologija građenja uzrokovali su gubitak izvorne krajobrazne osobnosti i vrijednosti mnogih hrvatskih naselja. Seoski prostori te njihovi kultivirani krajobrazi trpe zapuštenost zbog depopulacije ili pak pre naglog osuvremenjivanja. Promjene krajobraza događaju se i kao posljedica neplanske i neprikladne gradnje, neravnomjerne te ambijentalno neusklađene urbanizacije, krupnih infrastrukturnih zahvata, poljoprivrednih djelatnosti itd. (Radović, 1999: 15).

Tako se primjerice područja sjeverne te sjeverozapadne Hrvatske susreću sa problemom mjestimičnog manjka šuma uslijed neprikladne gradnje, zarastanja livada i pašnjaka kao rezultata depopulacije koja uzrokuje napuštanje poljoprivrednih površina, zagađenja riječnih tokova i sl. Područje Like i Gorskog kotara narušeno je građevinskim zahvatima, ali i prirodnim negativnim efektima poput kiselih kiša. Obalni prostor suočava se sa problemima turističke gradnje i narušene fizionomije starih naselja, kao i problemima oskudijevanja šumom te prijetnjom zagađenja riječnih tokova (Strategija prostornog uređenja Republike Hrvatske, 1997: 163).

Uslijed relativne osjetljivosti strukture krajobraza koja ne podnosi značajnije zahvate, od izrazite je važnosti planiranje i provođenje rješenja sukladnih prirodnim i estetskim značajkama. Takav koncept uključuje razmatranje cjelokupnog prostora te orijentiranje na pojedina područja koja zahtijevaju zaštitu, vodeći se zakonskim okvirima na različitim razinama zaštite krajobraza.

2.2. Zakonski okviri zaštite krajobraza u RH

Opće je prihvaćen stav da zahvaljujući mnoštvu obilježja i sastavnicama koje ga oblikuju, krajobraz predstavlja jednu od najvećih vrednota te važnu komponentu identiteta određenog prostora. Kao takav, povezujući čovjeka i prirodu, raspolaze brojim vrijednostima čija ugroženost uslijed neprikladnog upravljanja znatno utječe i na kvalitetu ljudskog života.

Izražena estetska komponenta te sposobnost zadovoljavanja društvenih potreba kroz osiguravanje fizičkog i mentalnog blagostanja ukazuje na postojanje direktne veze između kvalitete krajobraza i kvalitete života ljudi. Vrijednost krajobraza u vidu raznolikosti koja je

uvjetovana promjenama reljefa, prirodnim komponentama, aktivnostima ljudi te njihovim međuodnosom pridonosi spomenutom osjećaju kolektivnog identiteta. Također, osim sadašnjih ljudskih zahvata, krajobraz svjedoči i kulturu kroz proučavanje tehnika upravljanja koje između ostalog predstavljaju i dio lokalne povijesti. Na taj se način potiče ljudska mašta i stvara osjećaj pripadnosti i kontinuiteta. Znanstvena vrijednost krajobraza očituje se kroz ekološko djelovanje te specifičan odnos prirode i čovjeka, dok je ekološka vrijednost povezana s različitim klimatskim i geografskim značajkama ekosustava koje određuju krajobraz. Tako vrijedni krajobrazi najčešće rezultiraju pojavom raznih gospodarskih aktivnosti poput rekreacije i turizma koji slijede trend povećane zainteresiranosti za vanjske aktivnosti. Na taj je način naglašena ekonomska vrijednost, važna za proces lokalnog razvoja (Sadržajna i metodska podloga Krajobrazne osnove Hrvatske, 1999: 25). S obzirom da se spomenutim krajobraznim vrijednostima u posljednje vrijeme pripisuje veći značaj gledajući na njih kao na neospornu kulturnu, ekološku i ekonomsku baštinu, velika se pažnja usmjerava poduzimanju mjera zaštite, upravljanja i planiranja krajobraza na nacionalnoj, regionalnoj i lokalnoj razini.

Uloga takvih mjera očituje se ne samo kroz osiguravanje zadovoljavajuće kvalitete krajobraza, već i kroz stvaranje podloge za razvoj ekološke funkcije kroz koju se osigurava očuvanje prirodnih bogatstava za sadašnje, ali i buduće generacije ljudi. Razlikuju se tri načina provođenja. U slučaju krajobraza iznimnih obilježja provodi se aktivna zaštita koja uobičajeno uključuje mjere ograničenja pristupa. Sljedeći je način dinamično upravljanje orijentirano na organizaciju krajobraza i njegovih elemenata s ciljem poboljšanja kvalitete sukladno željama lokalnog stanovništva. Krajobrazno planiranje obuhvaća izradu prostornih i urbanističkih planova nužnih za oporavak područja koja su uslijed ekonomskih i socijalnih utjecaja značajno oštećena. U novije doba, krajobraznom planiranju pridodaje se i izrada studije ranjivosti okoliša, uzimajući u obzir očekivane negativne utjecaje planiranih djelatnosti (Sadržajna i metodska podloga Krajobrazne osnove Hrvatske, 1999: 25-28).

Uobičajeno je vjerovanje da je iznimno važan preduvjet zaštite krajobraza postojanje zakonodavne osnove koju čine različite stručne organizacije poput UNESCO-a, ICOMOS-a, IUCN-a, COE-a itd. koje se bave problematikom krajobraza te zakonodavni dokumenti koje propisuju. Sukladno tome, problematika krajobraza na europskoj razini obuhvaćena je Konvencijom o europskim krajobrazima. Njeni su glavni ciljevi djelovanja zaštita krajobraza, upravljanje njime te izrada plana upravljanja usredotočenog na očuvanje i poboljšanje trenutnog stanja, ali i poboljšanje buduće kvalitete života. Od svake se zemlje potpisnice

Konvencije očekuje da zakonom prizna krajobraz kao važnu sastavnicu čovjekova okruženja te odraz identiteta, uspostavi različite politike koje za cilj imaju zaštitu, upravljanje i planiranje krajobraza, jača svijest građana, privatnih organizacija, ali i javnih vlasti o važnosti i vrijednosti krajobraza, potiče obuku stručnjaka i sl. Kao indirektno vezana uz problematiku krajobraza, značajna je i Konvencija o zaštiti kulturne i prirodne baštine koja je 1992. godine dopunjena pojmom kulturnog krajobraza i kriterijima njegovog očuvanja. Obveza država potpisnica jest provedba smjernica koje nalažu određivanje granica kulturnog dobra u svrhu zaštite iznimnih svojstava te autentičnosti. Uz problematiku krajobrazne zaštite vezana je i Konvencija o biološkoj raznolikosti, Konvencija o zaštiti morske sredine i priobalnog područja Sredozemlja itd. Uz konvencije, među brojnim međunarodnim dokumentima ističu se i razne povelje, deklaracije i preporuke s učinkom etičkog kodeksa što znači da propisuju smjernice djelovanja kojih se stručna tijela država članica trebaju pridržavati. Kao jedna od takvih, Deklaracija o krajolicima baštine bavi se međuodnosom ljudi i prirode, uvrštavajući krajobraze unutar svog predmeta proučavanja zbog činjenice da su odraz kulturnih vrijednosti stanovnika tog područja. Postoji teza da kultura oblikuje prirodu, a kulturni krajobrazi ju odražavaju zbog čega se kulturne i prirodne sastavnice promatraju i analiziraju zajedno. Značajna je i Preporuka o povijesnim urbanim krajobrazima koncentrirana oko održivih načela zaštite te Europska povelja o planiranju koja naglašava važnost građana prilikom procesa planiranja i odlučivanja (Krajobraz-čimbenik strategije prostornog uređenja, 2014: 28-60).

Sukladno tako bogatom zakonskom okviru zaštite, diljem svijeta visoko je izražena svijest o vrijednostima prirodne i kulturne baštine. To je posebno uočljivo u razvijenim zemljama gdje su zabilježena prva postignuća te najbolji rezultati u vidu zaštite tradicionalnog kulturnog krajobraza. Među tim zemljama posebno se ističe Velika Britanija, kao zemlja duge tradicije zaštite kulturnog krajobraza. Nekada poljoprivredni, stočarski i pomorski prostor, razvojem industrije trpi značajne promjene krajobraza što rezultira potrebom za obilježavanjem i zaštitom posebno vrijednih krajobraznih prostora. 1949. godine tako se osniva Državna uprava za nacionalne parkove, a tijekom 90-ih razvoj tehnologije te unaprjeđenje poljoprivrednih gospodarstava potiče pokretanje projekta pod nazivom "New Map of England". Njegov je osnovni cilj usredotočen na bolje poznavanje krajobrazne baštine kroz kategorizaciju krajobraza na temelju ključnih značajki te oblikovanje razvojnih smjernica koje stvaraju podlogu za cjelovito upravljanje. Švicarska je zaštitu svoga krajobraza oblikovala kroz posebne zakonske akte propisane Ustavom i zakonima o zaštiti prirode, ali i

aktivnostima poput izrade Saveznog popisa krajobraza i prirodnih spomenika državnog značenja. Na taj se način posebna pozornost posvećuje zaštiti i održavanju tradicionalnih krajobraza, vodeći računa o zaštiti prilikom planiranja i gradnje nove infrastrukture. Njemačka se ističe ranim razvojem zakonodavne zaštite usmjerene oživljavanju i rekonstrukciji narušenih tradicionalnih krajobraza. Kroz mjere unutar Saveznog zakona o zaštiti prirode zagovara očuvanje ekosustava, postojećih prirodnih resursa, flore i faune, kao i raznolikost te estetske komponente krajobraza koje je potrebno zaštititi na održiv način. Sredinom 80-ih Nordijske zemlje reaguju na niz kompleksnih događaja osmišljavanjem projekta vezanog uz krajobraznu zaštitu. Njime se razvija sustav klasifikacije kulturnih krajobraza te utvrđuju odrednice vrijedne zaštite što je između ostalog od velike pomoći prilikom budućeg razvoja. Francuska krajobraznim planovima nastoji pobuditi svijest o važnosti krajobraza te osmisliti prikladna rješenja zaštite i budućeg razvoja (Sadržajna i metoda podloga Krajobrazne osnove Hrvatske, 1999: 30-33).

Zaštita krajobraza u Republici Hrvatskoj vezana je uz različita stručna i upravna tijela raspoređena sektorski, međusobno ipak nedovoljno povezana i usklađena. Unatoč tome što je Hrvatska među prvim zemljama koje su usvojile Konvenciju o europskim krajobrazima te unatoč donošenju Zakona o potvrđivanju Konvencije, ne postoji poseban zakon koji detaljno propisuje postupke provedbe zaštite već je krajobraz uključen u nekoliko pravnih propisa kojima se štiti. Jedan od njih je Zakon o prostornom uređenju unutar kojeg se govori o prostornom planiranju te zaštiti prirode, prirodnih te kulturno-povijesnih dobara, ali ne uključuje vrijednosti krajobraza. Za razliku od njega, Zakon o zaštiti prirode izravno se koristi pojmovima krajobraza i krajobrazne raznolikosti, vršeći podjelu zaštićenih područja u 5 kategorija: nacionalni park, park prirode, regionalni park, značajni krajobraz i spomenik parkovne arhitekture. Zakon o zaštiti okoliša krajobraz poistovjećuje s pojmom krajolika te njegovo očuvanje započinje prepoznavanjem prirodnih vrijednosti, bioraznolikosti, georaznolikosti itd. Unutar Zakona o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara na krajobraz se gleda kao na jednu vrstu kulturnog dobra, a sam pojam te kriteriji i načini prepoznavanja, vrednovanja i zaštite nisu pobliže određeni. Krajobrazna problematika na području Republike Hrvatske također je uključena u razne studijsko-planske dokumente odnosno strategije, izvješća, programe, planove i sl. Najznačajnija je Strategija prostornog uređenja Republike Hrvatske. Usvojena 1997. godine jedini je strateški dokument s temeljitim sagledavanjem krajobraza, od samog pojma do njegovih sastavnica na temelju kojih se propisuju metode i postupci djelovanja. Od ostalih strateških dokumenata koji se između ostalog u određenim

dijelovima dotiču krajobraza, značajna je Nacionalna strategija i akcijski plan zaštite biološke i krajobrazne raznolikosti Republike Hrvatske, Strategija očuvanja, zaštite i održivoga gospodarskog korištenja kulturne baštine te Strategija održivog razvitka Republike Hrvatske (Krajobraz-čimbenik strategije prostornog uređenja, 2014: 63-77).

3. OSNOVNE KARAKTERISTIKE NACIONALNOG PARKA KRKA

Kao što je već ranije spomenuto, jednu od kategorija prostorne zaštite čine nacionalni parkovi, prostori najvišeg i najcjelovitijeg stupnja zaštite prirode u povijesti. Prema Zakonu o zaštiti prirode nacionalni park definira se kao: „prostrano, pretežno neizmijenjeno područje kopna i/ili mora iznimnih i višestrukih prirodnih vrijednosti koje obuhvaća jedan ili više sačuvanih ili neznatno izmijenjenih ekosustava, a prvenstveno je namijenjen očuvanju izvornih prirodnih i krajobraznih vrijednosti.“ (Zakon o zaštiti prirode, 2018).

Sam pojam nacionalnog parka javlja se u drugoj polovici 20. stoljeća u SAD-u, točnije 1872. godine kada svijet dobiva prvi nacionalni park, Yellowstone. Time započinje razdoblje povećane svjesnosti o potrebi zaštite pojedinih sastavnica prirode višestrukog značaja. Tijekom godina sve se više zemalja osvještavaju te usvaja zaštitu pojedinih vrijednih predjela, provodeći razne aktivnosti radi unaprjeđenja njihovih vrijednosti te općeg interesa društva. Drugi svjetski rat uzrokuje kratkoročno stagniranje aktivnosti usmjerenih zaštiti prirode pa se tek 1948. godine osniva Međunarodna organizacija za očuvanje prirode (IUCN) čije su glavne odrednice vezane uz prosvjetnu i odgojnu propagandu, povezujući se i s drugim organizacijama Ujedinjenih naroda kako bi se potaklo osnivanje što više prirodnih rezervata. Da bi se pojedino područje svrstalo u kategoriju nacionalnog parka, ono mora raspolagati jedinstvenim vrijednostima i značajkama koje ga znatno razlikuju od ostalih prostora kojima je okružen. 1960. godine, osnivanjem Međunarodne komisije za nacionalne parkove (ICNP) nadopunjuju se do tada propisane definicije, ali i kriteriji te koncepti nacionalnih parkova te se vrši njihova klasifikacija i selekcija. Ovisno o motivima i namjeni, razlikuju se 2 temeljna tipa nacionalnih parkova: europski te američki. U nacionalnim parkovima tzv. europskog tipa svi su gospodarski zahvati zabranjeni, a razvoj područja prepušten je isključivo prirodnim procesima, bez umiješanosti čovjeka. S obzirom da u to doba rekreacija nije bila uobičajen motivator putovanja, nacionalni parkovi osnivani su sa svrhom pomoći znanstveno-istraživačkom radu. S druge strane tzv. američki tip nacionalnih parkova djeluje nešto „opuštenije“. Unutar njihovog prostora dopušteno je slobodnije ponašanje zbog čega kao osnovnu svrhu osnivanja ističu odmor i uživanje u prirodi. Veći gospodarski zahvati nisu

dozvoljeni, dok je turističko-rekreativna funkcija dopuštena sve dok ne narušava osnovne karakteristike zbog kojih je područje proglašeno nacionalnim parkom, odnosno sve dok se djeluje sukladno principima zaštite prirode. Promjena stila života, urbanizacija, industrijalizacija itd. nametnuli su ljudima potrebu za rekreacijom i odmorom. Potraga za kompromisom između brige o prirodi te turizma uslijed takvih novih i civilizacijom nametnutih uvjeta života, rezultira nastankom kombiniranih oblika nacionalnih parkova koji su u našoj zemlji najbrojniji. Bez obzira kojem tipu pripadaju, nacionalni parkovi imaju prvenstveno znanstvenu te odgojnu funkciju, djelujući kao “muzeji“ i “laboratoriji“ smješteni u živoj prirodi. Odgojno-obrazovna funkcija očituje se kroz brojne akcije kojima se nastoji utjecati na jačanje svijesti ljudi o potrebi, načinu i koristima očuvanja prirode općenito, ali i informirati javnost o tome koja je svrha nacionalnih parkova i drugih zaštićenih područja te ih upoznati s njihovim ekološkim i rekreacijskim mogućnostima. S obzirom da nacionalni parkovi raspolažu izrazito vrijednim i atraktivnim prirodnim vrijednostima, izrazito su privlačni prostori odmora i rekreacije. Zbog toga se uz znanstvenu, odgojnu, obrazovnu te kulturnu funkciju, turističko-rekreacijska funkcija ubraja među značajne (Vidaković, 1989: 81-92).

Prema izvješću Međunarodne organizacije za zaštitu okoliša (IUCN) 2006. godine na svijetu je postojalo 6 555 nacionalnih parkova koji zadovoljavaju zadane kriterije (Nacionalni park: definicija, razvoj i povijest, 2019). Kao što je prethodno spomenuto i nabrojeno, u Hrvatskoj ih je 8, među kojima je i Nacionalni Park Krka, okosnica i predmet istraživanja ovog diplomskog rada. Pokrivajući 27 340 hektara prostora izrazite posebnosti i vrijednosti, rijeka Krka proglašena je nacionalnim parkom 1985. godine. S obzirom da od izvora pa sve do ušća svjedoči prirodnom fenomenu, nedvojbeno opravdava nadimak kraške ljepotice. Njen izvor smješten u podnožju Dinare jedinstven po tome što se nalazi ispod slapa Topoljski buk, kraško je vrelo kroz koje se rijeka dalje probija prema Prominskoj zaravni. Krka je zanimljiva i zbog obogaćenosti brojnim brzacima, slapovima i slapištima raznih veličina. 9 km od Knina smjestio se prvi u nizu brojnih slapova, Bilušića buk, s ukupnim padom vode od 22 m. 2 km dalje nalazi se Ćorić-slap, još nazivan Brljan-slap, ukupne visine 15,5 m. S obzirom da hidroelektrana na tom dijelu toka uzima velike količine vode, Brljan-slap jedan je od četiriju slapova koji tijekom sušnog razdoblja gotovo u potpunosti ostaju bez vode, nedvojbeno uzrokujući probleme za same sedrene barijere, ali i njihov živi svijet. Pola kilometra nizvodno nalazi se Manojlovac, a nedaleko njega i slap Rošnjak, najmanji slap na rijeci Krki. Usječenost rijeke u duboki kanjon na tom mjestu osigurava slapu prirodan izgled te tešku

pristupačnost. Dio toka od Brljan-slapa do slapa Miljacka smatra se posebno lijepim. Osim što se na tako kratkom dijelu toka nalaze 4 jedinstvena slapa, kanjon je obogaćen dojmljivim strminama i divljinom koji posjetitelje nikako ne ostavljaju ravnodušnima. Tok Krke upotpunjen je i brojnim brzacima te malim kaskadama. Roški slap koji je ime dobio po utvrdi koja se nekoć nalazila iznad, udaljen je oko 13 km od slapa Miljacka. Sastoji se od ukupno 12 slapova, od kojih je najviši visok 15 m. Probijajući se dalje kroz kršku zaravan, rijeka Krka čini rijedak prizor. Visoke gole klisure oskudne vegetacije uzdižu se iznad rijeke te vode prema Visovačkom jezeru. Široko oko 1 km, veliko je proširenje rijeke Krke koje je ime dobilo po istoimenom otočiću na sredini jezera na kojem je u 15. stoljeću utemeljen franjevački samostan. Prema mnogima, najljepše slapište rijeke Krke jest Skradinski buk. Kao što mu i samo ime govori, nalazi se u blizini Skradina te je veoma bučan zbog količine vode kojom obiluje. Ono što ga ističe od ostalih jesu njegove prirodne karakteristike. Cijelo slapište široko je 500 m sa 17 stuba ukupne visine 47,5 m. Kao takav, znak je prepoznavanja Nacionalnog parka Krka te jedan od najljepših i najposjećenijih slapova u Hrvatskoj. Zahvaljujući postojanju nekoliko mjesta s kojih je moguć dobar pogled na slapište, omogućen je jedinstveni doživljaj prirode, ali i shvaćanje Skradinskog buka kao ljepote koju je potrebno sačuvati. Uslijed pojedinih zahvata čovjeka te iskorištavanja dijela vode za potrebe hidroelektrane, odnos vode i okoliša značajno je poremećen. Nastavljajući nizvodno Krka postaje slankasta, širi svoje korito formirajući Prokljansko jezero te se potom ulijeva u Jadransko more. Količina brzaca, slapova i ostalih prirodnih pojava na tako kratkom toku od samo 75 km, pravi je doživljaj za sve zaljubljenike u prirodu. Osim toga, idealno je mjesto i za botaničare koji mogu uživati u bogatom biljnom svijetu te različitim tipovima vegetacije. Na samom području Nacionalnog parka nalazi se nekoliko vrsta staništa, a time i više vrsta vegetacije sastavljene od mnoštva biljnih vrsta. Uzimajući u obzir i druge prirodne posebnosti Parka, značajno je spomenuti i mekoustu, ribu koja je preživjela sve geološke, klimatske i ostale promjene koje su se odvale prije otprilike 70 milijuna godina pa sve do danas. Iako se radi o tako staroj vrsti koja je proživjela mnogo, trenutno joj je vjerojatno najteže. Suočena je sa raznim neprirodnim pojavama na dijelu toka gdje obitava poput izgradnje hidroelektrane te opasnosti od kemijskog onečišćenja naših kraških rijeka koje je u novije doba sve izglednije. Osim mekouste, u vodama rijeke Krke boravi još čak 9 endemskih vrsta ribe, dok je Park istovremeno oaza i za ptice. Zahvaljujući najrazličitijim tipovima staništa, bilježi se pravo bogatstvo ptičjih vrsta, čak 220 (Pelivan, 1998: 110-116).

3.1. Krajobrazna raznolikost Nacionalnog parka

Kao što je objašnjeno u prethodnim poglavljima, svaki krajobraz čine 4 osnovna elementa: reljef, voda, vegetacija te djela ljudskih ruku. Kako bi se mogao dati uvid te pobliže objasniti krajobrazna raznolikost samog Parka, svaki će od navedenih elemenata u nastavku biti detaljnije pojašnjen, uzimajući u obzir njihove karakteristike na promatranom području.

Rijeka Krka sjevernodalmatinska je rijeka orografskog porječja. S brojnim uzvisinama i udolinama zahvaća površinu od 2 083 km³. Njena dolina oblikovana je poljima, kanjonima, dolinskim proširenjima, slapištima i sidrištima. Svojim tokom dugim 75 km na putu od podnožja Dinare do mora, rijeka prolazi kroz razne reljefne oblike među kojima se ističe planinski zid na sjeveru kao ishodište glavnih voda koje hrane Krku, poljska udolina na izvoru rijeke, vapnenačka zaravan kao poprilična morfogenetska enigma te kanjoni kao najmlađi dio reljefa porječja Krke unutar kojeg se broje razna slapišta i sedrišta. S ukupno 7 slapova ili bukova ukupnog pada 242 m, vapnenačkom zaravni koja ju okružuje, obiljem vode te bogatim biljnim i životinjskim svijetom, Krka predstavlja prirodni krški fenomen od svjetskog znanstvenog interesa (Friganović, 1990: 4-10). Govoreći o geološkim i hidrogeološkim obilježjima, Nacionalni park Krka te okolni prostor značajno je područje krša. Prva značajnija geološka istraživanja ovog područja sežu u drugu polovicu 20. stoljeća te svjedoče da su najstariji površinski slojevi na području Parka stari oko 90 milijuna godina, formirajući karbonatne naslage gornje krede. Prisutni su također i razni tipovi vapnenca, dolomita i lapora, ležišta boksita itd. Najznačajnija posebnost ovog područja je sedra koja formira velike sedrene barijere - temeljni prirodni fenomen te jednu od glavnih osnova današnje hidrogeološke slike Nacionalnog parka Krka. S hidrogeološkog gledišta, najveći dio terena Nacionalnog parka zauzimaju kompleksi karbonatnih stijena koje su, kao i vapnenci, znatno izlomljene te kao takve dobro propusne za vodu. U području takvih propusnih naslaga formirani su gotovo svi fenomeni krša poput speleoloških objekata, sifonskih tečenja podzemnih voda itd. Specifični procesi sedimentacije rezultirali su nekolicinom špilja, jama i ponora unutar granica Parka (Polšak, 1990: 15-25). Reljef ima višestruk utjecaj i na vrijeme te klimu područja. Visinska područja najčešće su pod utjecajem hladnijih vjetrova kao što je bura, gdje se većina zraka slijeva s gornjih dijelova niz Krku te između Promine i Svilaje, niz Čikolu pa potom prema Nacionalnom parku i dalje prema Jadranu. U donjem toku Krke koji nije zaštićen uzvisinama javlja se jugoistočnjak – jugo. Neravan teren također generira lokalna strujanja koja se izmjenjuju pravilno tijekom 24 sata. Uglavnom se sastoje od danjeg vjetra uzvodno te noćnog vjetra niz obronak (Penzar i Penzar, 1990: 52-53).

Osnovne hidrološke karakteristike Krke vezane su uz veoma specifičan tok vode kroz središnji dio Dinarskog krša. Površina riječnog sustava procjenjuje se na oko 2 600 km², pri čemu treba uzeti u obzir da površine slivova krških rijeka i izvora zavise o vodnosti odnosno o stanju nivoa podzemnih voda koje se u krškim okolnostima veoma brzo i bitno mijenja (Bonacci i Perica, 1990: 87). Nedvojbeno, voda je najveće bogatstvo Krke s ekonomskog, egzistencijalnog te znanstvenog gledišta. Osim što svojim slapovima kao izuzetnom prirodnom fenomenu koji osigurava estetsku komponentu privlači velik broj posjetitelja, opskrbljuje Šibensko, Kninsko, Drniško, ali i šire područje iz crpilišta pitke vode kao što su izvori Jaruga, Miljacka, Torak itd., smještenih unutar sliva voda Nacionalnog parka.

Gotovo cijeli tok rijeke Krke pripada granicama Nacionalnog parka. Kao tako izrazito osjetljivo područje, zahtijevalo je poduzimanje mjera zaštite koje su realizirane u vidu izgradnje pročištača u svrhu razgrađivanja organskih tvari iz vode procesima istim kao u prirodnom okolišu kako bi se otpadne vode iz sustava javne odvodnje pročistile prije njihova ispuštanja u prirodni spremnik (Pročištač, 2019).

Rijeka Krka poprilično je rano privukla i pozornost istraživača svojom bujnom vegetacijom uz obalu koja je izrazit kontrast golom kršu u okolici. Gledajući biljno-geografski položaj, Nacionalni park Krka pripada mediteranskoj vegetacijskoj regiji koja je pod izrazitim utjecajem mediteranske klime. Suha, vruća ljeta te blage i kišovite zime odražavaju se i u sastavu te fizionomiji biljnog pokrova, osobito prirodne šumske vegetacije, omogućujući raščlanjivanje područja na vegetacijske zone. U Nacionalnom parku zastupljene su dvije: jedna je zonalna vegetacija listopadnih šuma bijelog graba i hrasta medunca, a druga je eumediteranska, vazdazelena sa šumama crnike ili česmne. Uslijed tisućljetnog utjecaja čovjeka, u najvećem dijelu Nacionalnog parka ipak nisu zastupljene zonalne i druge primarne vegetacije, već najveći udio zauzimaju sekundarne antropogene fitocenoze poput degradiranih šumica, šikara bijelog graba, različiti travnjaci i kamenjarski pašnjaci, korovne zajednice, četinjače i druge vrste drveća. Uz obale ili na slapovima gdje se zbog utjecaja vode ne može razvijati zonalna vegetacija, zastupljen je biljni svijet močvarnih i vodenih staništa (Marković, 1990: 449-455). Istraživanjem flore Nacionalnog parka Krka zabilježeno je 1 186 različitih biljnih svojti, među kojima su najbrojnije mediteranske i južnoeuropske biljke. Zabilježene su i biljke srednjoeuropskog, europskog i euroazijskog, kao i one američkog, tropskog te suptropskog flornog elementa. Prisutna je i nekolicina endemskih vrsta među kojima su najzanimljivije piramidalni zvončić koji raste u pukotinama stijena obalnog područja te uskolisno zvonce prisutno na kamenjarskih pašnjacima (Biljni svijet parka, 2019).

Osim navedenih prirodnih elemenata koji čine krajobraz, posljednju komponentu čini čovjek sa svim što je stvorio. Povezujući se s prirodom, u Nacionalnom parku formirane su razne ljudske tvorevine koje dokazuju sraslost čovjeka bez većih negativnih utjecaja na izvornost i ljepotu. Prisutna je tako bogata kulturno povijesna baština koja prostor Nacionalnog parka, ali i širi prostor rijeke Krke čini vrijednim posjeta. Ostaci brojnih arheoloških lokaliteta i srednjovjekovnih utvrda, sakralna baština te industrijska arhitektura, ali i razne prilagodbe samog prostora Nacionalnog parka kao dokazi društveno gospodarske privlačnosti prostora, bit će detaljnije obrađeni u nastavku rada.

3.2. Krajobrazna ponuda za posjetitelje

Područje Nacionalnog parka Krka, kao i njegova okolica, obiluje prirodnim, ali i antropogenim elementima koji osiguravaju bogato iskustvo prilikom posjeta. Bilo da su posjetitelji za posjet motivirani prirodnim ljepotama, kulturno-povijesnom baštinom, željom za aktivnim provođenjem vremena ili pak žele doživjeti sve navedeno istovremeno, Nacionalni park Krka na svom relativno malom prostoru upravo to nedvojbeno i omogućuje.

Na 109 km² površine na kojoj se prostire Nacionalni park, moguće je posjetiti 7 slapova, 5 srednjovjekovnih utvrda, 2 sakralna objekta, 1 rimski vojni logor, 47 km poučno-pješačkih staza te 470 km biciklističkih ruta, sve to popraćeno bogatim biljnim i životinjskim svijetom koji broji preko tisuću zanimljivih vrsta (Nacionalni park „Krka“ – otkrijte neponovljivu moć prirode, 2019: 2).

Slika 2. Sadržaj Nacionalnog parka Krka

IZVOR: Nacionalni park „Krka“ – otkrijte neponovljivu moć prirode (2019.) Javna ustanova „Nacionalni park Krka“, <http://www.nprka.hr/stranice/informativna-brosura/420.html> (stranica posjećena: 20. srpnja 2019.)

Pred prirodom motiviranim posjetiteljima brojne su ljepote i mogućnosti njihova obilaska. Počevši od donjeg toka Krke, među najneobičnijim i najljepšim krajobrazima Nacionalnog parka ističe se Skradinski buk kojem se može pristupiti brodom, autobusom ili pak pješice. Oko njega se nalazi kružna staza duga 1 900 m, obogaćena drvenim mostićima i edukativnim tablama koje omogućuju upoznavanje bogate i jedinstvene prirodne baštine. Odmorišta i vidikovci na stazama garantiraju izvrsnu fotografiju ne samo krajobraza, već i ostataka HE Krka iz 1895. godine, jedne od prvih elektrana na izmjeničnu struju na svijetu. Kako bi se posjetitelji u potpunosti stopili s prirodom, na posebno označenim mjestima uz slap dozvoljeno je kupanje. Srednji tok rijeke Krke nudi doživljaj čarolije vode, duhovne snage i

predanog ljudskog rada. Osim Roškog slapa kojem posjetitelji mogu pristupiti kolnim cestama, a potom pješaćiti do okolnih vodenica te se popeti na vidikovac s kojeg se pogled pruža na sedrene kaskade, u narodu nazvane "ogrlice", područje srednjeg toka krije i prapovijesnu pećinu. Smještena na vrhu kanjona do kojeg se može doći drvenim stepenicama, Oziđana pećina mjesto je iznimne prirodne, kulturološke i povijesne vrijednosti koje svjedoči o prisutnosti čovjeka na tom prostoru u razdoblju od 5 000 do 1 500 godina pr. Kr. Nalazi se u sklopu poučno-pješačke staza Stinice — Roški slap — Oziđana pećina, jedne od najljepše uređenih pješačkih staza u Hrvatskoj, opremljene edukativnim pločama s detaljnim informacijama o posebnostima Nacionalnog Parka Krka. Šetnjom stazom kroz stoljetnu šumu hrasta medunca i bijelog graba, posjetitelji mogu doći do Visovačke kuće "Kuželj" koja je dio tematskog šumsko-edukacijskog programa parka. Kroz razgledavanje interaktivnog postava smještenog u prizemlju kuće, posjetitelji se upoznaju s vrijednostima i važnostima šuma te njihovih stanovnika. U sklopu Centra održavaju se i edukativne radionice za djecu, od kojih se neke provode i u prirodi. Do Roškog slapa može se pristupiti i brodom s kojim se izlet može nastaviti prema Visovcu, otoku stoljetnog mira i spokoja. Od 1445. godine na njemu se smjestio franjevački samostan Majke od Milosti s crkvom i muzejom. Sam otok sa brižno uređenim vrtom te prekrasni krajobraz Visovačkog jezera tvore jedinstvenu ambijentalnu cjelinu. Gornji tok rijeke Krke krije svoju moć u raskošnoj vegetaciji i strmim kanjonima. U pitomoj dragi uz rijeku smjestio se manastir, duhovno središte pravoslavnih vjernika do kojeg se može doći kolnom cestom ili pak izletom brodom s Roškog slapa. Prije spuštanja u kanjon, desna obala Krke otkriva najviši slap na rijeci. U ljepotama Manojlovačkog slapa može se uživati s vidikovca do kojeg vodi kratka poučno-pješačka staza. Osim njega te spomenutog Roškog slapa i Skradinskog buka, posjetitelji imaju priliku posjetiti još 4 slapa duž cijelog toka: Bilušića buk, Rošnjak, Brljan i Miljacka slap (Nacionalni park „Krka“ – otkrijte neponovljivu moć prirode, 2019: 11-36).

Iako su prirodne ljepote uglavnom glavni motiv posjete nekog zaštićenog područja, turisti koje zanima kulturno-povijesna baština posjetom Nacionalnog parka Krka također neće ostati razočarani. Rijeka Krka cijelim svojim tokom priča priču o življenju čovjeka na obalama rijeke. Sve od prapovijesti pa do razdoblja industrijalizacije, brojni ostaci građevina diljem Parka tragovi su življenja koji svjedoče o svom vremenu, danas vrednovani kao kulturno-povijesna baština nulte kategorije u okruženju zaštićene prirode iznimne ljepote. Tako počevši od prapovijesnog doba, već ranije spomenuta Oziđana pećina osim izrazite prirodne, mjesto je kulturološke i povijesne vrijednosti. Provedena arheološka istraživanja potvrdila su prisutnost

impresso, danilske te hvarske kulture odnosno svih neolitičkih kultura jadranskog prostora, ali i neneolitičkih, kao i kultura ranog i srednjeg brončanog doba. U pećini je uređena arheološka zbirka koju posjetitelji mogu razgledati u periodu od travnja do listopada. Na prijelazu iz stare u novu eru, u 1. st. pos. Kr. u neposrednoj blizini Manojlovačkog slapa sagrađen je nekadašnji rimski vojni logor Burnum. Kao jedini rekonstruirani rimski vojni amfiteatar na području Hrvatske, antički je biser i svjedok burne povijesti na uzvodnom toku Krke. U blizini amfiteatra vidljivi su Burnumski lukovi odnosno ostaci zgrade vojnog zapovjedništva. Arheološka istraživanja provedena na tom području rezultirala su pronalaskom brojnih nalaza koji su danas dio arheološke zbirke u Eko kampusu "Krka" u Puljanima. Kulturno-povijesnu baštinu kriju i dvije oaze mira i duhovnosti. Franjevački samostan na Visovcu posjeduje bogatu arheološku zbirku, zbirku crkvenog ruha i posuđa te bogatu knjižnicu s velikim brojem vrijednih knjiga i inkunabula, dok Manastir Krka u svojoj riznici čuva vrijedne ikone i umjetničko-obrtničke predmete u periodu od 15. do 19. st. Na tom su području zanimljive i starorimske katakombe bizantinskog stila smještene ispod crkve koje su otvorene za posjetitelje. Razdoblje srednjeg vijeka rijeka Krka predstavlja kroz 5 kamenih utvrda smještenih nad kanjonom. Tako se tu smjestila i jedna među najznačajnijim spomenicima srednjovjekovne fortifikacijske arhitekture u Dalmaciji. Utvrda Nevčen podignuta je na lijevoj obali rijeke, nedaleko slapa Miljacka. Preko kanjona se nekoć pružao drveni most koji je u to doba povezivao Nevčen i Trošenj, jedinu sačuvanu utvrdu na desnoj obali Krke. Obe su utvrde neprikladne za posjećivanje, već ih se može vidjeti samo s rijeke prilikom izleta brodom ili pak s poučno-pješačke staze. Sljedećoj utvrdi Bogočin, poznatoj i kao Vilingrad, može se pristupiti samo jednim, odlično sačuvanim, srednjovjekovnim putem. Kao takva, danas je najskrivljenija utvrda na Krki. Na poučno-pješačkoj stazi Stinice – Roški slap – Ozidana pećina nalazi se utvrda Kamičak za koju se pretpostavlja da je mjesto rođenja posljednjeg hrvatskog kralja Petra Svačića. Posljednja srednjovjekovna utvrda Ključica najveća je i najočuvanija utvrda na području Nacionalnog parka. Prenoseći se s koljena na koljeno, postoji vjerovanje da je rušena i obnovljena 3 puta da bi naposljetku doživjela sudbinu svih ostalih gradova utvrda na Krki, bivajući razrušena nakon odlaska Turaka s ovih područja. Kao ni prethodno navedene utvrde, nije prilagođena za posjećivanje. Dio povijesti posjetitelji mogu otkriti i posjetom vodenicama. Još u antičko doba, ti sustavi predindustrijskih postrojenja kojima se mljelo žito postojali su duž toka rijeke Krke. Kako su tijekom povijesti često rušene pa potom ponovno građene, današnje prisutne na prostoru Parka datiraju iz 19. st, a većina njih smještenih na Skradinskom buku i Roškom slapu je i obnovljena kako bi što vjerodostojnije prezentirale stare zanate i život mlinara i za

ugostiteljske svrhe. Zanimljive su i 3 hidroelektrane iz 20. st.: Hidroelektrana Miljacka, Hidroelektrana Roški slap te Hidroelektrana Jaruga. Najstarija među njima, Hidroelektrana Krka čiji se ostaci nalaze na Skradinskom buku, počela je s radom samo 2 dana nakon Tesline hidroelektrane na slapovima Nijagare davne 1895. godine. U isto vrijeme na području Šibenika izgrađen je i prvi cjeloviti elektroprivredni sustav u Hrvatskoj, čime je Šibenik dobio električnu energiju prije mnogih gradova u Europi. Slike, zajedno s informacijama o industrijskoj arhitekturi na području rijeke Krke, izložene su unutar obnovljene vodenice na Skradinskom buku. Jedinственu baštinu ovog zaštićenog područja najbolje je otkriti šetnjom koja pruža istinski doživljaj suživota prirode i čovjeka, golog krša te životne vode. Kako bi se na što sigurniji način dobio uvid u bogatu floru i faunu kopnenih i vodenih staništa te omogućio doživljaj svim osjetilima, Nacionalni park Krka unutar svog teritorija osigurao je 22 poučno-pješačke staze duge 47 km te 5 vidikovaca s kojih se pruža veličanstveni pogled na sve ljepote krajobraza. Staze su opremljene i edukativnim tablama koje pružaju detaljne informacije o biljkama i životinjama te kulturno-povijesnim znamenitostima unutar Parka kako bi se vizualna ljepota upotpunila novim znanjima. S druge strane, oni željni aktivnog upoznavanja Krke na raspolaganju imaju 14 biciklističkih ruta koje se prostiru na ukupno 470 km površine. Razlikuju se tri kategorije ruta: brdske, cestovne i obiteljske, različitih stupnjeva zahtjevnosti kako bi svaki pojedinac mogao pronaći ono što mu najviše odgovara. Vodeći brigu o sigurnosti, sve su rute detaljno označene i praćene sigurnosnim znakovima (Nacionalni park „Krka“ – otkrijte neponovljivu moć prirode, 2019: 50-64).

Duž toka rijeke Krke pronalazi se stotinjak špilja i jama, dok ih je na području Nacionalnog parka 65. Iako su gotovo svi speleološki objekti nedostupni za posjet, ljubitelji speleologije na ovom području imaju mnogo toga za otkriti. Posebno se ističe špilja Miljacka II, istražena u duljini od 2 800 m. Kao takva, najduža je topografski snimljena špilja na području Parka. Za vrijeme niskih voda u njoj se nalazi jezero nepoznate dubine, dugo oko 200 m, dok za vrijeme visokih kroz nju protječe podzemna rijeka, prema mnogim vjerovanjima, Zrmanja. U ljetnim mjesecima stanište je do 9 000 šišmiša. Zbog brojnih arheoloških nalaza značajne su dvije špilje: ranije spomenuta Oziđana pećina te Jazinka, nedaleko srednjovjekovne utvrde Nevčen. Najdublja poznata jama na području Parka jest tzv. Stara jametina, istražena do dubine od 85 m. Nekoliko provedenih istraživanja spomenutih speleoloških objekata ukazalo je na postojanje raznolikog živog svijeta koji broji ukupno 129 svojti, od kojih su mnoge rijetke te znanosti nepoznate. Sve su podzemne životinje unutar speleoloških objekata zaštićene Zakonom o zaštiti prirode. Posjetitelji željni umjetničkog i zabavnog programa u prirodnoj okolini imaju

priliku sudjelovati u nizu manifestacija koje se svako ljeto održavaju uz kulise rijeke Krke. S obzirom da je i sam Park umjetničko djelo prirode, brojni glazbenici, slikari, glumci i plesači unutar njega nalaze nadahnuće u njihovu izričaju. Sa ciljem integriranja kulturnog turizma u ukupnu ponudu Parka, smanjenja opterećenosti pojedinih lokaliteta te predstavljanja Parka kao jedinstvene cjeline suživota prirode i čovjeka, Javna ustanova "Nacionalni park Krka" svakog ljeta organizira bogat kulturni program. Među brojnim glazbenim manifestacijama najviše se ističu "Zvuci Krke – The Sounds of the River", glazbene večeri koje spajaju prirodu i glazbu želeći promovirati uzvodne lokalitete Nacionalnog parka. Posebno zanimljiva manifestacija odvija se u kolovozu na ostacima nekadašnjeg starorimskog vojnog logora Burnuma. Pod nazivom "Burnumske Ide" uprizoruje se povijest ovog kraja u rimsko doba, prikazuje život i običaji civilnog pučanstva, kao i nezaobilazni elementi legionarskih vještina (Nacionalni park „Krka“ – otkrijte neponovljivu moć prirode, 2019: 47,67). Posjetitelji imaju priliku postati dio povijesti oblačenjem karakteristične rimske odjeće i kićenjem lovorovim vijencima, kušajući drevne delicije s antičkog stola ili sudjelujući u nekoj od antičkih rimskih igara. Osim takvih uspomena, sa sobom mogu ponijeti i brojne suvenire.

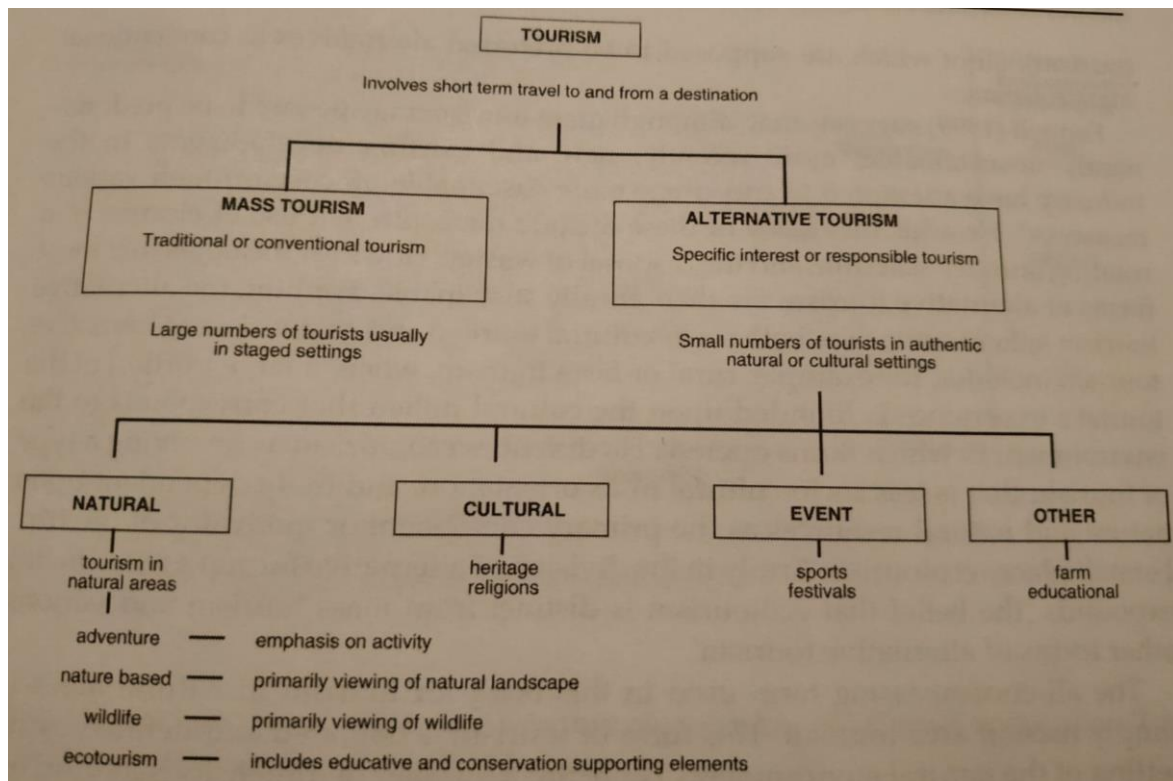
4. POSEBNI OBLICI TURIZMA PRIMJENJIVI U ZAŠTIĆENIM PODRUČJIMA TEMELJENI NA RAZNOLIKOSTI KRAJOBRAZA

Prirodni krajobrazi, kao što je u našem slučaju Nacionalni park Krka predstavljaju temeljni fenomen za odvijanje posebno održivih oblika turizma u zaštićenim područjima koje posjetitelji posjećuju. Temeljne atrakcije mogu biti inspirativne za pojedine vrste posjetitelja bilo da se radi o vegetaciji odnosno flori, bogatstvu voda, razigranosti reljefa ili pak djelu ljudskih ruku. Sve ovisi o preferenciji posjetitelja. Sve je to jako izraženo na jednom malom mjestu kao što je Nacionalni park Krka koji pruža iznimno atraktivno bogatstvo za sve posjetitelje, bilo da se radi o spolu, dobi ili pak izobrazbi. O tome su pisali brojni znanstvenici od kojih ćemo naznačiti neka recentna istraživanja koja se nadovezuju na problematiku koju istražujemo.

Općenito, turizam sačinjava ili masovni ili alternativni turizam. Dok je masovni turizam karakteriziran velikim brojem ljudi koji putuju u potrazi za replikom vlastite kulture u institucionaliziranom okruženju sa malo kulturne ili okolišne interakcije u autentičnim uvjetima, alternativni turizam s druge strane uglavnom podrazumijeva alternativne oblike turizma koji stavljaju naglasak na veći kontakt i razumijevanje između domaćina i gosta,

jednako kao i između turista i okoliša (Newsome, Moore, Dowling, 2002: 10 prema: Smith & Eadington, 1992).

Slika 3. Pregled turizma

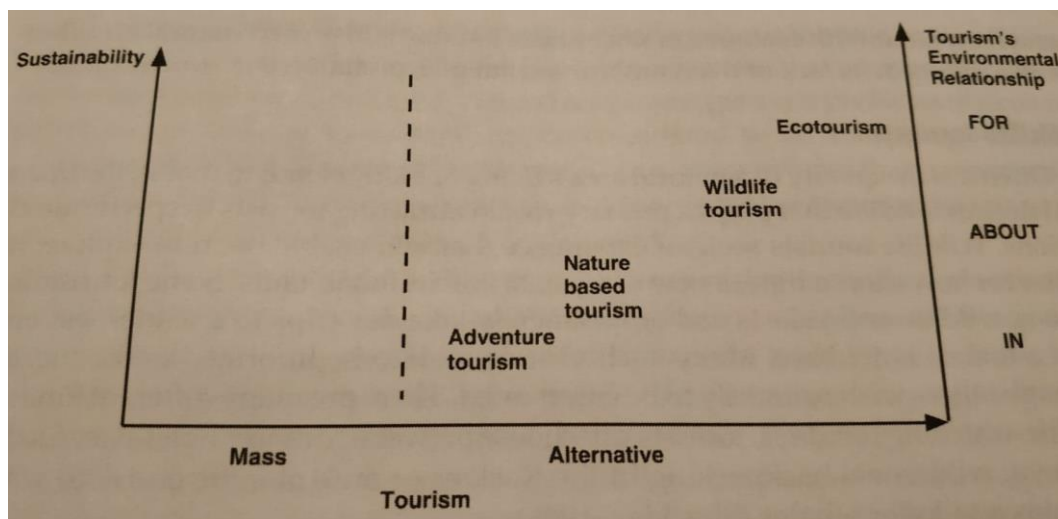
IZVOR: Newsome, Moore, Dowling, 2002: 11

Razvoj ekološkog pokreta tijekom 1980-ih korespondira s razvojem i povećanjem dostupnosti te raspona različitih vrsta odmora koji su rezultirali povećanom razinom svijesti o okolišu nego što je to slučaj kod masovnog turizma. Prema tome, na alternativni se turizam može gledati kao na oblike turizma koji su postavljeni u skladu s prirodnim i društvenim vrijednostima te vrijednostima zajednice, dozvoljavajući i domaćinima i gostima da uživaju u pozitivnoj i vrijednoj interakciji te podijeljenom iskustvu (Newsome, Moore, Dowling, 2002: 10 prema: Wearing & Neil, 1999). Također, alternativni turizam podrazumijeva aktivnosti manjih razmjera, obično u lokalnom vlasništvu, za razliku od masovnog turizma uz kojeg su uglavnom vezane veće multinacionalne brige povezane s repatrijacijom dobiti u offshore zemlje (Newsome, Moore, Dowling, 2002: 11 prema: Cater, 1993). Ostale karakteristike alternativnog turizma odnose se na njegov minimalan negativan utjecaj na okoliš i društvo, povezanost s ostalim sektorima lokalne ekonomije, agrikulturom te zadržavanje izdataka lokalnog stanovništva. Također, potiče uključenost lokalnog stanovništva u procese donošenja

odluka te ih uključuje u sam proces razvoja turizma. Kao takav, alternativni se turizam može promatrati kao sinonim za koncept održivog razvoja turizma (Newsome, Moore, Dowling, 2002: 11 prema: Holden, 2000).

Jedan od oblika alternativnog turizma jest turizam u prirodnim područjima. S obzirom da je ograničen i određen postavkama prirodnog okruženja, postoje brojne dimenzije u turizmu koji se odvija u prirodnom okruženju, kategorizirane ovisno o vezi specifičnih turističkih aktivnosti te prirode. Obično uključuju aktivnosti ili iskustva za koja je prirodno okruženje slučajno, aktivnosti koje ovise o prirode te one koje su poboljšane prirodom (Newsome, Moore, Dowling, 2002: 12 prema: Wearing & Neil, 1999). Prema tome, moguće je razlikovati turizam u okolišu (npr. pustolovni turizam), turizam o okolišu (npr. turizam netaknute prirode) te turizam koji skrbi za okoliš (npr. ekoturizam) (Newsome, Moore, Dowling, 2002: 12).

Slika 4. Odnos turizma netaknute prirode i održivosti

IZVOR: Newsome, Moore, Dowling, 2002: 13

Pustolovni turizam te turizam netaknute prirode dijele brojne sličnosti, no ipak čine različite aspekte turizma. Pustolovni turizam tako stavlja naglasak na aktivnosti u prirodnom području, uključujući fizički izazov, učenje i kontakt s prirodom, pri čemu može biti manjih razmjera sa mnogim karakteristikama ekoturizma (primjerice promatranje ptica, ronjenje), srednjih razmjera i sportski orijentiran (npr. rafting) ili pak velikih razmjera čineći aspekt masovnog turizma kao što je slučaj kod safarija. Prema definiciji, na pustolovni se turizam gleda kao na aktivnost u slobodno vrijeme na otvorenom, smještenu u neobičnoj, egzotičnoj, udaljenoj ili

destinaciji u divljini koja uključuje nekonvencionalne oblike prijevoza te je obično povezana s niskom ili visokom razinom aktivnosti (Newsome, Moore, Dowling, 2002: 12 prema: The Canadian Tourism Commission, 1995, citirano u Fennell, 1999).

S druge strane, turizam netaknute prirode se također odvija u prirodnom okruženju, ali ima dodatan naglasak na poticanje razumijevanja i očuvanja prirodnog okoliša. Promatranje prirode ističe kao primarni cilj pri čemu se fokus stavlja na proučavanje ili promatranje neživog dijela prirode poput stijena te različitih oblika terena, kao i živih komponenata poput flore i faune. Iako teži malim razmjerima, u mnogim nacionalnim parkovima može prijeći u masovni turizam. Često se doživljava kao sinonim za ekoturizam s obzirom da je jedan od njegovih ciljeva zaštita prirodnih područja, ali se i razlikuje po tome što postoji nedostatak javne interpretacije i edukacije o okolišu (Newsome, Moore, Dowling, 2002: 13-14).

U mnogim zemljama bogatim rekreacijskim mogućnostima, a osobito u ruralnim područjima gdje su očekivanja visokog gospodarskog rasta, turizam netaknute prirode postaje sve važniji sektor gospodarstva (Hall & Boyd, 2005, Fredman & Tyrväinen, 2010). Također, podložan je značajnim promjenama uslijed utjecaja ekonomskih, tehnoloških, društvenih, političkih te okolišnih čimbenika, nazvanih mega-trendovi (Dwyer et. al, 2008) pri čemu trend podrazumijeva opći smjer u kojem se nešto razvija, mijenja ili se ljudi ponašaju. Tako je utvrđeno preko 150 različitih trendova diljem svijeta unutar turizma netaknute prirode. Primjerice, Norveška nastoji osigurati iskustvo lokalne kulture te lokalno proizvedenih proizvoda, hrane itd., zagovara održivost i odgovorno putovanje, ulaže u usluge komuniciranja ili tečajeve o prirodi, pruža autentičnu prirodu i kulturna iskustva, kao i osobna te ekskluzivna iskustva u prirodi. Unutar Švedske bilježi se povećana međunarodna potražnja te trend iskustva prirode u kombinaciji s visokokvalitetnim sadržajima i uslugama, ali i iskustvo lokalne kulture te lokalnih proizvoda. Javlja se i potražnja za udaljenim i jedinstvenim mjestima te jednostavnim i lako dostupnim aktivnostima. Finska podliježe trendu fizičkih aktivnosti u prirodi čime se stavlja naglasak na važnost održavanja zdravlja te povlačenje dobrobiti iz prirode. Na važnosti dobiva održivost i odgovorno putovanje, uz trend posjeta netaknutoj prirodi zbog proučavanje divlje hrane poput gljiva, bobica, divljači, raznih biljaka i sl. Unutar europske regije Alpe, osim trendova kojima se naglasak stavlja na zdravlje i dobrobit iz iskustva u prirodi te iskustvo lokalne kulture, zamjetan je trend digitalnog marketinga, planiranja putovanja i rezervacija vezanih za turizam netaknute prirode. Gledajući trendove na drugom kraju svijeta, zamjetno je kako se Amerika sve više orijentira

na sportska odnosno aktivna iskustva u prirodi, pri čemu se bilježi povećana potražnja u zimskoj sezoni (Elmahdy, Haukeland & Fredman, 2017).

Prema podacima iz 2018. godine, turizam čini oko 10,4% globalnog BDP-a te raste brže od ostatka gospodarstva za oko 4,6% (WTTC, 2018: 5). Turizam netaknute prirode, a prvenstveno turizam u zaštićenim područjima, smatra se rastućim segmentom tržišta koji globalno prima oko 8 milijardi posjeta godišnje te time generira oko 600 milijardi dolara u izravnim troškovima u zemlji te oko 250 milijardi dolara u potrošačkom suficitu (Balmford et. al, 2015). Unatoč tome, na turizam netaknute prirode može se gledati kao na dvosjekli mač. S jedne strane osigurava značajnu rekreativnu vrijednost te značajno doprinosi lokalnom gospodarstvu stvarajući dohodak i nova radna mjesta. Na taj se način može potaknuti lokalno stanovništvo na očuvanje prirode. S druge strane, turizam temeljen na prirodi može predstavljati prijetnju prirodnim ekosustavima kao i biološkoj raznolikosti uslijed prekomjernih turističkih aktivnosti (Liddle, 1997, Ceballos-Lascuráin, 1996). Za razumijevanje turizma i njegovih utjecaja na bilo koje područje prirode koristi podatak u vidu stope posjeta parka. Dakle, analiza svih odnosa s obzirom na intenzitet turizma treba započeti s podacima o korištenju od strane posjetitelja.

Analiza podataka na razini Europe ukazuje na to da se i gospodarska rekreacijska vrijednost prirodnog područja prvenstveno određuje brojem posjeta. Razlike u različitim prirodnim područjima ekonomske vrijednosti po posjeti su relativno niske i stoga su samo od sekundarne važnosti (Schägner et. al, 2016, 2018). S obzirom da se većina znanstvene literature ne usredotočuje na procjenu broja posjetitelja, već na vrednovanje, iako se čini da je procjena broja važnija, prethodno spomenuti nalazi analiza izgledaju iznenađujuće. Provedene su više meta-analize u rekreativnim procjenama vrednovanja koje se temelje na međunarodnim i globalnim bazama podataka o vrednovanju (Schägner et. al, 2018).

Kao što je ranije spomenuto, jedan od održivih oblika turizma u prirodnim područjima jest i ekoturizam. Njegov se primarni cilj očituje u poticanju održivog korištenja kroz očuvanje resursa, kulturno buđenje te ekonomski razvoj i diversifikaciju. Gledajući individualnu razinu, ekoturizam bi trebao pridonijeti vrijednosti ljudskih života kroz učenje o prirodnom svijetu. Mnogi se znanstvenici slažu da se prilikom rasprave o ekoturizmu javlja problem nerazumijevanja njegovog koncepta zbog čega se često poistovjećuje s drugim vrstama turističkog razvoja (Newsome, Moore, Dowling, 2002: 14 prema: Ceballos-Lascuráin, 1998). Kako je u posljednje vrijeme ekoturizam postao često spominjan i poželjan pojam unutar

industrije turizma, turistički promotori imaju tendenciju označiti proizvod bilo koje na prirodu orijentirane vrste turizma kao primjer ekoturizma, unatoč tome što su brojni akademici usmjerili svoje snage na pokušaje definiranja samog pojma, ali i mnogo više. Između ostalog, bitno je uzeti u obzir da ekoturizam ne može riješiti sve probleme masovnog turizma; može ustvari generirati vlastite. Ne treba biti shvaćan kao korak prema turizmu velikih razmjera, iako često to dokazuje. Predstavlja ideal na kojemu treba raditi jer u najboljem slučaju potiče očuvanje okoliša te kulturno razumijevanje (Newsome, Moore, Dowling, 2002: 14-15 prema: Harrison, 1997). S druge strane, ekoturizam često nije ništa više od samog marketinškog alata. Teoretski, trebao bi biti ekonomski i društveno prikladan način očuvanja bioraznolikosti, istovremeno osiguravajući prihode za poboljšanje života ljudi koji žive unutar ili u blizini biološki važnih područja. Kao takav, najbrže je rastući segment turističke industrije i brzo raste izvan kontrole. Zapravo predstavlja nišu za okolišno svjesne turiste koji su zainteresirani za promatranje prirode. Posebno je popularan među vladinim i konzervatorskim organizacijama s obzirom da može osigurati istovremene ekološke i ekonomske koristi. U teoriji, za ekoturizam je manje vjerojatno da će prouzrokovati štete na vlastitim resursima nego što je to slučaj kod ostalih oblika turizma. To je jedino istina ukoliko se tom vrstom turizma upravlja s velikom pažnjom (Newsome, Moore, Dowling, 2002: 15 prema: Fennell, 1999).

Pravi ekoturizam ima 7 karakteristika. Uključuje putovanje u prirodna odredišta, minimizira utjecaj, podiže svijest o važnosti okoliša, osigurava izravnu financijsku pomoć za konzervaciju odnosno očuvanje, pruža financijsku korist i osnaživanje lokalnog stanovništva, poštuje lokalnu kulturu te podržava pokrete za ljudska prava i različite kulture (Newsome, Moore, Dowling, 2002: 15 prema: Honey, 1999). Prema definiciji, ekoturizam se odnosi na: „putovanje u krhka, netaknuta, obično zaštićena područja koja teže slabom utjecaju te malim razmjerima.“ (Newsome, Moore, Dowling, 2002: 15 prema: Honey, 1999).

Kao takav, ekoturizam obuhvaća brojne međusobno povezane komponente koje bi trebale biti prisutne kako bi se autentični ekoturizam mogao odvijati. Postoji 5 temeljnih načela koja su ključna za ekoturizam. Ona su usmjerena na to da je ekoturizam orijentiran na prirodu, ekološki održiv, ekološki edukativan, lokalno koristan te generira turističko zadovoljstvo. Prve se tri navedene karakteristike smatraju nužnima da bi proizvod bio okarakteriziran kao ekoturizam, dok su posljednje dvije poželjne za sve oblike turizma (Newsome, Moore, Dowling, 2002: 15 prema: Dowling, 1996).

5. CILJ ISTRAŽIVANJA, HIPOTEZA, MATERIJAL I METODOLOGIJA RADA

Uzimajući u obzir da je krajobrazna raznolikost temeljna odrednica ovog diplomskog rada, njegovi su osnovni ciljevi utvrditi kako i na koji način krajobrazna raznolikost utječe na posjećenost Nacionalnog parka Krka te kakvo djelovanje ima na razvoj specifičnih oblika turizma unutar samog područja Parka. Kako bi se testirao takav utjecaj krajobrazne raznolikosti kao paradigme razvoja posebnih oblika turizma, u radu se prvo iznosi pregled sadašnjeg stanja krajobrazne raznolikosti Parka, njeno vrednovanje i stupanj očuvanosti. Nadalje, među ciljeve ovog rada ubrajamo i ekološko i općenito holističko vrednovanje Parka u smislu određenih tradicionalnih gospodarskih djelatnosti, odnosno turizma naslonjenog na krajobrazne vrijednosti, kroz posebne oblike turizma kao što su ekoturizam (Ecotourism), turizam netaknute prirode (Nature Based Tourism) i pustolovni turizam (Adventure Tourism). Također, ciljevi su promovirati ugostiteljske djelatnosti, tradicijsko poljodjelstvo, lokalno i tradicijsko zanatstvo i sve one djelatnosti koje se temelje na izvornoj prirodi i krajobraznoj ljepoti. Obrazložiti će se pretpostavke koje su od većeg značenja za razvoj samog Parka. Pomoću SWOT analize nastojat će se sintetizirati prednosti, nedostaci, ograničenja i mogućnosti vrednovanja prirodne i kulturne baštine Nacionalnog parka Krka, a sve u funkciji primjerene strategije razvoja samog Parka i šireg kraja oko Parka.

S obzirom da se unutar rada provodi kvantitativno istraživanje kako bi se putem statističke analize pružio brojčani opis istraživane pojave, postavljanje istraživačkih pitanja u skladu s definiranim ciljevima istraživanja ključan je element istraživanja. Tako se na ovaj način želi utvrditi:

- U kojoj mjeri je krajobrazna raznolikost NP Krka valorizirana kao pretpostavka razvoja turizma netaknute prirode? (Nature Based Tourism)
- U kojoj mjeri je krajobrazna raznolikost NP Krka valorizirana kao pretpostavka razvoja pustolovnog turizma? (Adventure Tourism)

U radu je prvenstveno korištena deskriptivna metoda pomoću koje se unutar teorijskog dijela rada prikuplja, analizira i interpretira domaća i strana literatura u svrhu davanja uvida u opće pojmove koji olakšavaju daljnje razumijevanje problematike rada.

Istraživanje unutar rada uključuje provedbu anketnih upitnika koji su podijeljeni posjetiteljima parka kako bi se dobio uvid u njihove stavove i mišljenja vezane za predmet rada, kao i dubinski intervju s odgovornom osobom u Parku. Upravo će se analiza takvih

podataka dobivenih anketnim upitnikom koristiti u cilju davanja odgovora na ranije navedena istraživačka pitanja. Također, koristit će se i komparativna metoda pomoću koje će se dobiveni podaci usporediti s već postojećim spoznajama.

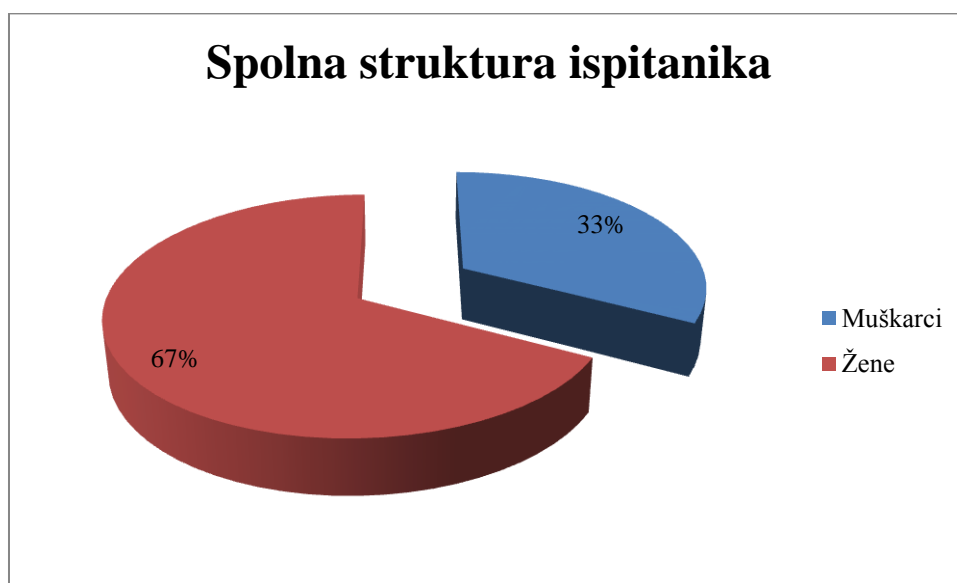
6. REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Primarno istraživanje provedeno za potrebe ovog diplomskog rada obuhvaćalo je osnovni anketni upitnik sastavljen od uvodnog upitnika, glavnog upitnika te podupitnika. Unutar uvodnog upitnika kroz 12 se pitanja utvrđuju socioekonomska obilježja nakon čega slijedi 10 pitanja glavnog upitnika koja se tiču boravka u Parku te samog doživljaja Parka, dok posljednji dio ankete čini podupitnik kojim se ispituju stavovi posjetitelja o krajobraznoj raznolikosti Nacionalnog parka Krka. Anketa je provedena u periodu od lipnja 2018. godine do studenog 2019. godine te je obuhvatila 303 ispitanika.

6.1. Anketno istraživanje

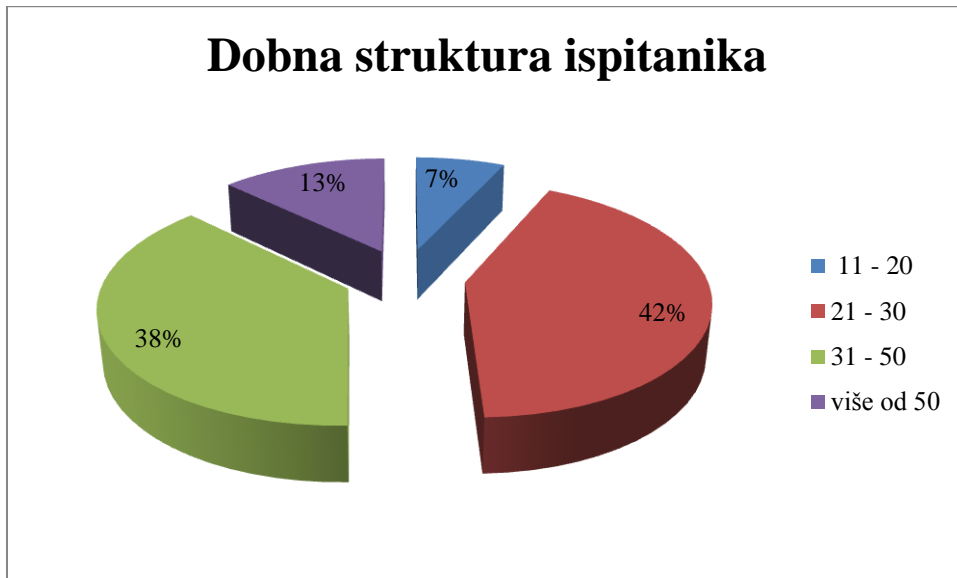
Uzimajući u obzir uvodni dio anketnog upitnika, postavljena sociodemografska pitanja omogućila su istraživanje, a potom i uvid u sociodemografske karakteristike ispitanika. Rezultatima je utvrđeno da je u anketi sudjelovao manji broj muškaraca nego žena, odnosno 33% muškaraca u odnosu na 67% žena, što je prikazano na grafikonu 1. Važno je uzeti u obzir da ovaj podatak ne predstavlja odraz stvarnih posjetitelja Parka, već samo jednog dijela koji je obuhvaćen istraživanjem.

Grafikon 1. Prikaz spolne strukture ispitanika

Promatrajući dobnu strukturu ispitanika, najviše je ispitanih osoba bilo u dobi od 21 do 30 godine (42%), nešto manji postotak odnosio se na dob od 31 do 50 godina (38%), slijede ispitanici stariji od 50 godina (13%) i samo 7% ispitanika u dobi od 11 do 20 godina.

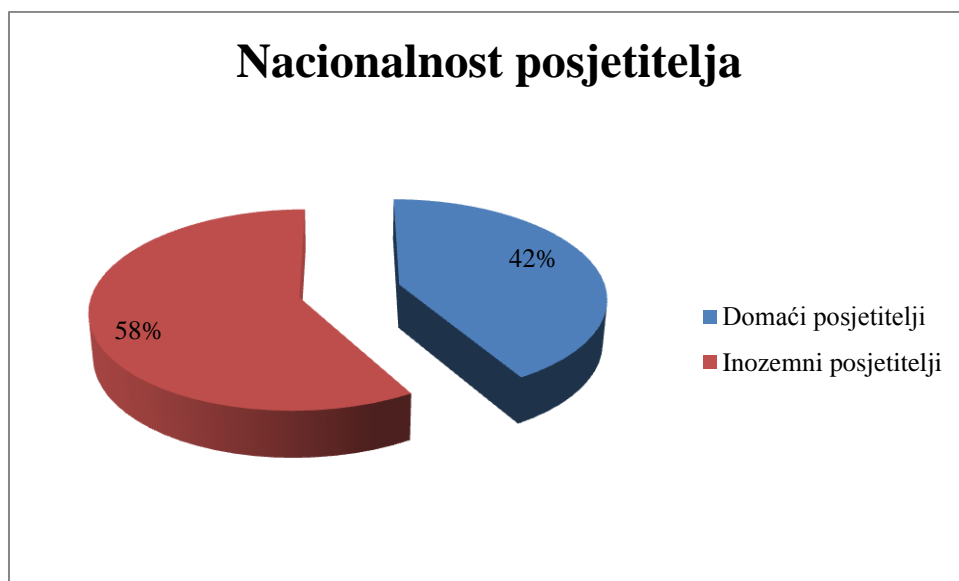
Grafikon 2. Prikaz dobne strukture ispitanika

Raduje činjenica da su većina ispitanika u dobi od 21 do 50 godine (80%), dakle u najproduktivnijoj dobi, a koji su vrlo vjerojatno i budući posjetitelji.

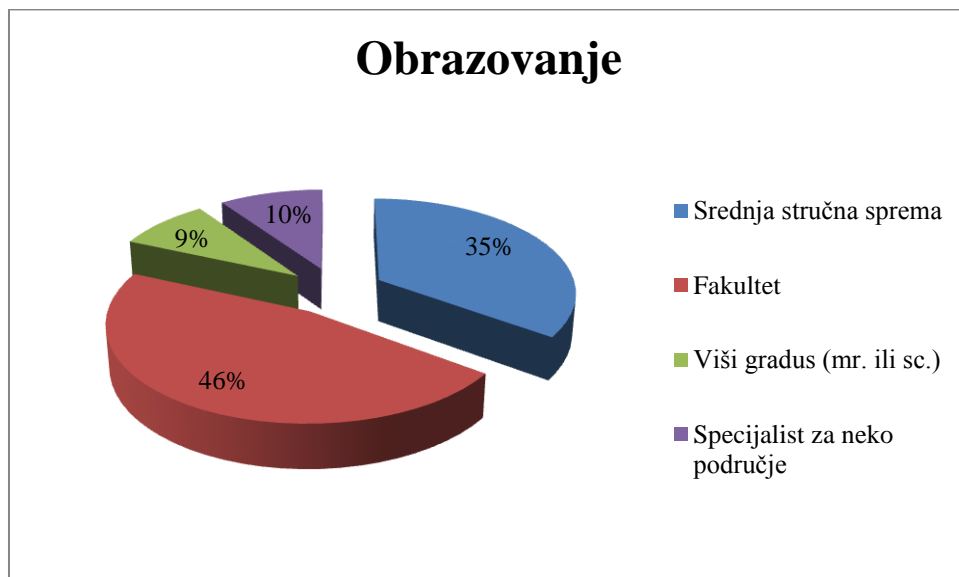
Očekivano su najbrojniji strani posjetitelji, što je u suglasju s statistikama uprave parka (Grafikon 3). Oko 58% dolazi iz različitih zemalja svijeta među kojima dominiraju Velika Britanija (21%), Njemačka (18%), Francuska (11%), Australija (9%) i Nizozemska (7%), dok su u nešto manjem postotku zastupljeni ispitanici iz Rusije (5%), Slovenije (5%), Švedske (4%), Norveške (4%), Sjedinjenih Američkih Država (4%), Mađarske (4%), Austrije (3%), Danske (3%), te Srbije (2%). Preostalih 42% ispitanika bili su domaći posjetitelji. Iz takvih je podataka vidljivo da je Nacionalni park Krka prepoznat i interesantan prvenstveno inozemnim posjetiteljima koji tijekom svog posjeta određenom području iskazuju senzibilitet prema prirodi, odnosno geološkoj, biološkoj i krajobraznoj raznolikosti.

Grafikon 3. Prikaz nacionalnosti posjetitelja

Glede stupnja obrazovanja, većina ispitanika ima fakultetsko obrazovanje (46%), srednju stručnu spremu ima 35%, dok je manji dio specijalista za neko područje (10%) ili pak onih sa višim gradusom obrazovanja, odnosno s magisterijem ili doktoratom (9%).

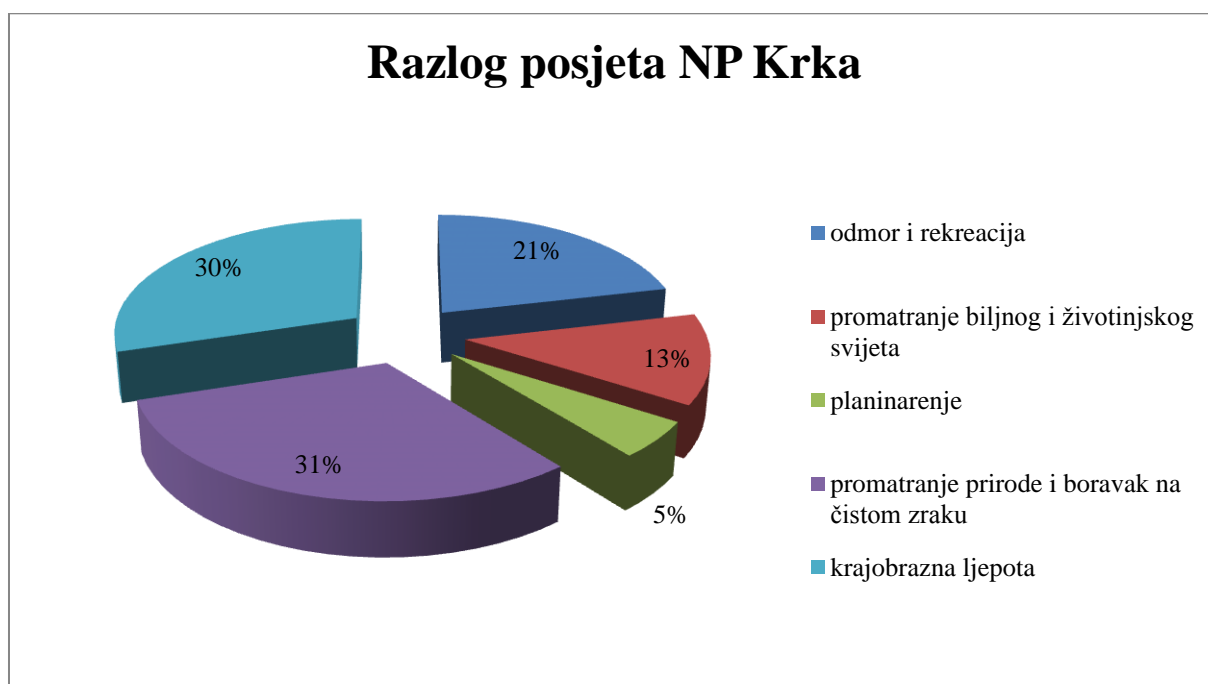
Grafikon 4. Prikaz obrazovne strukture ispitanika

Bogata biološka i krajobrazna raznolikost Nacionalnog parka Krka daje brojne razloge za posjet pri čemu svaki posjetitelj bez obzira na afinitete može pronaći nešto za zadovoljenje svojih želja i potreba unutar širokog spektra mogućnosti koje područje Parka nudi, bilo da se radi o aktivnom ili pasivnom provođenju slobodnog vremena.

Iz grafikona 5 može se iščitati da kao glavni razlog posjeta Nacionalnom parku Krka anketirani ispitanici odabiru promatranje prirode i boravak na čistom zraku (31%) te krajobraznu ljepotu (30%), nakon čega slijede odmor i rekreacija (21%), promatranje biljnog i životinjskog svijeta (13%) i naposljetku planinarenje (5%). Takvi rezultati, ali i rezultati u nastavku ukazuju na to da su motivi dolaska ispitanih posjetitelja orijentirani oko turizma naslonjenog na krajobrazne vrijednosti, odnosno da se podudaraju sa posebnim oblicima turizma poput ekoturizma te turizma netaknute prirode, koji se između ostalih prakticiraju unutar zaštićenih područja.

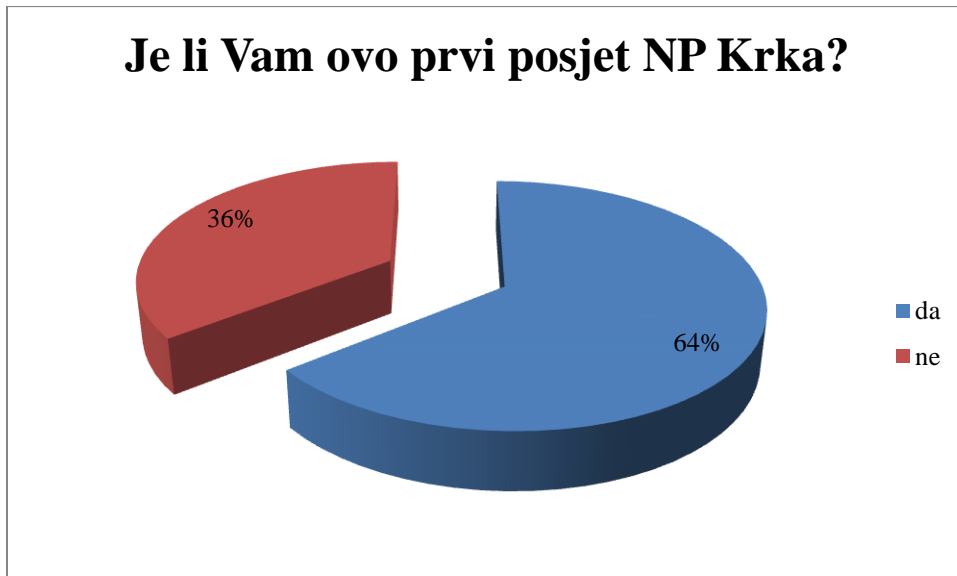
Grafikon 5. Razlozi posjeta Nacionalnom parku Krka

U manjoj mjeri ispitanici su odabrali aktivnosti koje pripadaju pustolovnom turizmu (5%) i turizmu promatranja životinja (13%).

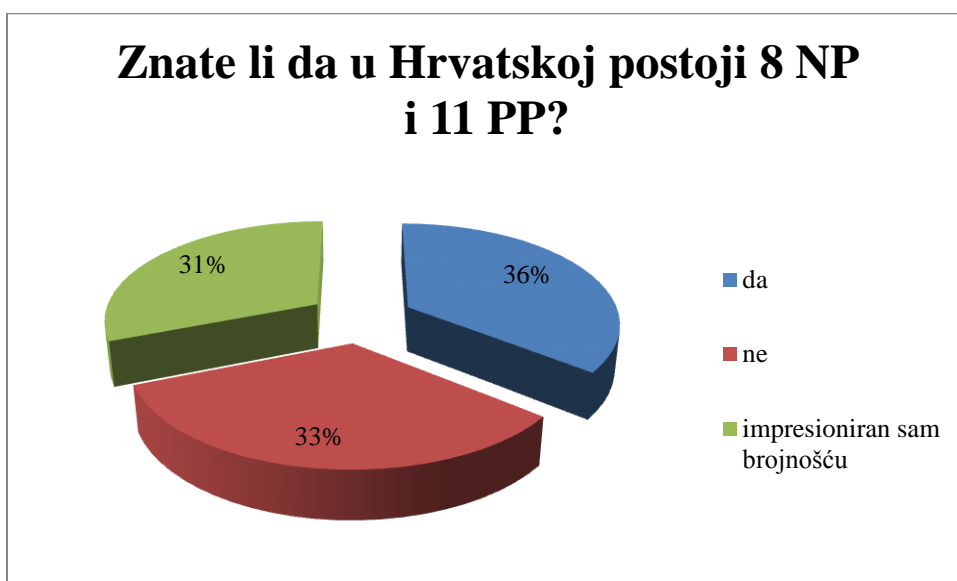
Utvrđeno je da je veći dio ispitanika (64%) prvi put posjetilo Nacionalni park Krka dok je 35% onih koji su ranije već bili na području Parka (Grafikon 6). Taj bi podatak trebao koristiti nadležnima prilikom upravljanja Parkom kako bi ih motivirao da svoje snage usmjere na jačanje i poboljšanje sadržaja unutar područja Parka čime bi osigurali zadovoljenje želja i očekivanja posjetitelja te u krajnjem slučaju njihov ponovni posjet.

Grafikon 6. Prikaz brojnosti posjetitelja koji su prvi put posjetili NP Krka i onih koji su već posjetili park

Glede upoznatosti o nacionalnim parkovima Hrvatske, uz male razlike, veći je postotak ispitanika upoznat s podatkom da se na području Hrvatske nalazi 8 nacionalnih parkova te 11 parkova prirode. Tako je 36% ispitanika označilo da je informirano u odnosu na 33% onih koji nisu upoznati sa navedenim podatkom. Pri tome je 31% naznačilo da su impresionirani brojnošću zaštićenih područja, što i nije iznenađujuće kada se uzme u obzir da istaknuti podatak povlači za sobom zaključak da država tako male površine krije tolike vrijednosti.

Grafikon 7. Prikaz informiranosti ispitanika o broju NP i PP u Hrvatskoj

Iz ovog je postavljenog pitanja, odnosno dobivenih odgovora jasno da ispitani posjetitelji posjeduju senzibilitet za prirodu, što ukazuje na to da je njihov posjet ciljan i planiran.

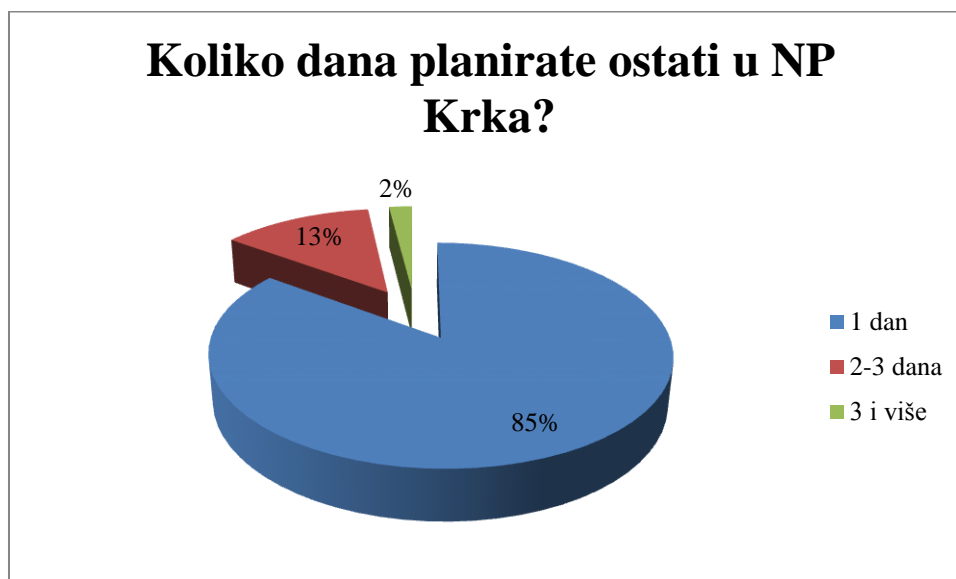
Na pitanje jesu li posjetili još koji nacionalni park u Hrvatskoj 47% ispitanika je odgovorilo potvrdno, navodeći u najvećem broju Plitvička jezera (51%), a potom i Kornate (12%), Mljet (11%), Risnjak (8 %), Paklenicu (7%), Brijune (7%), te Velebit (4%). Iz grafikona 8 je vidljivo da je veći dio ispitanika (53%), odgovorio da nisu posjetili ni jedan nacionalni park osim Nacionalnog parka Krka. Takav bi podatak trebao biti motiv za općenitu bolju sveobuhvatnu promociju prirodnih vrijednosti Hrvatske umjesto dosadašnje pojedinačne, kako bi se inozemnim posjetiteljima zainteresiranim za takve vrste posjeta pomnim i jasnim marketinškim akcijama omogućilo planiranje posjeta više prirodnih područja u blizini.

Grafikon 8. Prikaz posjećenosti ostalih nacionalnih parkova u Hrvatskoj

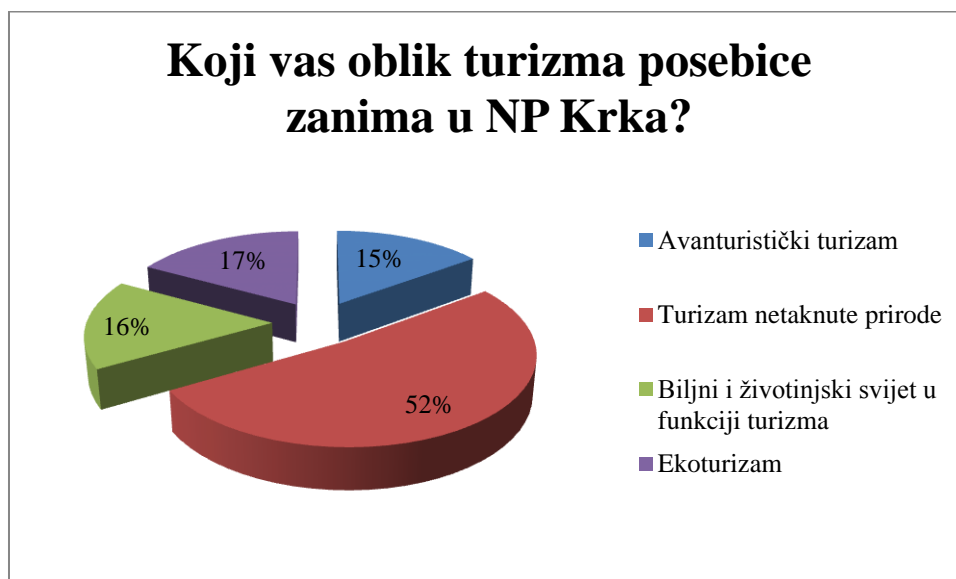
Grafikon 7 prikazuje planiranu dužinu boravka posjetitelja unutar Parka. Prema rezultatima posjetitelji se uglavnom zadržavaju 1 dan (85%), manji je postotak onih koji se odlučuju ostati 2-3 dana (13%), dok samo 2% ispitanika ostaje na području Parka 3 dana i više.

Grafikon 9. Prikaz planiranog boravka u NP Krka

Interesantni su podaci glede zanimanje za određene oblike turizma u NP Krka (Grafikon 10). Iz rezultata je vidljivo je da unatoč istom senzibilitetu prema prirodnim vrijednostima ipak postoje razlike u načinima na koje ih posjetitelji žele doživjeti. Tako je 52% ispitanika naglasilo da su posebice orijentirani pasivnom doživljavanju prirode u okviru turizma netaknute prirode (Nature Based Tourism) koji naglasak stavlja na razgledavanje prirodnih krajobraza. Nadalje, 17% ispitanih zanima ekoturizam (Ecotourism) koji uključuje elemente edukacije i očuvanja tj. zaštite, a nešto manji postotak oko 16% ispitanika zainteresiran je za biljni i životinjski svijet u funkciji turizma, s naglaskom na rijetke, ugrožene i zanimljive biljne ili životinjske vrste. S druge strane, 15% ispitanih svoj posjet ipak želi učiniti aktivnijim, ističući posebno zanimanje prema avanturističkom turizmu (Adventure Tourism) koji naglasak stavlja na aktivnosti.

Grafikon 10. Prikaz zanimanja za određene oblike turizma u NP Krka

Spomenuti bi rezultati trebali biti pokazatelj u kojem smjeru Uprava Parka treba ići te kojim oblicima turizma dati veću pažnju u smislu unaprjeđivanja i dovođenja u prvi plan.

Iako s malom, neznom razlikom u postotku, kod većine ispitanika brojnost posjetitelja nije utjecala na doživljaj Parka (Grafikon 11). Omjer 51% naprema 49% onih čiji je doživljaj Parka ipak bio umanjen uslijed velikog broja ljudi prilikom njihovog posjeta ukazuje na to da možemo reći kako već polako dolazi do zasićenosti, odnosno posjetitelji prepoznaju kako je dosegnut ili će pak u skorijoj budućnosti biti dosegnut maksimalan kapacitet nosivosti posjetitelja.

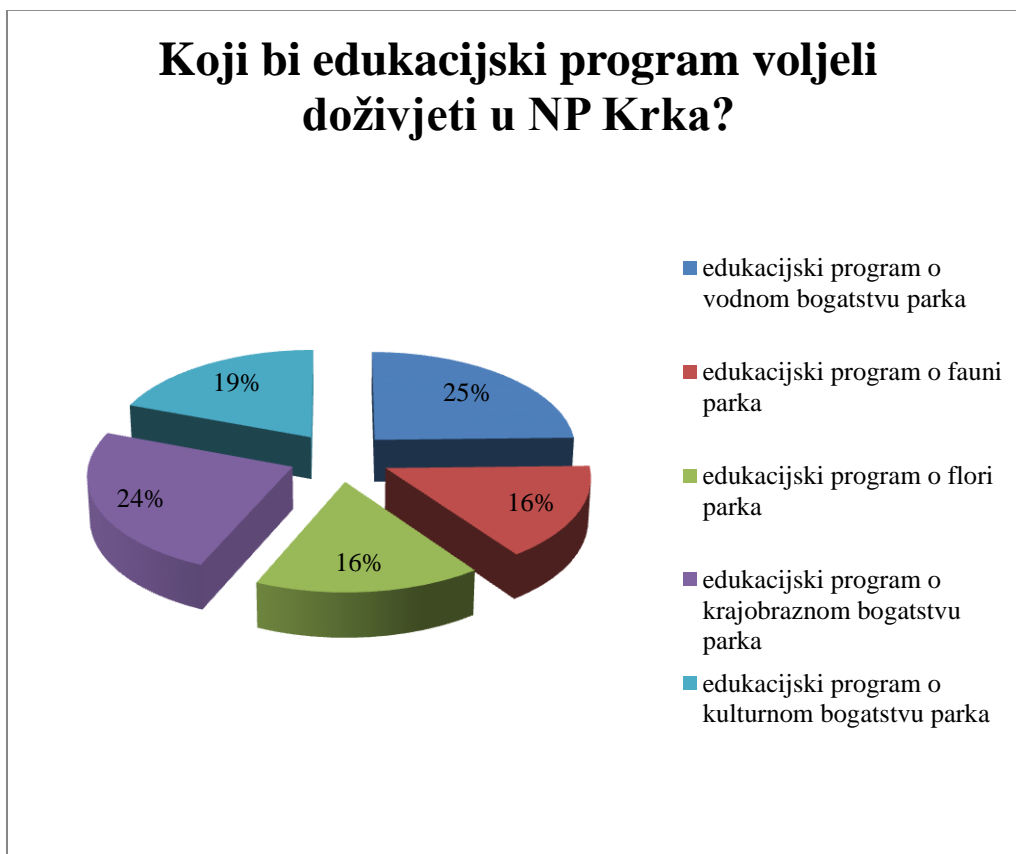
Grafikon 11. Prikaz utjecaja brojnosti turista na doživljaj Parka

Takvu je prijetnju na vrijeme uočila Javna ustanova „Nacionalni park Krka“ te 2019. godine pristupila ograničavanju dnevnog broja posjetitelja u svrhu zaštite prirode i očuvanja tisućljetne baštine. Donošenjem takvih novih odluka unutar poslovanja s ciljem rasterećenja najposjećenijeg lokaliteta Skradinskog buka, Krka postaje prvo zaštićeno područje u Hrvatskoj s ograničenjem broja posjetitelja. Također, isti se problem nastoji riješiti i poskupljenjem ulaznica za nacionalni park, sa nekadašnjih 100 kuna za individualne posjetitelje, na 200 kuna tijekom sezonskih mjeseci.

U grafikonu 12 riječ je o edukacijskim programima koje bi ispitanici voljeli doživjeti u Nacionalnom parku Krka. U najvećem se postotku ističe edukacijski program o vodnom bogatstvu Parka (25%), što i nije iznenađujuće s obzirom da je glavnina najposjećenijih krajobraznih vrijednosti unutar Parka vezana upravo uz vodno bogatstvo (slapove). Ispitanici potom navode edukacijski program o krajobraznom bogatstvu Parka (24%) što se podudara s glavnim razlozima posjeta Parku (promatranje prirode i boravak na čistom te krajobrazna ljepota). Edukacijski program o kulturnom bogatstvu Parka želi doživjeti 19% ispitanika, dok je njih 16% zainteresirano za edukacijski program o flori i fauni.

Grafikon 12. Prikaz želja posjetitelja o edukacijskim programima koje bi voljeli doživjeti u NP Krka

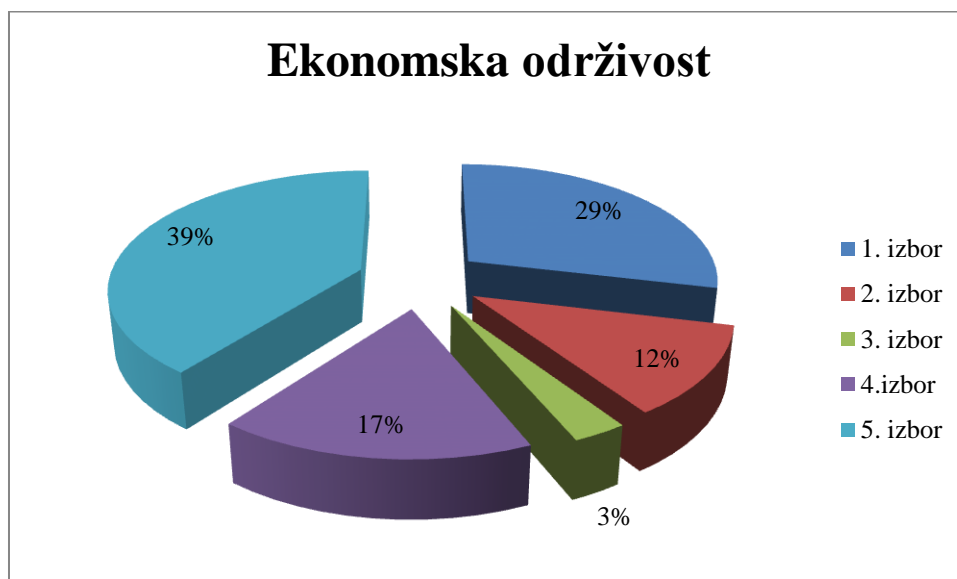
Slijedom rečenoga, u parku se mogu planirati posebni programi za pojedine posjetitelje prema njihovim nagnućima u okviru posebnih oblika turizma kao što su: ekoturizam, pustolovni turizam, turizam netaknute prirode i turizam promatranja biljnog i životinjskog svijeta.

Da bi se testirao stupanj uspješnosti ekoturizma željelo se dobiti mišljenje posjetitelja o pojedinom čimbeniku. To se postiglo kroz pitanje: „*Za turističku uspješnost parka molimo vas poredajte slijedeće parametre od 1 do 5 po važnosti:*

- *Smanjeni utjecaj na okoliš / održivost okoliša*
- *Interakcija s prirodom (planinarenje, lov, razni avanturistički pothvati, promatranje biljaka i životinja i sl.)*
- *Sudjelovanje lokalne zajednice i interakcija s posjetiteljima*
- *Aktivnosti u okolišu (programi zaštite, očuvanja i unapređenja)*
- *Ekonomska održivost (prihodi, donacije, marketing, prodaja rukotvorina)“*

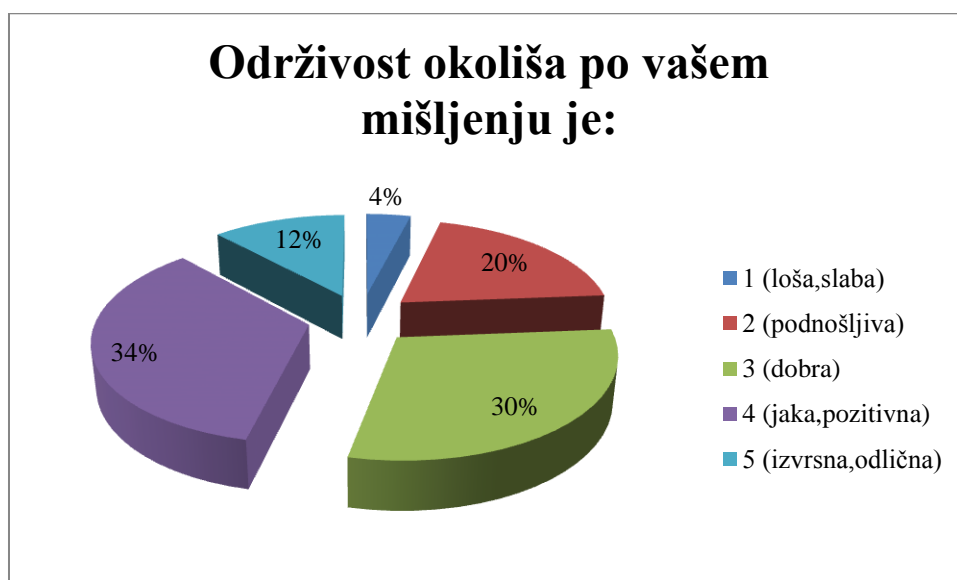
Rezultati su pokazali da najveći postotak ispitanika (33%) smatra kako je za uspješnost Parka najvažniji smanjeni utjecaj na okoliš odnosno održivost okoliša. Aktivnosti u okolišu koje podrazumijevaju programe zaštite, očuvanja i unapređenja su prema mišljenju ispitanika na drugom, odnosno trećem mjestu po važnosti (24/28% ispitanika), kao i stavka sudjelovanje lokalne zajednice i interakcija s posjetiteljima koju je 29% ispitanika svrstalo na treće mjesto. Na četvrto, odnosno peto se mjesto s istim postotkom od 25% ispitanika za oba parametra, prema važnosti za turističku uspješnost Parka smjestila interakcija s prirodom u vidu planinarenja, lova, raznih avanturističkih pothvata, promatranja biljaka i životinja i sl., dok je prema mišljenju ispitanika najmanje važna stavka ekonomska održivost koja podrazumijeva prihode, donacije, marketing, prodaju rukotvorina itd. Zanimljiva je situacija u kojoj je 39% ispitanih spomenutu ekonomsku održivost stavilo na posljednje mjesto, dok je sljedeći najčešći odgovor u vidu 29% ispitanika takav da je upravo ekonomska održivost prema njihovom mišljenju najvažnija stavka turističke uspješnosti Parka.

Grafikon 13. Prikaz mišljenja o važnosti ekonomske održivosti za turističku uspješnost Parka

Slijedi set od pet pitanja kojima smo testirali osnovne parametre za stupanj razvoja ekoturizma. Od ispitanika se tražilo da ocijene svaku od ranije spomenutih stavki. Tako je prema njihovom mišljenju održivost okoliša u Parku jaka i pozitivna (34%). Zatim slijede ispitanici koji smatraju da je održivost dobra (30%), 20% smatra da je podnošljiva, dok je samo 12% smatra izvrsnom, odnosno odličnom. Preostalih 4% ispitanika vide je kao lošu i slabu.

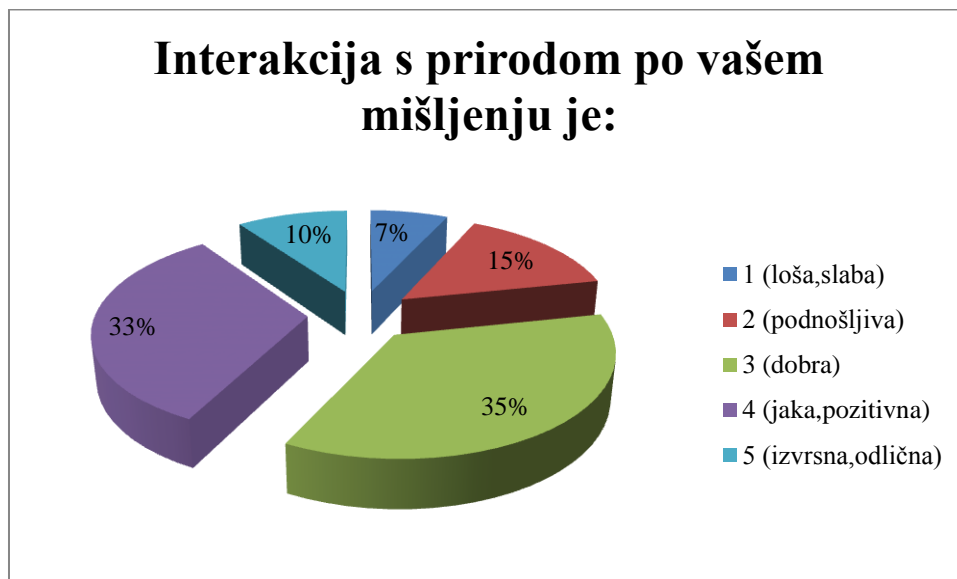
Grafikon 14. Prikaz ocjene održivosti okoliša u Parku

Iz grafikona 14 se može iščitati da prevladava pozitivan stav (čak 12% izvrstan), što je dobro, no valja poraditi da se loša ili podnošljiva održivost popravi, odnosno vremenom eliminira.

Promatrajući interakciju s prirodom (Grafikon 15) koja podrazumijeva aktivnosti poput planinarenja, lova, raznih avanturističkih pothvata ili pak promatranje biljaka i životinja i sl., najveći je broj ispitanika ocijenio kao dobru (35%), a nešto manji postotak kao jaku i pozitivnu (33%). Pri tome 15% navodi ju kao podnošljivu, a tek za 10% ispitanih interakcija s prirodom na području Parka je izvrsna odnosno odlična. S druge strane, također samo mali postotak od 7% smatra ju lošom tj. slabom.

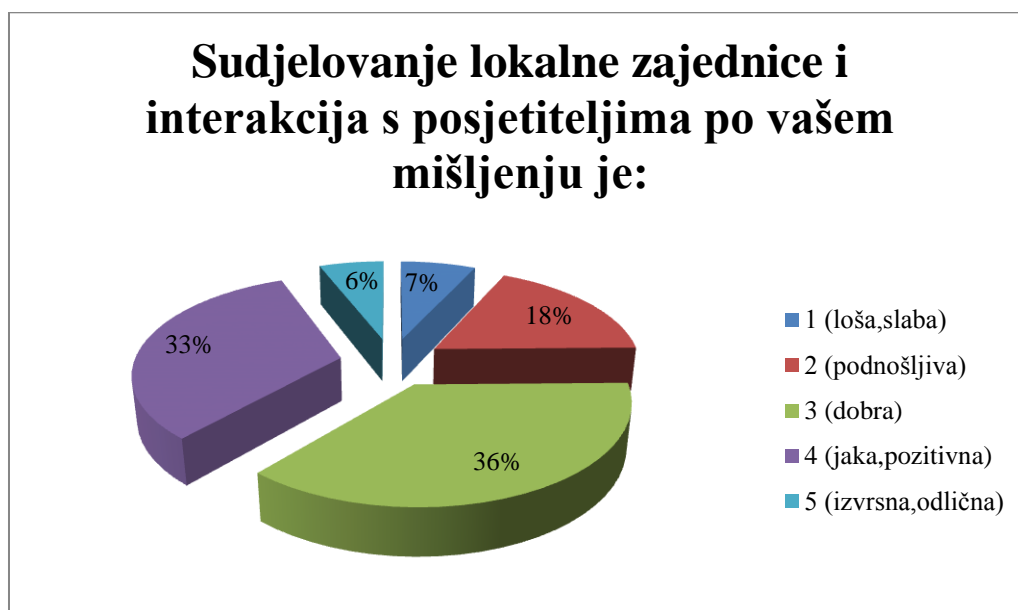
Grafikon 15. Prikaz ocjene interakcije s prirodom u Parku

I na ovom polju se mora poraditi ako se želi podići stupanj ekoturizma.

Nadalje, provedeno istraživanje pokazuje kako su ispitanici uglavnom zadovoljni sa sudjelovanjem lokalne zajednice i interakcijom s posjetiteljima Parka (Grafikon 16). Oko 36% anketiranih posjetitelja smatra da je interakcija dobra, 33% da je jaka i pozitivna, 18% ju smatra podnošljivom, a znatno manji postotak od svega 7% smatra ju lošom. Preostalih 6% ispitanika interakciju s posjetiteljima ocjenjuje odličnom.

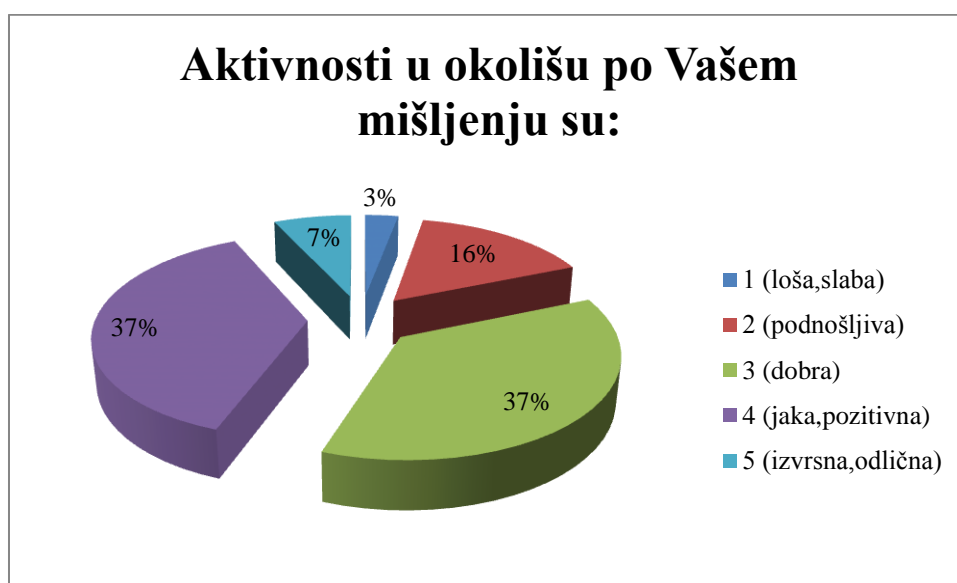
Grafikon 16. Prikaz ocjene sudjelovanja lokalne zajednice i interakcije s posjetiteljima u Parku

Po ovom pitanju su također disperzirani odgovori na pozitivnom i negativnom polu otprilike podjednako, što implicira dodatne napore da se ovaj parametar podigne na višu ocjenu/razinu.

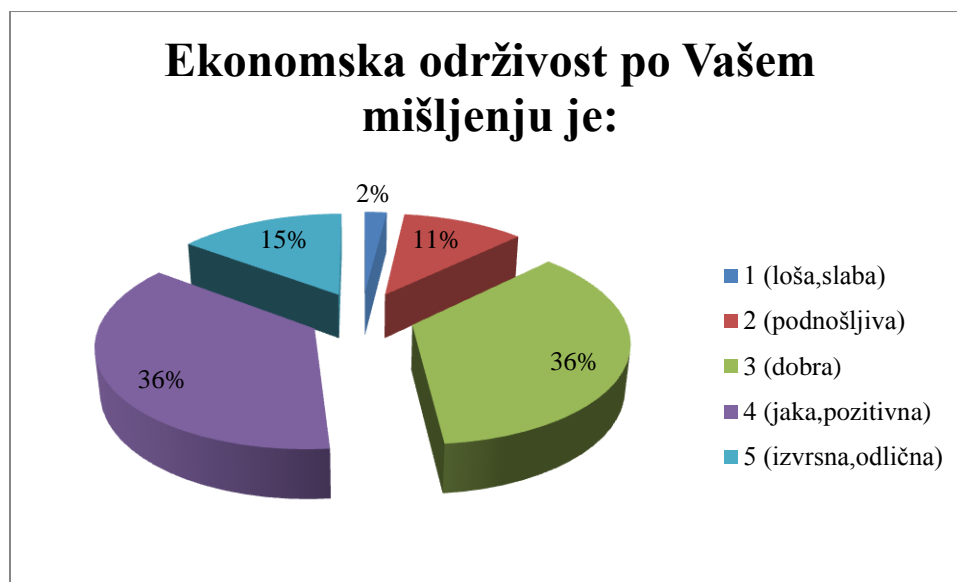
Aktivnosti u okolišu ocjenjene su kao jake, prema mišljenju 37% ispitanika. Jednak postotak ispitanih aktivnosti u vidu programa zaštite, očuvanja i sl. vide kao jake i pozitivne, 16% kao podnošljive, 7% kao odlične, a samo 3% ističe da su one prema njihovom mišljenju loše i slabe (Grafikon 17).

Grafikon 17. Prikaz ocjene aktivnosti u okolišu u Parku

Posljednji parametar koji su ispitanici trebali ocijeniti jest ekonomska održivost. Prema njihovom mišljenju prihodi, donacije, marketinške akcije itd. u Parku su dobre odnosno jake, s obzirom da je isti postotak ispitanika od 36% odabrao obje ocjene. Čak 15% ekonomsku održivost vidi kao odličnu, 11% kao podnošljivu, a samo 2% kao lošu i slabu.

Grafikon 18. Prikaz ocjene ekonomske održivosti

Kao što je ranije spomenuto, na temelju prethodnih 5 grafikona moguće je utvrditi turističku uspješnost, odnosno iščitati uspješnost ekoturizma na području Parka. Prema tome, parametri kao što su smanjeni utjecaj na okoliš/održivost okoliša, interakcija s prirodom, sudjelovanje lokalne zajednice i interakcija s posjetiteljima, aktivnosti u okolišu te ekonomska održivost mogu se koristiti za bodovanje. Pri ocjenjivanju ekoturističke privlačnosti najvažniji parametar treba biti njegov utjecaj na okoliš. Bez obzira na namjere ili ostale kvalitete kojima raspolaže, turizam koji svojim akcijama negativno djeluje na prirodni okoliš ne bi se trebao nazivati ekoturizmom. Shodno tome, nizak utjecaj na okoliš te održivost okoliša mogu se izjednačiti, no iako obje stavke moraju biti prisutne unutar jednadžbe, ne predstavljaju jedini kriterij za procjenu može li se određeni turistički proizvod nazvati ekoturizmom.

Iako ekoturizam kao važan element uključuje interakciju s prirodom odnosno neki oblik fizičke aktivnosti u prirodnom okruženju poput primjerice planinarenja, ronjenja, bicikliranja i sl., nije njegov neophodan element. Prema definiciji, interakcija označava utjecaj što dovodi do zaključka da povećana interakcija rezultira većim utjecajem odnosno rizikom. Primjerice, uslijed povećane brojnosti posjetitelja na stazama, potrebno je izgraditi nove, dok je postojeće potrebno ograditi kako posjetitelji ne bi hodali izvan staza.

Nužnim aspektom ekoturizma smatra se sudjelovanje lokalne zajednice, s naglaskom na interakciju s posjetiteljima. Nedvojbeno je velika važnost vodiča koji posjetiteljima pokazuju i objašnjavaju stvari koje oni sami možda ne bi bili u mogućnosti otkriti i razumjeti, pomažu im pri upoznavanju ruralnih prostora, kao i lokalne kulture. Prema tome, interakcija s lokalnom zajednicom izrazito je važna jer pridonosi povećanju vrijednosti turističkog proizvoda.

Dio sredstava prikupljenih od turizma potrebno je uložiti u aktivnosti u okolišu odnosno u akcije za zaštitu, očuvanje i unaprjeđenje prirode, kako bi se proizvod mogao kvalificirati kao ekoturizam. Takve organizacije odnosno područja koja aktivno pokušavaju smanjiti degradaciju okoliša, ostvaruju višu ocjenu.

Promatrajući ekonomsku održivost, prihodi od donacija također mogu pomoći, iako je malo sponzora koji su spremni dugoročno subvencionirati organizacije. Naknade za redovite izlete potrebno je optimizirati. Ponegdje su čak i besplatne u nadi da će potaknuti ljude da više odsjedaju u lokalnim hotelima, hrane se u lokalnim restoranima, kupuju suvenire te na taj način potaknu nacionalnu i lokalnu ekonomiju. Također, velik dio novca treba biti uložen u marketing i promocije.

Svaki od 5 navedenih parametara može bi vrednovan ocjenama: 1 (loša, slaba), 2 (podnošljiva), 3 (dobra), 4 (jaka, pozitivna, dobra), 5 (izvrsna, odlična).

Jednadžba za procjenu uspješnosti turističkog proizvoda glasi:
 $E_t = S_{env} \times S_{econ} \times (I_n + I_p + A_c)$, pri čemu je:

E_t – stupanj ekoturizma

S_{env} – okolišna održivost (3,307)

S_{econ} – ekonomska održivost (3,515)

I_n – interakcija s prirodom (3,238)

I_p – interakcija s ljudima i uključenost zajednice (3,129)

A_c – akcija za očuvanje ili čak povećanje vrijednosti prirodnog okoliša (3,297)

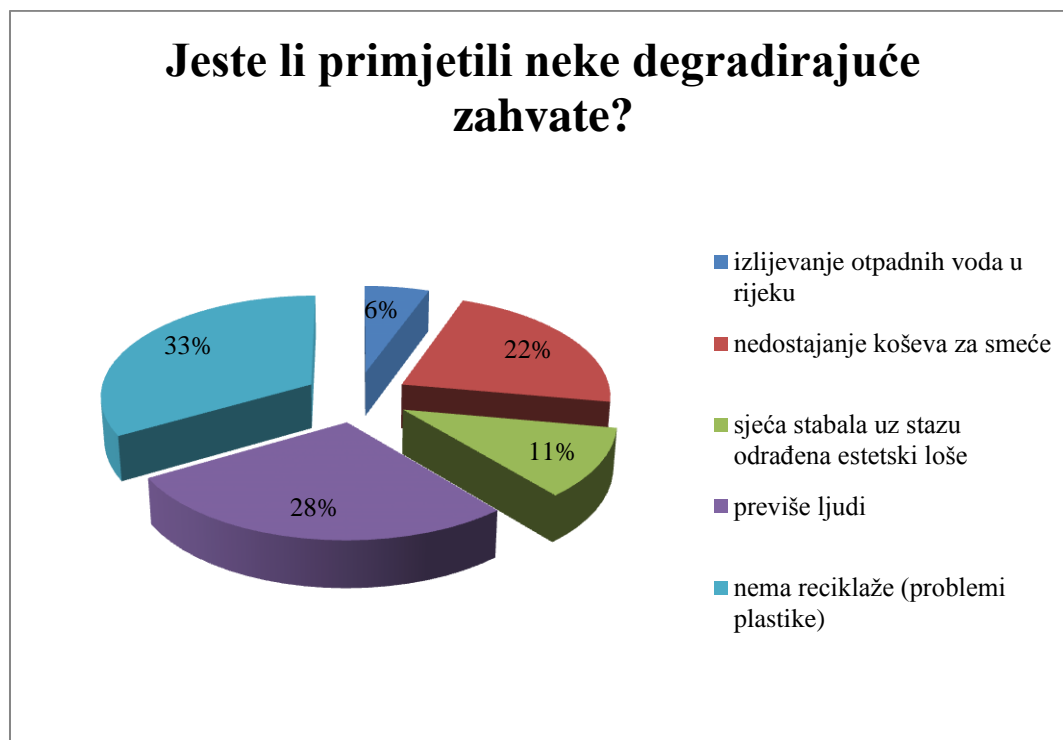
U istraživanjima koja su provedena u NP Krka dobili smo sljedeće rezultate:

$$E_t = 3,307 \times 3,515 \times (3,238 + 3,129 + 3,297) = 112,335$$

Iz dobivenih rezultata se može zaključiti da je stupanj uspješnosti/primjenjivosti ekoturizma u NP Krka dobar s tendencijom porasta. Stoga možemo govoriti o osmišljavanju ekoturističkih programa primjerenih za posjetitelje koji žele upoznati krajobraznu i biološku raznolikost, kulturnu baštinu, holistički vrjednovati s ciljem održivosti.

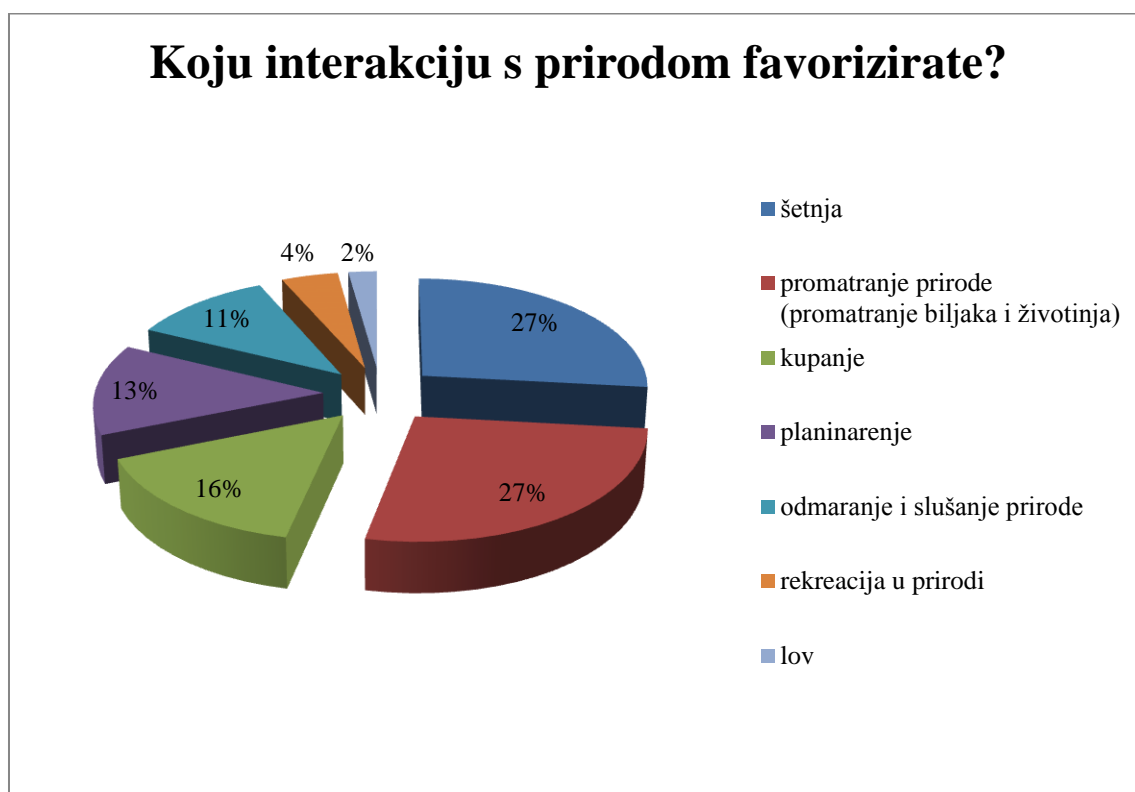
Unutar glavnog dijela upitnika postavljena su i pitanja otvorenog tipa. Tako se jednim od njih željelo utvrditi jesu li, u smislu okolišne održivosti, ispitani posjetitelji primijetili neke degradirajuće zahvate na području Parka. Najveći broj istakao je problem nepostojanja reciklaže (33%) koji se veže uz nedostatak koševa za smeće što je prepoznalo 22% posjetitelja. 28% posjetitelja primjećuje previše ljudi kao degradirajuću situaciju. Iako je na ranije postavljeno pitanje o utjecaju brojnosti posjetitelja na doživljaj Parka većina odgovorila da to na njih u tom smislu ne utječe negativno, ovakvi rezultati pokazuju da su posjetitelji ipak svjesni da se radi o značajno velikom broju ljudi koji istovremeno posjećuju određene lokacije što nedvojbeno dovodi do degradiranja prirode.

Grafikon 19. Prikaz primijećenih degradirajućih zahvata

Na pitanje o interakciji s prirodom koju favoriziraju, najveći je broj ispitanika izdvojio šetnju (27%), a u istom postotku i promatranje prirode odnosno biljaka i životinja (Grafikon 19). Neke od istaknutih interakcija uključivale su i kupanje (16%), planinarenje (13%), odmaranje i slušanje prirode (11%), rekreaciju u prirodi (4%) te lov (2%).

Grafikon 20. Prikaz interakcije s prirodom koju ispitanici favoriziraju

Interakcija ispitanih posjetitelja s lokalnom zajednicom u najvećoj se mjeri svodila na upoznavanje s tradicijskom prehranom (21%), a potom i na upoznavanje tradicijskog graditeljstva, bilo materijala, arhitekture, stila i sl. (16%). Upoznavanje s narodnim običajima u svoju interakciju uključuje 15% ispitanika, upoznavanje starih zanata 14%, upoznavanje tradicijskog oruđa 10%, dok po 8% interakciju s lokalnom zajednicom svodi na upoznavanje s tradicijskim odijevanjem i glazbalima te odsjedanje u lokalnim hotelima, jedenje u lokalnim restoranima, kupnju suvenira itd.

Grafikon 21. Prikaz interakcije posjetitelja s lokalnom zajednicom

U sljedećem se pitanju tražilo od ispitanika da navedu neke od akcija o zaštiti, očuvanju i unapređenju okoliša u kojima su sudjelovali. Najčešći odgovori uključivali su čišćenje odnosno sakupljanje smeća (46%), a neki od sudionika sudjelovali su i u akcijama čišćenja podmorja (15%), recikliranja (15%) i sadnje drveća (8%). S druge strane, nekolicina je ispitanika svoj doprinos zaštiti okoliša željela dati kroz sudjelovanje u prosvjedima protiv primjerice plastike (8 %), dok su se neki odlučili na uključenje u agencije za zaštitu okoliša (8%).

Grafikon 22. Prikaz uključenosti posjetitelja u akcije o zaštiti, očuvanju i unapređenju okoliša

Drugi dio glavnog upitnika sastavljen je od niza tvrdnji koje se tiču krajobrazne raznolikosti Parka. Od ispitanika se tražilo da ocijene stupanj slaganja s navedenim tvrdnjama koristeći skalu od 1 do 7, imajući na umu da 1. znači *uopće se ne slažem*; 2. *ne slažem se*; 3. *uglavnom se ne slažem*; 4. *niti se slažem, niti se ne slažem*; 5. *uglavnom se slažem*; 6. *slažem se*, a 7. *u potpunosti se slažem*.

Ocjene odgovora variraju, a rezultati u tablici 1 iskazani su u postotku. Tako možemo vidjeti da se 38% ispitanika u potpunosti slaže s tvrdnjom da se Park ističe iznimnom krajobraznom raznolikošću, pri čemu se 36% slaže, a 15% se uglavnom slaže. Također, najveći se postotak ispitanika u potpunosti slaže da je krajobrazna raznolikost parka temelj biološke raznolikosti te da ju kao takvu treba zaštititi, očuvati i unapređivati, što ukazuje na visoku razinu svijesti ispitanika o ekološkoj problematici. Iako se ispitanici/posjetitelji slažu da je krajobrazna raznolikost pregledno prikazana u Parku, da turistička ponuda temeljena na krajobraznoj raznolikosti odgovara platežnoj moći turista, da je obrazovanost turističkog kadra na razini potreba turista, svojim odgovorima daju do znanja da ipak ima prostora za poboljšanje te da smatraju da nije sve na vrhunskoj razini odnosno maksimalno iskorišteno. Tako ističu da promicanje krajobrazne raznolikosti, kao i lokalnih poljoprivrednih proizvoda u krajobraznim uvjetima Parka treba biti naglašenije i intenzivnije, turistička ponuda u krajobraznom smislu

diversificirana, tradicionalna građevna arhitektura više vrednovana te da je potrebno približiti turistima specifična staništa za pojedine biljne ili životinjske vrste, kao i poraditi na dodatnom osmišljavanju i promoviranju krajobraznih tura. Slažu se da turizam jača eko-svijest o vrijednosti vlastitog nasljeđa. U obzir treba uzeti da posjetitelji ipak nisu sasvim prepoznali vrijednost vršnog dijela Parka pa je potrebno sustavno poraditi na promociji prirodnih vrijednosti spomenutog dijela koji nedvojbeno zaslužuje pažnju. Isto tako, rezultati pokazuju da ispitanici nisu u potpunosti zadovoljni informiranosti o načinu života lokalnog stanovništva te ne mogu sa sigurnošću utvrditi ima li lokalno stanovništvo pozitivan stav prema njima.

Promatrajući tvrdnje koje se tiču posebnih oblika turizma, najveći broj ispitanika (35%) u potpunosti se slaže da je turizam netaknute prirode, koji fokus stavlja na razgledavanje prirodnih krajobraza, dugoročna perspektiva Parka. Također, slažu se s tvrdnjama da je kulturna baština izuzetno vrijedna i glavni motiv dolaska, ali isto tako potvrđuju da je i vodno bogatstvo glavni motiv njihovog dolaska u Park. 37% ispitanika se slaže da je Park idealan za prakticiranje ekoturizma i glavni motiv njihovog dolaska. S druge strane, tek se 18% ispitanika posjetitelja u potpunosti slaže da je avanturistički turizam sadašnja i buduća perspektiva Parka. Najveći se postotak uglavnom slaže, što znači da vide i prepoznaju potencijal koji je potrebno još dodatno razraditi i unaprijediti.

Ove tvrdnje, kao i prethodno spomenute tvrdnje koje se tiču krajobrazne raznolikosti Parka te dobiveni rezultati ukazuju na to u kojoj je mjeri krajobrazna raznolikost NP Krka valorizirana kao pretpostavka razvoja turizma netaknute prirode, ali i pustolovnog turizma. Može se zaključiti da svakako postoji veliki prostor za napredak i poduzimanje koraka kojima će se poraditi na promociji prirodnih vrijednosti kao pretpostavke razvoja upravo onih oblika turizma koji se temelje na takvim vrijednostima odnosno atrakcijama.

Tablica 1. Podupitnik: Krajobrazna raznolikost Parka

Ocjena u %	1	2	3	4	5	6	7
1. Park se ističe iznimnom krajobraznom raznolikošću.	0	1	4	6	15	36	38
2. Krajobrazna raznolikost je pregledno prikazana u parku.	0	0	4	12	30	37	17
3. Turizam netaknute prirode (Nature Based Tourism – naglasak na razgledanje prirodnih krajobraza) je dugoročna perspektiva parka.	1	0	3	7	21	33	35
4. Avanturistički turizam (Adventure Tourism – naglasak na aktivnosti) je sadašnja i buduća perspektiva parka.	7	2	6	14	32	21	18
5. Kulturna baština je iznimno vrijedna i glavni motiv mog dolaska.	3	5	10	10	22	24	26
6. Park je idealan za prakticiranje ekoturizma i glavni motiv moga posjeta.	2	2	7	13	24	37	15
7. Vodno bogatstvo je glavni motiv mog dolaska u park.	1	1	7	15	25	33	18
8. Promicanje krajobrazne raznolikosti treba biti naglašenije.	0	2	3	15	30	33	17
9. Turističku ponudu u krajobraznom smislu valja diversificirati.	0	1	5	16	30	33	15
10. Promicanje lokalnih poljoprivrednih proizvoda u krajobraznim uvjetima parka treba biti intenzivnije.	1	3	7	16	22	33	18
11. Promicanje tradicionalne građevne arhitekture nije dovoljno vrijednovano.	2	7	9	15	29	29	9
12. Turistička ponuda temeljena na krajobraznoj raznolikosti odgovara platežnoj moći naših turista.	3	3	4	23	34	24	9
13. Vršni dio parka je u krajobraznom smislu biser parka.	0	1	1	19	32	31	16
14. Potrebno je dodatno osmisliti i promovirati krajobrazne ture.	2	1	5	13	31	29	19
15. Obrazovanost turističkog kadra je na razini potreba turista.	0	1	5	20	30	31	13
16. Potrebno je približiti turistima specifična staništa za pojedine biljne ili životinjske vrste.	2	2	5	10	31	35	15
17. Stav lokalnog stanovništva prema turistima je pozitivan.	0	2	10	26	22	22	18
18. Turisti su dobro informirani o načinu života lokalnog stanovništva.	1	9	21	20	29	13	6
19. Turizam jača eko-svijest o vrijednosti vlastitog nasljeđa.	0	4	7	22	21	29	17
20. Krajobrazna raznolikost parka je temeljnica biološke raznolikosti i trebamo ju zaštititi, očuvati i unaprjeđivati.	1	0	2	4	15	31	47

6.2. Dubinski intervju

Uz istraživanje koje se za potrebe ovog diplomskog rada provodilo putem anketnih upitnika, određene informacije željele su se dobiti dubinskih intervjuom koji se sastojao od nekoliko pitanja usmjerenih predstavniku struke s dužim radnim stažem u Parku. Nakon prosljeđivanja pitanja i kasnijih nekoliko bezuspješnih poticanja dobivanja odgovora na ista, iz Uprave Nacionalnog parka Krka naposljetku nismo dobili nikakav odgovor.

6.3. Posjećenost Parka

Praćenje broja posjetitelja Nacionalnog parka Krka fokusirano je na pojedine dijelove poput Skradinskog buka, Visovca, Roškog slapa te, manjim dijelom, manastira Krka. Skradinskom buku može se pristupiti putem dva ulaza, kolnog odnosno glavnog ulaza na Lozovcu te vodenog ulaza u Skradinu. Dva kolna ulaza smještena na lijevoj i desnoj obali rijeke Krke vode do Roškog slapa, kojem se može pristupiti i vodenim putem, plovilom u organizaciji Parka. Otoku Visovcu pristupa se plovilom sa Skradinskog buka ili lokaliteta Remetić i Stinice smještenog na Visovačkom jezeru, dok se manastiru Krka, osim plovilom, pristupa i novim kolnim ulazom na lokalitetu Gornja brina, otvorenom 2009. godine. Iste godine otvoren je i ulaz Burnum pa tako posjetitelji u periodu od 9 do 17 sati mogu razgledati amfiteatar i vojni logor u pratnji arheologa. S obzirom da sa ostalih dijelova Parka nema organiziranog prihvata posjetitelja, takva područja nisu pristupačna pa tako ni dovoljno poznata što svakako djelomično osiromašuje optimalni turistički proizvod. Tijekom perioda od 1. travnja do 31. listopada svi su sadržaji Nacionalnog parka poput mlina, etnografske zbirke, suvenirnica, ugostiteljskih objekata itd. otvoreni, dok u ostalom razdoblju posjetitelji imaju mogućnost obilaska prirodnih atrakcija po povlaštenoj cijeni. Podaci o broju posjetitelja prve poslijeratne godine (1996.) prikazuju 92 999 prodanih ulaznica. Usporedno s 2007. godinom kada je prodano 700 828 ulaznica, vidljivo je kako se tijekom perioda od 10 godina dogodio porast od čak 753% (Plan upravljanja Javne ustanove Nacionalni park Krka, 2011: 55).

U tablici 2 dan je detaljan prikaz posjetitelja od 2007. do 2018. godine, kao i posjećenost po mjesecima. Značajnije povećanje broja posjetitelja javlja se 2014. godine, kada započinje eksponencijalni rast.

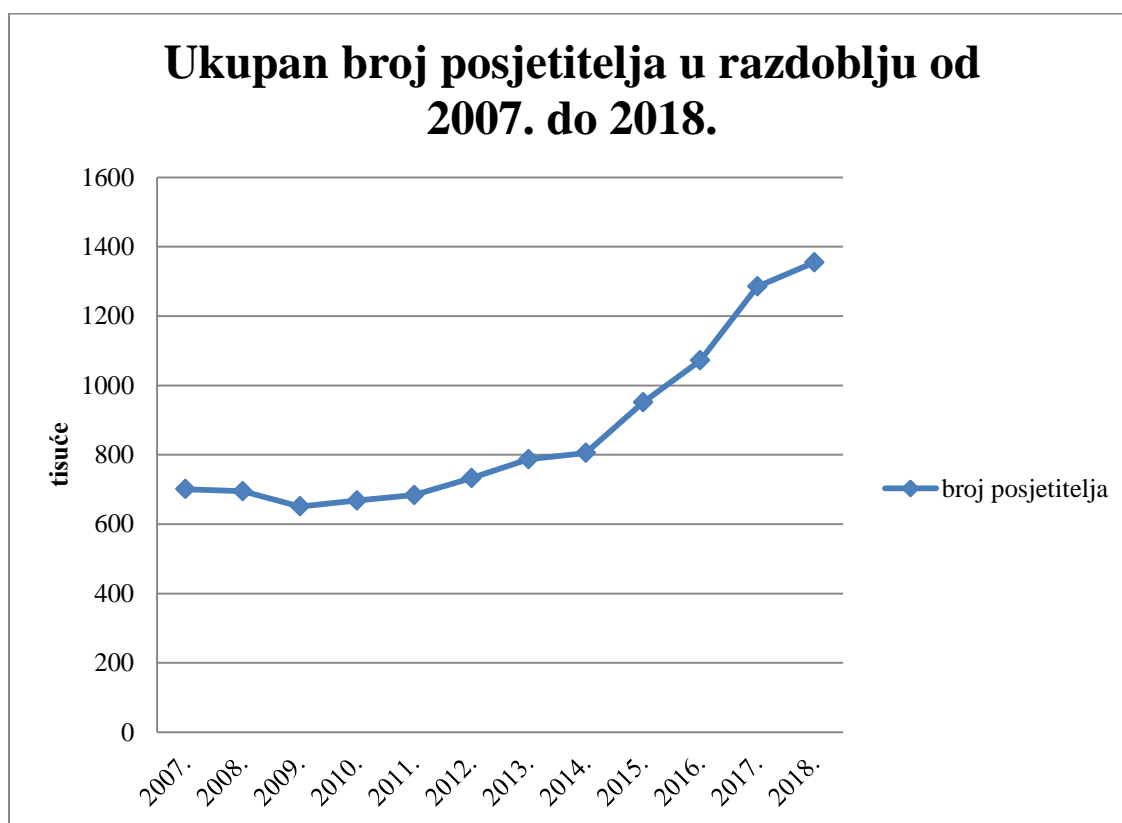
Tablica 2. Ukupan broj posjetitelja u razdoblju od 2007. do 2018. godine

MJESEC	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.
SIJEČANJ	1.264	871	929	754	878	1.038	677	1.091	1.182	1.158	1.654	2.735
VELJAČA	999	1.043	645	700	977	363	855	907	962	1.377	1.439	1.970
OŽUJAK	2.604	5.461	2.619	3.106	3.015	3.412	4.087	4.641	5.615	8.831	7.396	11.287
TRAVANJ	35.115	21.392	24.395	18.224	22.081	25.011	24.633	28.782	27.948	27.641	54.035	57.702
SVIBANJ	69.672	79.565	66.546	60.624	56.067	70.116	74.830	69.005	79.046	86.927	101.233	134.767
LIPANJ	92.154	87.896	81.170	79.003	92.761	88.991	91.397	102.353	115.159	129.431	184.992	194.850
SRPANJ	160.846	174.068	154.157	166.636	162.147	174.739	190.006	180.071	231.520	259.048	306.801	304.918
KOLOVOZ	207.360	195.858	197.927	210.630	218.151	222.988	236.608	254.181	294.636	330.867	353.490	343.023
RUJAN	96.506	95.400	91.137	95.357	96.027	106.416	120.088	119.095	145.068	162.943	190.429	201.953
LISTOPAD	31.456	30.144	27.930	30.020	27.508	34.926	38.297	40.106	42.506	55.094	70.483	83.182
STUDENI	2.473	2.286	2.430	2.353	3.264	3.888	4.037	3.167	5.150	6.080	9.865	14.257
PROSINAC	379	801	538	620	863	1.111	1.120	1012	2314	2164	2.906	4.158
UKUPNO	700.828	694.785	650.423	668.027	683.739	732.999	786.635	804.411	951.106	1.071.561	1.284.723	1.354.802

IZVOR: Statistički podaci Javne ustanove Nacionalni park "Krka"

Na grafikonu 23 može se jasnije iščitati dinamika posjetitelja u razdoblju od 2007. do 2018. godine. Vidljivo je kako navedeni vremenski period bilježi oscilacije broja posjetitelja, pri čemu pažnju posebice privlači 2014. godina kada se javlja trend porasta broja posjeta, zadržavajući konstantnu uzlaznu putanju.

Grafikon 23. Ukupan broj posjetitelja u razdoblju od 2007. do 2018.

IZVOR: Obrada autora prema: Statistički podaci Javne ustanove Nacionalni park "Krka"

Promatrajući detaljnije situaciju u posljednjih nekoliko godina, možemo dobiti uvid u to koje atrakcije unutar Nacionalnog parka privlače najveći broj posjetitelja. Tako možemo vidjeti da je najveća koncentracija posjetitelja oko Skradinskog buka, a potom i Roškog slapa, dok su gornji dijelovi Parka, odnosno atrakcije na gornjem toku rijeke Krke znatno manje turistički prometne.

Tablica 3. Broj posjetitelja tijekom 2014. i 2015. po atrakcijama

MJESEC	2014.					2015.				
	Skrad. buk	R. Slap	Burnum/ Puljani	Kistanje	ukupno	Skrad. buk	R. Slap	Burnum/ Puljani	Kistanje	ukupno
SIJEČANJ	1.091				1.091	1.119	63			1.182
VELJAČA	903	4			907	931	31			962
OŽUJAK	4.333	308			4.641	5.311	303	1		5.615
TRAVANJ	27.993	789			28.782	27.208	736	4		27.948
SVIBANJ	67.694	1.293	2	16	69.005	76.496	2.118	240	192	79.046
LIPANJ	100.256	2.053	30	14	102.353	112.055	2.738	193	173	115.159
SRPANJ	176.667	3.292	52	60	180.071	225.745	5.239	241	295	231.520
KOLOVOZ	248.646	5.390	66	79	254.181	285.859	7.951	449	377	294.636
RUJAN	116.873	2.146	52	24	119.095	141.111	3.465	305	187	145.068
LISTOPAD	39.038	1.024	15	29	40.106	41.360	958	89	99	42.506
STUDENI	2.904	261	2		3.167	4.892	258			5.150
PROSINAC	989	23			1.012	2.203	111			2.314
UKUPNO	787.387	16.583	219	222	804.411	924.290	23.971	1.522	1.323	951.106

IZVOR: Statistički podaci Javne ustanove Nacionalni park "Krka"

Tablica 4. Broj posjetitelja tijekom 2016. i 2017. po atrakcijama - nastavak na prethodnu tablicu

2016.						2017.						
Skrad. buk	R. Slap	Burnum/ Puljani	Kistanje	Lugareva kuća	ukupno	Skrad. buk	R. Slap	Burnum/ Puljani	Kistanje	Lugareva kuća	WEB	ukupno
1.073	85				1.158	1.595	59					1.654
1.274	99	4			1.377	1.304	135					1.439
8.150	651	23	7		8.831	6.746	644	6				7.396
26.451	978	112	100		27.641	51.176	2.544	140	100	75		54.035
84.365	2.257	157	148		86.927	97.385	3.410	161	171	40	66	101.233
125.788	3.227	200	204	12	129.431	179.854	3.943	205	165	80	745	184.992
250.802	7.318	567	317	44	259.048	296.187	7.820	498	374	71	1.851	306.801
319.122	10.379	779	507	80	330.867	338.744	10.191	544	459	57	3.495	353.490
158.484	3.818	330	254	57	162.943	185.061	3.918	469	282	121	578	190.429
53.160	1.610	146	178		55.094	68.218	1.852	173	106		134	70.483
5.837	235		8		6.080	9.440	392	10	16		7	9.865
2.047	117				2.164	2.851	55					2.906
1.036.553	30.774	2.318	1.723	193	1.071.561	1.238.561	34.963	2.206	1.673	444	6.876	1.284.723

IZVOR: Statistički podaci Javne ustanove Nacionalni park "Krka"

Tablica 5. Broj posjetitelja tijekom 2018. po atrakcijama – nastavak na prethodnu tablicu

2018.									
Skrad. buk	R. Slap	Laškovića	Lugareva	Stinice	Burnum	Kistanje	Manojlov. slap.	WEB	ukupno
2.461	273				1				2.735
1.884	86								1.970
10.902	368				9	1		3	11.283
54.943	1.884	11	4	116	163	371		74	57.566
130.316	3.210	67	140	292	183	410		218	134.836
189.073	3.962	102	71	298	227	309		826	194.868
293.933	7.117	130	53	28	333	646	163	2.508	304.911
330.704	7.719	204	60	6	494	497	468	2.850	343.002
195.581	4.125	140	81	153	287	447		1.084	201.898
80.832	1.704	62	136	81	141	187		137	83.280
13.855	330	4	38		42	7		19	14.295
4.040	115							3	4.158
1.308.524	30.893	720	583	974	1.880	2.875	631	7.722	1.354.802

IZVOR: Statistički podaci Javne ustanove Nacionalni park "Krka"

Daljnijim istraživanjem statističkih podataka očito je kako prilikom posjeta dominiraju individualni posjetitelji u odnosu na organizirane grupe, koji su naravno najbrojniji unutar ljetnih mjeseci kada su i uobičajeno turističke usluge najtraženije.

Tablica 6. Struktura posjetitelja u razdoblju od 2014. do 2018.

	2014.		2015.		2016.		2017.		2018.	
	Broj posj.	%	Broj posj.	%	Broj posj.	%	Broj posj.	%	Broj posj.	%
Individualni posjeti	589.794	73	721.629	76	962.784	90	961.584	75	964.225	71
Organizirane grupe	214.617	27	229.477	24	108.777	10	323.139	25	390.577	29
UKUPNO	804.411	100	951.106	100	1.071.561	100	1.284.723	100	1.354.802	100

IZVOR: Statistički podaci Javne ustanove Nacionalni park "Krka"

Promatrajući odnos domaćih i stranih posjetitelja, zamjetno je da unutar ukupnog broja posjetitelja veći udio čine stranci koji iz godine u godinu bivaju sve brojniji.

Tablica 7. Struktura posjetitelja (domaći/inozemni) za razdoblje 2014.-2018.

	2014.		2015.		2016.		2017.		2018.	
	Broj posj.	%	Broj posj.	%	Broj posj.	%	Broj posj.	%	Broj posj.	%
Domaći posjetitelji	87.530	11	77.074	8	78.286	7	88.896	7	152.209	11
Strani posjetitelji	716.881	89	874.032	92	993.275	93	1.195.827	93	1.202.593	89
UKUPNO	804.411	100	951.106	100	1.071.561	100	1.284.723	100	1.354.802	100

IZVOR: Statistički podaci Javne ustanove Nacionalni park "Krka"

Fokusirajući se detaljnije na prethodnu godinu, statistički podaci koji su rezultat analize mišljenja posjetitelja dobivenih anketnim istraživanjem provedenim tijekom par mjeseci 2018. godine svjedočili su da je najveći broj ispitanika tijekom ispitanog razdoblja dolazio iz Njemačke, Francuske, Velike Britanije te Italije, uz veliki udio domaćih posjetitelja. Najveći je postotak ispitanika bio u dobi od 25 do 30 godina, visokog stupnja obrazovanja. Kao glavne motive dolaska u Nacionalni park Krka istaknuli su prirodu i ljepotu krajobraza, kupanje, odmor i opuštanje, zatim bogatstvo flore i faune te fotografiranje. Gotovo 70% ispitanika bilo je zadovoljno brojem posjetitelja u Parku ili pak ravnodušno prema tome, dok je trećina istakla svoje zadovoljstvo uslugama te iskazala želju za ponovnim dolaskom. Također, opći dojam o upravljanju i zaštiti prirode Parka većina je ocijenila vrlo dobrim. Unatoč tome, zabilježene su i neke pritužbe koje se tiču previsoke cijene ulaznice, potrebe ograničenja broja posjetitelja te velike gužve u Parku, nemogućnost pristupa osobama s invaliditetom itd. (Analiza ankete provedene u Nacionalnom parku „Krka“ 2018., 2018: 2, 20).

6.4. SWOT analiza

Snage	Slabosti
<ul style="list-style-type: none"> - iznimna krajobrazna raznolikost - iznimna biološka raznolikost i endemičnost - bogata, raznolika i iznimno interesantna geomorfološka i hidrološka baština - očuvana prirodna baština, pitoreskni krajobrazi, zaštićene prirodne vrijednosti - prepoznatost kod inozemnih posjetitelja - diversifikacija razloga posjeta - zanimanje za posebne oblike turizma (turizam blizak prirodi, pustolovni turizam, ekoturizam, Wildlife turizam) - povoljan geografski položaj - povoljni klimatski uvjeti - blizina emitivnih tržišta i dobra prometna povezanost - uzlazni trend posebnih oblika turizma - blizina zapadnoeuropskog emitivnog tržišta - gostoljubivost i susretljivost domaćeg stanovništva - koncentracija raznolikih turističkih resursa u okruženju - bogato kulturno-povijesno naslijeđe i njegovanje tradicijskih vrijednosti 	<ul style="list-style-type: none"> - nedovoljna valorizacija sveukupne baštine - nedovoljna prepoznatost kod domaćih posjetitelja - kratkoća posjeta - nedostatak osmišljenih edukacijskih programa - održivost okoliša tek dobra i dovoljna - nedostatna interakcija s prirodom - tek dobra simbioza lokalne zajednice i posjetitelja - tek dobra aktivnost u okolišu - slaba suradnja i umreženost turističkih subjekata - nedovoljno jasna ili zastarjela zakonska regulativa - nedostatak povoljnih financijskih sredstava za razvoj posebnih oblika turizma - preveliko opterećenje u ljetnim mjesecima (sezonalnost) - nedostatak obuke iz menadžmenta i marketinga - nedostatak konkurentske strategije
Prilike	Prijetnje
<ul style="list-style-type: none"> - novi trendovi u turizmu - osmišljavanje kvalitetnih edukacijskih programa - podizanje održivosti okoliša - podizanje razine interakcije s prirodom - podizanje razine simbioze domicilnog stanovništva i posjetitelja - osmišljavanje prikladnih aktivnosti u okolišu - jačanje ekonomske održivosti parka - revitalizacija i valorizacija prirodne i kulturne baštine - poticaji i investicije iz EU fondova - podizanje svijesti lokalnog stanovništva o dobrobiti suodnosa s posjetiteljima - otvaranje novih radnih mjesta/ dodatno zapošljavanje i dodatan izvor prihoda - NP Krka kao sredstvo za brendiranje lokalnih, organskih i autohtonih proizvoda - stvaranje održivog okoliša - konkurentnost u odnosu na susjedne zemlje 	<ul style="list-style-type: none"> - nedovoljan interes nadležnih institucija za svekoliki razvoj parka - nedostatak suradnje s relevantnim institucijama na regionalnoj i nacionalnoj razini - povećanje pritiska na okoliš - unificiranje krajobraza - gubitak krajobrazne raznolikosti - gubitak biološke raznolikosti - loša suradnja između lokalne vlasti, agencija i turističkih subjekata - porast atraktivnosti konkurentskih destinacija - povećano zagađenje okoliša

7. RASPRAVA

U uvodnom dijelu ovoga rada dan je kratak pregled ekoloških posebnosti NP Krka, pregled krajobrazne raznolikosti i biološke raznolikosti, te osnove o posebnim oblicima turizma koji se prakticiraju u posebno vrijednim dijelovima prirode, krenuvši od istraživačkih pitanja:

- „U kojoj mjeri je krajobrazna raznolikost NP Krka valorizirana kao pretpostavka razvoja turizma netaknute prirode? (*Nature Based Tourism*)
- U kojoj mjeri je krajobrazna raznolikost NP Krka valorizirana kao pretpostavka razvoja pustolovnog turizma? (*Adventure Tourism*)“.

U dijelu socio-demografskih istraživanja vidljivo je da su žene pretežiti posjetitelji parka i da je to pretežito mlađa populacija. Odnos stranih, odnosno domaćih posjetitelja u našem istraživanju je 58/42%, a u službenim statistikama za 15-godišnje razdoblje (2007-2018) 90/10%, tako da se može reći da uzorak odstupa od statističkih podataka. Glede stupnja obrazovanja 64% posjetitelja ima fakultetsku izobrazbu ili više, a samo 36% srednju stručnu spremu što je jako reprezentativan uzorak, koji ujedno visoko reprezentira i sam Park. Među četiri temeljna razloga posjeta navode se promatranje prirode i boravak na čistom zraku (31%), krajobrazna ljepota (30%), slijedi odmor i rekreacija (21%), promatranje biljnog i životinjskog svijeta (13%), a na samom kraju planinarenje (5%). Ovi podaci govore da je interesna struktura posjetitelja heterogena što implicira da su predodređeni za različite oblike turizma, odnosno turizam temeljen na promatranju prirode, turizam temeljen na biljnom (posebice životinjskom svijetu), pustolovni turizam i ekoturizam, upravo oni posebni oblici turizma koje se prakticiraju u zaštićenim područjima (Newsome, 2002). Nadalje, višestruko dolaženje pojedinih posjetitelja (od 34%) i to većinom stranaca implicira da je zaista jedinstvena i iznimna krajobrazna i biološka raznolikost temeljnica ne samo njihova dolaska, već i razvitka ovih oblika turizam. Ovo potvrđuje tezu o ekološki visoko osviještenoj kategoriji posjetitelja, što je istinski argument da se pri upravljanju Parkom o tome mora voditi računa. Krajobrazna i biološka raznolikost Hrvatske je poznata većini posjetitelja (36%), dok je njih 31% impresionirano brojnošću nacionalnih parkova i parkova prirode na tako malom prostoru. Iz ovog je jasno da posjetitelji koji posjećuju Park znaju za hrvatsko bogatstvo nacionalnih parkova i parkova prirode i da su njihovi posjeti ciljani i planirani. Na boljoj promociji posebnih prirodnih vrijednosti treba poraditi sveobuhvatno, a ne pojedinačno kako se to danas radi, jer ako strani posjetitelji pomno planiraju obilazak istih, bilo bi u redu da i mi pomno i jasno marketinški to osmislimo i učinimo dostupnim. Naprosto treba napraviti suvislu mrežu nacionalnih parkova i parkova prirode, povezati ih funkcionalno u

jednu koherentnu cjelinu, a zatim ih marketinški obraditi i promovirati, odnosno učiniti ih virtualno lako dostupnima. Na pitanje koji ih oblik turizma zanima i zbog kojeg posjećuju Park možemo vidjeti da različiti interesi ispitanika govore o njihovom senzibilitetu prema prirodnim vrijednostima/atrakcijama u parku, te se tako najviše ispitanika rukovodi interesom prema netaknutoj prirodi, slijedi avanturizam, zatim biljni i životinjski svijet i naposljetku ekoturizam, što je u suglasju s inozemnim recentnim podacima (Holden, 2000; Ceballos-Lascurain, 1998; Dowling, 1996). Glede pojedinih oblika turizma čak 52% ispitanika favorizira turizam temeljen na netaknutoj prirodi, odnosno krajobrazni turizam. Utjecaj brojnosti turista na doživljaj parka ima znatan utjecaj, jer čak njih 49% smatra da je njihov doživljaj parka umanjen zbog brojnosti.

To nam govori da je dostignut maksimalni prag podnošljivosti, što su uočili i u samom Parku i uveli restrikcije na najposjećenijim lokalitetima kao što je Skradinski buk. U pogledu želja posjetitelja za pojedinim edukacijskim programima odgovori su prilično disperzirani. Većina bi željela proći program o vodnom bogatstvu (25%) i krajobraznim atrakcijama (24%), što ne čudi jer su to temeljne vrijednosti Parka, dok su ostali edukacijski programi u drugom planu.

Testirajući parametre uspješnosti ekoturizma kroz grafove (14, 15, 16, 17 i 18): smanjeni utjecaj na okoliš/održivost okoliša, interakcija s prirodom, sudjelovanje lokalne zajednice i interakcija s posjetiteljima, aktivnosti u okolišu i ekonomska održivost dobiveni su zanimljivi rezultati, odnosno dostatno dobri, a koji su temelj da se na svakom od njih sustavno i ozbiljno poradi kako bi se podigao stupanj uspješnosti najodrživijeg oblika turizma. Ovo su dosta dobri pokazatelji i osnova za osmišljavanje koncepta ekoturizma u samom Parku u svijetlu suvremenih tendencija u ekspanzionalnom razvoju ovog oblika turizma, u suglasju s inozemnim znanstvenim spoznajama (Diamantis, 1999). Glede neželjenih akcija u okolišu posjetitelji su jako kritični pri čemu najčešće apostrofiraju slijedeće: problem nepostojanja reciklaže (33%) koji se veže uz nedostatak koševa za smeće, što je prepoznalo 22% posjetitelja. Oko trećine posjetitelja (28%) primjećuje previše ljudi kao antropogenu degradaciju okoliša. Posjetitelji su svjesni da se radi o značajno velikom broju ljudi koji istovremeno posjećuje određene lokacije što nedvojbeno dovodi do degradiranja prirode. Kao najmanje utjecajne čimbenike na okoliš većina posjetitelja smatra promatranje prirode i šetnju, što je u suglasju s recentnim inozemnim i domaćim istraživanjima. Od ponuđenih 8 odgovora o interakciji s lokalnim stanovništvom izdvaja se upoznavanje s lokalnom tradicijskom prehranom (21%) te s ostalom tradicijskom baštinom, što je pretpostavka za razvoj ekoturizam i kulturnog turizma u i oko Parka. Nadalje, tražilo se od ispitanika da

navedu neke od akcija o zaštiti, očuvanju i unaprjeđenju okoliša u kojima su sudjelovali. Gro odgovora uključivalo je čišćenje odnosno sakupljanje smeća (46%), a neki od sudionika sudjelovali su i u akcijama čišćenja podmorja (15%), recikliranja (15%) i sadnje drveća (8%). S druge strane, nekolicina je ispitanika svoj doprinos zaštiti okoliša željela dati kroz sudjelovanje u prosvjedima protiv plastike (8%), dok su se neki odlučili na uključenje u agencije za zaštitu okoliša (8%).

U drugom dijelu upitnika testiralo se krajobraznu raznolikost putem zatvorenih pitanja na skali od 1 do 7 kako bi dobili što preciznije podatke. Pri tome su prilično disperzirani odgovori unutar pitanja i između pitanja te su odgovori izraženi u postocima. 89% ispitanika je s najvišim ocjenama 5, 6 ili 7 ocijenilo „*Turizam netaknute prirode (Nature Based Tourism – naglasak na razgledanje prirodnih krajobraza) je dugoročna perspektiva parka.*“ Generalno gledajući, manje od 15% ispitanika po svim pitanjima je dalo ocjene 1, 2 i 3, što je jako pozitivno, a ujedno nam sugerira da se moraju poštivati najviši ekološki standardi u Parku da se i taj dio eliminira. Najlošije su posjetitelji ocijenili tvrdnju (51% s ocjenama 1-4) „*Turisti su dobro informirani o načinu života lokalnog stanovništva*“, što je porazno za djelatnike parka i širu zajednicu. Glede pitanja/tvrdnji „*Park se ističe iznimnom krajobraznom raznolikošću*“ i „*Krajobrazna raznolikost je pregledno prikazana u parku*“, ispitanici su visoko ocijenili i time kao i u prethodnim odgovorima potvrdili naša istraživačka pitanja. Posjećenost parka je nekako bila uravnotežena od 2007. do 2014. godine od kada počinje praktično eksponencijalni rast, odnosno oko 600 000 posjetitelja u zadnje 4 godine.

Sve naprijed rečeno je rezimirano u SWOT analizi gdje se precizno detektiraju snage i prilike, odnosno slabosti i prijetnje. Iz svega navedenog nameće se zaključak da dionici u vrjednovanju krajobrazne raznolikosti/baštine i njene održivosti te u kreiranju novih turističkih proizvoda temeljenih na krajobraznoj raznolikosti/baštini trebaju zaista poduzeti sve mjere da se iznjedri vrhunski turistički proizvod, ali kao rezultat holističkog djelovanja različitih znanstvenih disciplina, odnosno znanstvenika kao što su geolozi, hidrolozi, biolozi, ekolozi, turizmolozi, kulturolozi, kao i ostali stručnjaci iz disciplina koje zadiru u upravljanje, zaštitu, očuvanje i unaprjeđenje Parka kao cjeline.

8. ZAKLJUČAK

Priroda sa svim svojim posebnostima, biološkom i krajobraznom raznolikošću i ljepotom, podnebljem, izvornošću, netaknutosti, tlima, stijenama, šumama i vodama te mnoštvom zaštićenih područja pruža priliku za razvijanje različitih vrsta turizma i može se reći da je paradigma razvoja visoko održivih oblika turizma. Posebno vrijedni dijelovi prirode kao što je NP Krka pridonijeli su razvitku turizma Lijepe naše, odnosno na djelu je primijenjena ekologija kao paradigma održivosti, posebice oblika turizma koji se odvijaju u zaštićenim područjima.

Krajobrazna raznolikost NP Krka u sebi inkorporira brojne geomorfološke i hidrološke fenomene koji naprosto plijene svojom ljepotom, jedinstvenošću i neponovljivošću i izazov su kako šetačima, ljubiteljima prirode i tišine, jednako tako i onima koji su puni adrenalina za pustolovne aktivnosti. Pažnju posebice plijene brojni slapovi zahvaljujući kojima se Park odlikuje brojnim, a posebice ribljim endemima, a to zahvaljujemo bogatstvu mikroreljefa i mikrokline, bogatstvu voda u kojim uvjetima mogu opstati samo posebno prilagođene vrste, čije ekološke valencije prema abiotskim i biotskim ekološkim čimbenicima omogućuju opstanak. Upravo zato je NP Krka i ihtiološko endemsko stanište ne samo u Hrvatskoj, već i u ovom dijelu Europe. Istraživanja pokazuju da su posjetitelji jako senzibilni prema pojedinim pojavama ili uočenim nedostacima na koje svojim odgovorima upozoravaju. Nadalje, ispitanici pokazuju želju za pojedinim edukacijskim programima, pri čemu ističu ljepotu krajobraza i bogatstvo voda. To je putokaz stručno-znanstvenim službama Parka da na tome moraju poraditi jer su oni pretpostavka za razvoj posebnih oblika turizma u nacionalnim parkovima kao što su krajobrazni turizam, ekoturizam, pustolovni turizam i dijelom kulturni turizam. Uočeni su određeni propusti kao što je upoznatost posjetitelja s lokalnom zajednicom, a to je pretpostavka razvoja ekoturizma. Isto se može iščitati u tablici 1, odnosno u SWOT analizi.

Zaključno, istraživanja pokazuju da su posjetitelji naprosto žedni posebnih oblika turizma za koje pokazuju interes, a što je i primarni cilj njihova posjeta. Sve predispozicije postoje za pozicioniranje slijedećih posebnih oblika turizma:

- Turizam temeljen na prirodi
- *Wildlife* turizam, a u okviru njega posebice forma *Bird Watching* turizam
- Pustolovni/avanturistički turizam
- Ekoturizam
- Kulturni turizam

Završno, priroda je iznjedrila najbolje od najboljeg u biološkom, geološkom i hidrološkom smislu, na nama je osmisliti i harmonizirati sve to s čovjekom, bilo kao upravljačem, bilo kao posjetiteljem. Zadatak je zadan, na svim dionicima je da ga odrade.

SAŽETAK

Iznimna krajobrazna raznolikost NP „Krka“ kao prava krška ljepotica svojom krajobraznom razigranošću, vodama koje plešu svoj vodoskočni ples naprosto plijeni, opija i razgaljuje dušu kao u raspjevana pjesnika vrhunsko crno vino (Babić). Intrinzičnost na svakom koraku, priroda naprosto poji pjesan ugodnu našem uhu i našoj nutrini. U ovom radu je prikazan refleksivni odražaj posjetitelja o krajobraznoj raznolikosti i nestvarnoj ljepoti Parka i same rijeke Krke. Posjetitelji koje smo anketirali upravo krajobraznu raznolikost i bogatstvo voda smatraju paradigmom razvoja posebnih oblika turizma (turizam promatranja prirode, pustolovni turizam, ekoturizam i kulturni turizam). Nametnuli su zaključak da su nužni novi osmišljeni edukacijski programi koji nedostaju, nove aktivnosti, interakcije prirode i svih dionika, kao pretpostavke razvoja samog Parka, njegove zaštite, očuvanja i unaprjeđenja. Odnos posjetitelja koji su u ogromnoj većini inozemni i ekološki osviješteni govori o (ne)valorizaciji baštine. Pojedine ocjene održivosti parka nisu baš sjajne, ali zato ponovljivost posjeta govori da je NP Krka prijemčiv sa stanovišta krajobrazne raznolikosti, hidrološke raznolikosti i endemizma. Stoga valja prionuti poslu i poraditi na poboljšanju stanja u Parku i oko Parka kako bi se implementirali posebni/specifični oblici turizma u Parku.

Ključne riječi: Nacionalni park Krka, krajobrazno bogatstvo, hidrološko bogatstvo, turizam

SUMMARY

Landscape Diversity of the Krka National Park as a paradigm for the development of special types of Tourism in protected areas

Exceptional landscape diversity of the Krka National Park as a true karst beauty with its landscape playfulness and water dancing its fountain dance, simply captivates, intoxicates and inflames the soul, as in the singing poet the superb red wine (Babić). With intrinsicness at every turn, nature simply sings a song pleasant to our ear and our inner being. This paper presents a reflection of visitors on the landscape diversity and the unreal beauty of the Park and the Krka River itself. The visitors we surveyed consider landscape diversity and water richness to be a paradigm for the development of specific forms of tourism (Nature Based Tourism, Adventure Tourism, Ecotourism and Cultural Tourism). They have imposed the conclusion that new educational programs, new activities, interactions of nature and all stakeholders are missing, as a precondition for the development of the Park itself, its protection, conservation and improvement. The ratio of visitors who are overwhelmingly foreign and environmentally conscious speaks of heritage (in)valuation. Some ratings of the Park's sustainability are not very good, but the repeatability of the visits indicates that the Krka National Park is acceptable from the point of view of landscape diversity, hydrological diversity and endemism. Therefore, it is important to get to work and start improving the condition of the Park and the area around it in order to implement specific forms of tourism in the Park.

Key words: The Krka National Park, landscape richness, hydrological richness, tourism

LITERATURA

- Balmford, A., Green, J. M. H., Anderson, M., Beresford, J., Huang, C., Naidoo, R., Walpole, M., Andrea Manica, A. (2015.) »Walk on the Wild Side: Estimating the Global Magnitude of Visits to Protected Areas«, *PLOS Biology*, sv. 13 (2)
- Bonacci, O., Perica, S. (1990.) »Specifičnost hidrologije sliva Krke«, u: M. Kerovec (ur.) *Zbornik radova sa Simpozija: „NP Krka- stranje istraživosti i problemi zaštite ekosustava“*, Zagreb: Hrvatsko ekološko društvo, str. 87.
- Cater, E. (1993.) Ecotourism in the third world: Problems for sustainable tourism development, *Tourism Management* 85, 90.
- Ceballos-Lascuráin, H. (1996.) *Tourism, Ecotourism and Protected Areas: The State of Nature-Based Tourism around the World and Guidelines for Its Development*, Cambridge: IUCN Publications.
- Ceballos-Lascuráin, H. (1998.) *Birdwatching and ecotourism*, The Ecotourism Society Newsletter 1, 1-3.
- Diamantis, D. (1999.) »The Concept of Ecotourism: Evolution and Trends«, *Current Issues in Tourism*, sv. 2 (2-3): 93-122.
- Dowling, R.K. (1996.) The implementation of ecotourism in Australia. *Proceedings of 2nd International Conference of the Ecotourism Association of Australia: The Implementation of Ecotourism: Planning, Developing and Managing for Sustainability, 18-21 July, 1996, Bangkok, Thailand* (pp. 1-19). Bangkok, Thailand: Srinakharinwirot University.
- Dwyer, L., Edwards, D., Mistilis, N., Roman, C., Scott, N., Cooper C. (2008.) *Megatrends Underpinning Tourism to 2020: An analysis of key drivers for change*, Gold Coast, Australia: CRC for Sustainable Tourism.
- Elmahdy, Y., Haukeland, J.V. & Fredman, P. (2017.) *Tourism Megatrends. - A literature review with focus on nature-based tourism*, Norwegian University of Life Sciences, Faculty of Environmental Sciences and Natural Resource Management. Report 42.
- Fennell, D. (1999.) *Ecotourism: An Introduction*, London: Routledge.
- Fredman, P. & Tyrväinen, L. (2010.) »Frontiers in nature-based tourism: editorial«, *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, sv. 10 (3): 177-189.

- Friganović, A. (1990.) »Geografske značajke i vrednote rijeke Krke«, u: M. Kerovec (ur.) *Zbornik radova sa Simpozija: „NP Krka- stranje istraženosti i problemi zaštite ekosustava“*, Zagreb: Hrvatsko ekološko društvo, str. 4-10.
- Hall, C.M. & Boyd, S. (eds.) (2005.) *Tourism and Nature-based Tourism in Peripheral Areas: Development or Disaster*, Clevedon: Channe View Publications.
- Harrison, D. (1997.) *Ecotoursim in the South Pacific: The case of Fiji*, Rio de Janiero, Brazil: BIOSFERA - World Ecotour '97 Abstract Volume.
- Holden, A. (2000.) *Environment and Tourism*, London: Routledge.
- Honey, M. (1999.) *Ecotourism and Sustainable Development: Who owns Paradise?*, Washington, DC: Island Press.
- Liddle, M. (1997.) *Recreation Ecology: The Ecological Impact of Outdoor Recreation*, London: Chapman & Hall.
- Marković, L.J., Ilijanić, L.J., Lukač, G., Hršak, V. (1990.) »Pregled istraživanja biljnog pokrova na području Nacionalnog parka Krka«, u: M. Kerovec (ur.) *Zbornik radova sa Simpozija: „NP Krka- stranje istraženosti i problemi zaštite ekosustava“*, Zagreb: Hrvatsko ekološko društvo, str. 449-455.
- Müller, H. (2004.) *Turizam i ekologija*, Zagreb: Masmedia.
- Newsome, D., Moore, S.A., Dowling, R.K. (2002.) *Natural Area Tourism: Ecology, Impacts and Management*, Clevedon, UK: Channel View Publications.
- Pelivan, A. (1998.) *Vodič kroz prirodne ljepote u Hrvatskoj*, Donja Lomnica: Ekološki glasnik.
- Penzar, B., Penzar, I. (1990.) »Vrijeme i klima područja Krke«, u: M. Kerovec (ur.) *Zbornik radova sa Simpozija: „NP Krka - stanje istraženosti i problemi zaštite ekosustava“*, Zagreb: Hrvatsko ekološko društvo, str. 52-53.
- Polšak, A. (1990.) »Geološka i hidrogeološka obilježja Nacionalnog parka Krka«, u: M. Kerovec (ur.) *Zbornik radova sa Simpozija: „NP Krka - stanje istraženosti i problemi zaštite ekosustava“*, Zagreb: Hrvatsko ekološko društvo, str. 15-25.
- Radović, J. (1999.) *Pregled stanja biološke i krajobrazne raznolikosti Hrvatske sa strategijom i akcijskim planovima zaštite*, Zagreb: Državna uprava za zaštitu prirode i okoliša
- Schägner, J.P., Brander, L., Maes J., Paracchini, M.L., Hartje, V. (2016.) »Mapping recreational visits and values of European National Parks by combining statistical modelling and unit value transfer«, *Journal for Nature Conservation*, sv. 31: 71-84.

- Schägner, J.P., Brander, L., Paracchini, M.L., Maes J., Gollnow, F., Bertzky, B. (2018.) »Spatial dimensions of recreational ecosystem service values: A review of meta-analyses and a combination of meta-analytic value-transfer and GIS«, *Ecosystem Services*, 2-16.
- Smith, V.L. & Eadington, W.R. (eds) (1992.) *Tourism Alternatives: Potentials and Problems in the Development of Tourism*, Philadelphia: International Academy for the Study of Tourism, University of Pennsylvania Press.
- Vidaković, P. (1989.) *Nacionalni parkovi i turizam*, Zagreb: Zavod za zaštitu prirode SR Hrvatske, Institut za turizam.
- Wearing, S. & Neil, J. (1999.) *Ecotourism: Impacts, Potentials and Possibilities*, Oxford: Butterworth-Heinemann.
- World Travel & Tourism Council (2018.) City travel & tourism impact 2018.
- Zakon o prostornom uređenju i gradnji (2007.) *Narodne novine*, br.76, 06. srpnja 2007.
- Zakon o zaštiti okoliša (2007.) *Narodne novine*, br.110, 03. listopada 2007.
- Zakon o zaštiti prirode (2018.) *Narodne novine*, br. 15, 15. prosinca 2019.

INTERNETSKI IZVORI:

- *Analiza ankete provedene u Nacionalnom parku „Krka“ 2018.* (2018.) Javna ustanova „Nacionalni park Krka“, <http://www.npkrka.hr/upload/stranice/2018/03/2018-03-01/205/analizaankete2018.pdf> (stranica posjećena: 10. prosinca 2019.)
- *Biljni svijet Parka* (2019.) Javna ustanova „Nacionalni park Krka“, <http://www.npkrka.hr/stranice/biljni-svijet-parka/55.html> (stranica posjećena: 20. srpnja 2019.)
- *City travel & tourism impact 2018.* (2018.) World Travel & Tourism Council, <https://www.wttc.org/-/media/files/reports/economic-impact-research/cities-2018/city-travel--tourism-impact-2018final.pdf>.
- *Konvencija o europskim krajobrazima* (2010.) Državni zavod za zaštitu prirode, <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:E1X3I0wgsYMJ:https://elcl6.coe.int/PdfFolder/21de8c04-8ac5-467b-a45f-d7e64a55c37c.pdf+&cd=1&hl=en&ct=clnk&gl=hr&client=opera> (stranica posjećena: 29. lipnja 2019.)

- *Krajobraz - čimbenik strategije prostornog uređenja* (2014.) Sveučilište u Zagrebu, Arhitektonski fakultet - Zavod za urbanizam, prostorno planiranje i pejzažnu arhitekturu, http://www.hzpr.hr/UserDocsImages/strategija/Studija_Krajobraz_07-2014_za%20web.pdf (stranica posjećena: 10. lipnja 2019.)
- *Nacionalni park: definicija, razvoj i povijest* (2019.) Croatialink - Hrvatski turistički portal, [http://croatialink.com/wiki/nacionalni_park: definicija, razvoj i povijest](http://croatialink.com/wiki/nacionalni_park:_definicija,_razvoj_i_povijest) (stranica posjećena: 15. srpnja 2019.)
- *Nacionalni park „Krka“ – otkrijte neponovljivu moć prirode* (2019.) Javna ustanova „Nacionalni park Krka“, <http://www.npkrka.hr/stranice/informativna-brosura/420.html> (stranica posjećena: 20. srpnja 2019.)
- *Plan upravljanja Nacionalnog parka “Krka“* (2011.) Javna ustanova „Nacionalni park Krka“, <http://www.npkrka.hr/stranice/plan-upravljanja-nacionalnog-parka-krka/6/hr.html> (stranica posjećena: 10. prosinca 2019.)
- *Pročistač* (2019.) Javna ustanova „Nacionalni park Krka“, <http://www.npkrka.hr/stranice/procistac/128.html> (stranica posjećena: 20. srpnja 2019.)
- Rapić, S. (2012.) *Krajobraz*, nastavni materijal za kolegij Biološka raznolikost i osnove zaštite prirode, Sveučilište J. J. Strossmayer u Osijeku, http://biologija.unios.hr/webbio/wp-content/uploads/2012/materijali/zpio/krajobraz_20120316.pdf (datum posjeta: 07. lipnja 2019.)
- *Sadržajna i methodska podloga Krajobrazne osnove Hrvatske* (1999.) Ministarstvo prostornog uređenja, graditeljstva i stanovanja, Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, <http://www.hzpr.hr/UserDocsImages/strategija/Krajobraz-knjiga-web.pdf> (stranica posjećena: 06. srpnja 2019.)
- *Strategija prostornog uređenja Republike Hrvatske* (1997.) Ministarstvo prostornog uređenja, graditeljstva i stanovanja, Zavod za prostorno planiranje, https://mgipu.gov.hr/UserDocsImages//dokumenti/Prostorno/StrategijaRH//Strategija_I_II_dio.pdf (stranica posjećena: 30. lipnja 2019.)
- *Zaštićena područja u RH* (2017.) Hrvatska agencija za okoliš i prirodu, <http://www.haop.hr/hr/tematska-podrucja/zasticena-podrucja/zasticena-podrucja/zasticena-podrucja-u-rh> (22. studenog 2017.)

- »Zaštita prirode« (2011.) *Hrvatska enciklopedija - Mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža*, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=66939> (stranica posjećena: 07. lipnja 2019.)

POPIS TABLICA

Tablica 1. Podupitnik: Krajobrazna raznolikost Parka	49
Tablica 2. Ukupan broj posjetitelja u razdoblju od 2007. do 2018. godine	52
Tablica 3. Broj posjetitelja tijekom 2014. i 2015. po atrakcijama	54
Tablica 4. Broj posjetitelja tijekom 2016. i 2017. po atrakcijama - nastavak na prethodnu tablicu	54
Tablica 5. Broj posjetitelja tijekom 2018. po atrakcijama – nastavak na prethodnu tablicu	55
Tablica 6. Struktura posjetitelja u razdoblju od 2014. do 2018.	55
Tablica 7. Struktura posjetitelja (domaći/inozemni) za razdoblje 2014.-2018.	56

POPIS ILUSTRACIJA

Popis grafikona

Grafikon 1. Prikaz spolne strukture ispitanika	29
Grafikon 2. Prikaz dobne strukture ispitanika	30
Grafikon 3. Prikaz nacionalnosti posjetitelja	31
Grafikon 4. Prikaz obrazovne strukture ispitanika	31
Grafikon 5. Razlozi posjeta Nacionalnom parku Krka	32
Grafikon 6. Prikaz brojnosti posjetitelja koji su prvi put posjetili NP Krka i onih koji su već posjetili park	33
Grafikon 7. Prikaz informiranosti ispitanika o broju NP i PP u Hrvatskoj	33
Grafikon 8. Prikaz posjećenosti ostalih nacionalnih parkova u Hrvatskoj	34
Grafikon 9. Prikaz planiranog boravka u NP Krka	35
Grafikon 10. Prikaz zanimanja za određene oblike turizma u NP Krka	36
Grafikon 11. Prikaz utjecaja brojnosti turista na doživljaj Parka	36
Grafikon 12. Prikaz želja posjetitelja o edukacijskim programima koje bi voljeli doživjeti u NP Krka	37
Grafikon 13. Prikaz mišljenja o važnosti ekonomske održivosti za turističku uspješnost Parka	39
Grafikon 14. Prikaz ocjene održivosti okoliša u Parku	39
Grafikon 15. Prikaz ocjene interakcije s prirodom u Parku	40
Grafikon 16. Prikaz ocjene sudjelovanja lokalne zajednice i interakcije s posjetiteljima u Parku	41
Grafikon 17. Prikaz ocjene aktivnosti u okolišu u Parku	41
Grafikon 18. Prikaz ocjene ekonomske održivosti	42
Grafikon 19. Prikaz primijećenih degradirajućih zahvata	44
Grafikon 20. Prikaz interakcije s prirodom koju ispitanici favoriziraju	45
Grafikon 21. Prikaz interakcije posjetitelja s lokalnom zajednicom	46
Grafikon 22. Prikaz uključenosti posjetitelja u akcije o zaštiti, očuvanju i unapređenju okoliša	47
Grafikon 23. Ukupan broj posjetitelja u razdoblju od 2007. do 2018.	53

Popis slika

Slika 1. Krajobrazne jedinice Hrvatske	7
Slika 2. Sadržaj Nacionalnog parka Krka	18
Slika 3. Pregled turizma	23
Slika 4. Odnos turizma netaknute prirode i održivosti	24

PRILOZI

Prilog 1.

Anketni upitnik

Molimo Vas da ispunite ovaj anketni upitnik koji je dio istraživanja diplomskog rada „Biološka i krajobrazna raznolikost NP Krka kao paradigma razvoja turizma“. Svi podaci iz ankete biti će korišteni isključivo za izradu diplomskog rada. Ovaj upitnik dio je istraživanja koje se provodi za potrebe boljeg razumijevanja načina na koji biološka i krajobrazna raznolikost NP Krka može pridonijeti razvoju turizma. Anketa je anonimna te Vas molimo da na pitanja odgovorite objektivno, iskreno i samostalno, uvažavajući prvenstveno vlastitu prosudbu.

Uvodni anketni upitnik.

1. Spol:

- a) M
- b) Ž

2. Dob:

- a) 11 - 20
- b) 21 - 30
- c) 31 - 50
- d) više od 50

3. Nacionalnost posjetitelja:

- 1. Domaći posjetitelji
- 2. Inozemni posjetitelji
 - državljanstvo _____

4. Vaš razlog posjeta Nacionalnom Parku je (mogućnost više odgovora):

- a) odmor i rekreacija
- b) promatranje biljnog i životinjskog svijeta
- c) planinarenje
- d) promatranje prirode i boravak na čistom zraku
- e) krajobrazna ljepota

5. Da li vam je ovo prvi posjet NP Krka?

- a) da
- b) ne

6. Zna li da u Hrvatskoj postoji 8 nacionalnih parkova i 11 parkova prirode

- a) da
- b) ne
- c) impresioniran sam brojnošću

7. Jeste li posjetili koji nacionalni park, a ako jeste koji/e?

- a) da, posjetio/la sam _____
- b) ne

8. Koliko dana planirate ostati u NP Krka?

- a) 1 dan
- b) 2-3 dana
- c) 3 i više

9. Koji vas oblik turizma posebice zanima u NP Krka?

- a) Avanturistički turizam (Adventure Tourism) – naglasak na aktivnosti
- b) Turizam netaknute prirode (Nature Based Tourism) – naglasak na razgledavanje prirodnih krajobraza
- c) Biljni i životinjski svijet u funkciji turizma (Wildlife Tourism) – rijetke, ugrožene i zanimljive biljne ili životinjske vrste
- d) Ekoturizam (Ecotourism) – uključuje elemente edukacije i očuvanja/zaštite

10. Da li je brojnost posjetitelja utjecala na Vaš doživljaj parka?

- a) da
- b) ne

11. Koji bi edukacijski program voljeli doživjeti u NP Krka?

- a) Edukacijski program o vodnom bogatstvu parka
- b) Edukacijski program o fauni parka
- c) Edukacijski program o flori parka
- d) Edukacijski program o krajobraznom bogatstvu parka
- e) Edukacijski program o kulturnom bogatstvu parka

12. Obrazovanje:

- a) Srednja stručna sprema
- b) Fakultet
- c) Viši gradus (mr ili sc.)
- d) Specijalist za neko područje

Glavni anketni upitnik.

I. Dio.

1. Za turističku uspješnost parka molimo vas poredajte slijedeće parametre od 1 do 5 po važnosti:
 - Smanjeni utjecaj na okoliš / održivost okoliša __
 - Interakcija s prirodom (planinarenje, lov, razni avanturistički pothvati, promatranje biljaka i životinja i sl.) __
 - Sudjelovanje lokalne zajednice i interakcija s posjetiteljima __
 - Aktivnosti u okolišu (programi zaštite, očuvanja i unapređenja) __
 - Ekonomska održivost (prihodi, donacije, marketing, prodaja rukotvorina) __
2. Održivost okoliša po vašem mišljenju je u parku:
 - 1 (loša, slaba)
 - 2 (podnošljiva)
 - 3 (dobra)
 - 4 (jaka, pozitivna)
 - 5 (izvrsna, odlična).
3. Interakcija s prirodom (planinarenje, lov, razni avanturistički pothvati, promatranje biljaka i životinja i sl.) po vašem mišljenju u parku je:
 - 1 (loša, slaba)
 - 2 (podnošljiva)
 - 3 (dobra)
 - 4 (jaka, pozitivna)
 - 5 (izvrsna, odlična).
4. Sudjelovanje lokalne zajednice i interakcija s posjetiteljima po vašem mišljenju u parku je:
 - 1 (loša, slaba)
 - 2 (podnošljiva)
 - 3 (dobra)
 - 4 (jaka, pozitivna)

5 (izvrsna, odlična).

5. Aktivnosti u okolišu po vašem mišljenju u parku je:

1 (loša, slaba)

2 (podnošljiva)

3 (dobra)

4 (jaka, pozitivna)

5 (izvrsna, odlična).

6. Ekonomska održivost po vašem mišljenju u parku je:

1 (loša, slaba)

2 (podnošljiva)

3 (dobra)

4 (jaka, pozitivna)

5 (izvrsna, odlična).

7. U smislu okolišne održivosti, da li ste primijetili neke degradirajuće zahvate? Ako jeste, molimo _____ navedite _____ ih.

8. Molimo _____ navedite koju/e interakciju/e s prirodom favorizirate.

9. Vaša interakcija s lokalnom zajednicom svodi se na:

- upoznavanje tradicijskog graditeljstva (materijala: drvo, kamen; arhitekture; stila i al.)
- upoznavanje tradicijskog oruđa
- upoznavanje starih zanata
- upoznavanje s tradicijskim odijevanjem
- upoznavanje s tradicijskim glazbalima

- upoznavanje s tradicijskom prehranom
- upoznavanje s narodnim običajima
- odsjedanje u lokalnim hotelima, jedenje u lokalnom restoranu, kupnja suvenira

10. Možete li nam navesti neku od akcija o zaštiti, očuvanju i unapređenju okoliša u kojoj ste osobno sudjelovali. _____

II. Dio.

Anketa se sastoji od niza **tvrdnji**. Nakon što pročitate tvrdnju, molimo Vas da ocijenite Vaš stupanj slaganja sa tvrdnjom koristeći skalu od 1 do 7. Na skali od 1 do 7 zaokružite stupanj u kojem se slažete sa navedenom tvrdnjom, imajući na umu da **1. znači uopće se ne slažem; 2. ne slažem se; 3. uglavnom se ne slažem; 4. niti se slažem, niti se ne slažem; 5 uglavnom se slažem; 6. slažem se a 7. u potpunosti se slažem**

Podupitnik: Bioraznolikost NP Krka

1	2	3	4	5	6	7
Uopće se ne slažem	Ne slažem se	Uglavnom se ne slažem	Niti se slažem, niti se ne slažem	Uglavnom se slažem	Slažem se	U potpunosti se slažem

Odgovorite na pitanja zaokruživanjem broja koji najbolje odgovara Vašem odgovoru na prikazanoj skali:

1. U parku je na malom prostoru iznimna bioraznolikost.	1	2	3	4	5	6	7
2. Florno bogatstvo je dobro prikazano i dostupno.	1	2	3	4	5	6	7
3. Faunističko bogatstvo je dobro prikazano i dostupno.	1	2	3	4	5	6	7
4. Ptičji svijet je izuzetno zanimljiv za promatranje.	1	2	3	4	5	6	7
5. Dostupne su nam informacije o pojedinim biljnim ili životinjskim vrstama.	1	2	3	4	5	6	7
6. Potrebna su znatna ulaganja za razvoj Bird Watching turizma.	1	2	3	4	5	6	7
7. Wildlife Tourism je dugoročna perspektiva turizma u parku.	1	2	3	4	5	6	7
8. Ecoturism je dugoročna perspektiva turizma u parku.	1	2	3	4	5	6	7
9. Ihtiofauna/ribe su izuzetno zanimljivi za promatranje.	1	2	3	4	5	6	7
10. Posebno je zanimljiv biljni svijet za promatranje.	1	2	3	4	5	6	7
11. Endemske vrste su neprocjenjivo blago parka.	1	2	3	4	5	6	7
12. Jako su me impresionirale šumske zajednice.	1	2	3	4	5	6	7
13. Suradnja svih subjekata (lokalna zajednica, turističke agencije...) koji utječu na turističku ponudu je dobra.	1	2	3	4	5	6	7
14. Smatramo da možemo pozitivno utjecati na odluke uprave parka	1	2	3	4	5	6	7

o aktivnostima u parku (modifikacija održivosti turizma).							
15. Spremni smo se uključiti u razne akcije očuvanja, zaštite i unapređenja bioraznolikosti parka.	1	2	3	4	5	6	7
16. U odnosu na prošle godine, porasla je kvaliteta turističke ponude (pitanje samo za one koji su i dosad posjećivali park).	1	2	3	4	5	6	7
17. Nužno je razviti turistički proizvod parka koji će donijeti raznolikiju ponudu, time privući nove posjetitelje.	1	2	3	4	5	6	7
18. Neophodno je provesti (dodatne) procjene utjecaja i pragova prihvatnih kapaciteta u odnosu na postojeću infrastrukturu.	1	2	3	4	5	6	7
19. Turistički rast potrebno je kontrolirati kako bi se zaustavilo neželjeno devastiranje prirode.	1	2	3	4	5	6	7
20. Spremni smo sudjelovati u poboljšanju infrastrukture i kvalitete okoliša (čak i financijski).	1	2	3	4	5	6	7

Podupitnik: Krajobrazna raznolikost parka

1	2	3	4	5	6	7
Uopće se ne slažem	Ne slažem se	Uglavnom se ne slažem	Niti se slažem, niti se ne slažem	Uglavnom se slažem	Slažem se	U potpunosti se slažem

Odgovorite na pitanja zaokruživanjem broja koji najbolje odgovara Vašem odgovoru na prikazanoj skali:

1. Park se ističe iznimnom krajobraznom raznolikošću.	1	2	3	4	5	6	7
2. Krajobrazna raznolikost je pregledno prikazana u parku.	1	2	3	4	5	6	7
3. Turizam netaknute prirode (Nature Based Tourism – naglasak na razgledanje prirodnih krajobraza) je dugoročna perspektiva parka.	1	2	3	4	5	6	7
4. Avanturistički turizam (Adventure Tourism – naglasak na aktivnosti) je sadašnja i buduća perspektiva parka.	1	2	3	4	5	6	7
5. Kulturna baština je iznimno vrijedna i glavni motiv mog dolaska.	1	2	3	4	5	6	7
6. Park je idealan za prakticiranje ekoturizma i glavni motiv mog posjeta.	1	2	3	4	5	6	7
7. Vodno bogatstvo je glavni motiv mog dolaska u park.	1	2	3	4	5	6	7
8. Promicanje krajobrazne raznolikosti treba biti naglašenije.	1	2	3	4	5	6	7
9. Turističku ponudu u krajobraznom smislu valja diversificirati.	1	2	3	4	5	6	7
10. Promicanje lokalnih poljoprivrednih proizvoda u krajobraznim uvjetima parka treba biti intenzivnije.	1	2	3	4	5	6	7
11. Promicanje tradicionalne građevne arhitekture nije dovoljno vrijednovano.	1	2	3	4	5	6	7
12. Turistička ponuda temeljena na krajobraznoj raznolikosti odgovara platežnoj moći naših turista.	1	2	3	4	5	6	7
13. Vršni dio parka je u krajobraznom smislu biser parka.	1	2	3	4	5	6	7
14. Potrebno je dodatno osmisliti i promovirati krajobrazne ture.	1	2	3	4	5	6	7
15. Obrazovanost turističkog kadra je na razini potreba turista.	1	2	3	4	5	6	7
16. Potrebno je približiti turistima specifična staništa za pojedine	1	2	3	4	5	6	7

biljne ili životinjske vrste.							
17. Stav lokalnog stanovništva prema turistima je pozitivan.	1	2	3	4	5	6	7
18. Turisti su dobro informirani o načinu života lokalnog stanovništva.	1	2	3	4	5	6	7
19. Turizam jača ekoslavijest o vrijednosti vlastitog nasljeđa.	1	2	3	4	5	6	7
20. Krajobrazna raznolikost parka je temeljnica biološke raznolikosti i trebamo ju zaštititi, očuvati i unaprjeđivati.	1	2	3	4	5	6	7

Prilog 2.

Životopis

OSOBNJE INFORMACIJE

Andeļa Pirija

 Vrpoljački put 22, 22000 Šibenik (Hrvatska)

 +385 95 578 2038

 andela.pirija@gmail.com

Spol Žensko | **Datum rođenja** 28. prosinca 1995. | **Državljanstvo** hrvatsko

RADNO ISKUSTVO

- siječanj 2020. - danas **Rad u knjigovodstvenom servisu**
Poslovna transformacija j.d.o.o.
Velimira Škorpika 17/B, Šibenik
- prosinac 2019 – siječanj 2019 **Prodavač**
PEPCO
Ante Šupuka 10, Šibenik
Rad na blagajni
- svibanj 2019. – rujanj 2019. **Prodavač u boutique hotela**
IN-FORMAL Store, D-Resort Šibenik
Obala Jurja Šižgorića 1, Šibenik (Hrvatska)
Rad na blagajni, održavanje čistoće dućana
- srganj 2018.–listopad 2018. **Prodavač**
Fashion & Art, concept store najboljih hrvatskih dizajnera
Don Krste Stošića 4, Šibenik (Hrvatska)
Rad na blagajni, održavanje čistoće dućana
- srganj 2016.–listopad 2016. **Prodavač**
C&A
Put Vida 6, 22 000 Šibenik (Hrvatska)
Slaganje robe, rad na blagajni
- kolovoz 2015.–rujan 2015. **Prodavač**
H & M Hennes & Mauritz
Velimira Škorpika 23, Šibenik (Hrvatska)
Slaganje robe, rad na blagajni i u skladištu

OBRAZOVANJE I
OSPOSOBLJAVANJE

- listopad 2017.–danas Sveučilište u Zadru, Odjel za turizam i komunikacijske znanosti
Diplomski sveučilišni studij Kulturna i prirodna baština u turizmu
- listopad 2014.–rujan 2017. **univ. bacc. turism. cult.**
Sveučilište u Zadru, Odjel za turizam i komunikacijske znanosti
Preddiplomski sveučilišni studij Kultura i turizam
- rujan 2010.–lipanj 2014. **Ekonomist**
Ekonomska škola Šibenik

OSOBNJE VJEŠTINE

Materinski jezik hrvatski

Strani jezici

	RAZUMIJEVANJE		GOVOR		PISANJE
	Slušanje	Čitanje	Govorna interakcija	Govorna produkcija	
engleski	C1	C2	C1	C1	C1
talijanski	B1	B1	B1	B1	B1

Stupnjevi: A1 i A2: Početnik - B1 i B2: Samostalni korisnik - C1 i C2: Iskusni korisnik
Zajednički europski referentni okvir za jezike

- Komunikacijske vještine
- dobre komunikacijske vještine stečene tijekom rada među ljudima
 - sklonost timskom radu
- Organizacijske / rukovoditeljske vještine
- vještine stečene sudjelovanjem u projektu "Ritam kulturizma 2018"
 - bogato iskustvo stečeno kao voditeljica edukativnog dijela programa

Digitalne vještine

SAMOPROCJENA				
Obrada informacija	Komunikacija	Stvaranje sadržaja	Sigurnost	Rješavanje problema
Iskusni korisnik	Iskusni korisnik	Samostalni korisnik	Samostalni korisnik	Samostalni korisnik

Digitalne vještine - Tablica za samoprocjenu

- dobro vladanje alatima Microsoft Office™

Vozačka dozvola B